

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ORTAÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI

ROMA İMPARATORLUĞU VE SASANİ DEVLETİ'NİN SİYASİ
İLİŞKİLERİ (III-VII. YÜZYIL)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ezgi TECİMER

ANKARA – 2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ORTAÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI

ROMA İMPARATORLUĞU VE SASANI DEVLETİ'NİN SİYASİ
İLİŞKİLERİ (III-VII. YÜZYIL)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ezgi TECİMER

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hatice ORUÇ

ANKARA-2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ORTAÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI

EZGİ TECİMER
ROMA İMPARATORLUĞU VE SASANİ DEVLETİ’NİN SİYASİ
İLİŞKİLERİ (III-VII. YÜZYIL)

Yüksek Lisans Tezi
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hatice ORUÇ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	İmzası
Prof. Dr. Hatice ORUÇ
Prof. Dr. İlhan ERDEM
Doç. Dr. Murat KEÇİŞ

Tez Sınavı Tarihi 13.08.2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BİLDİRİMİ

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçların andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../08/2020)

Ezgi TECİMER

ÖNSÖZ

“Roma İmparatorluğu ve Sasani Devletinin Siyasi İlişkileri(III-VII. Yüzyıl)” adlı yüksek lisans tezinde III. yüzyıldan VII. yüzyılın ortalarına kadar Sasani ve Roma Devletleri arasındaki siyasi gelişmeler ele alınmaktadır. Çalışmada belirtilen zaman aralığında iki devlet arasındaki siyasi ilişkiler, kaynak eserler olarak kroniklerin İngilizce tercümelerinden, İngilizce, Farsca ve Türkçe kitaplar ve makalelerden faydalanarak, kronolojiye uygun şekilde ortaya konulmaktadır. Sasani İmparatorlarından I. Hürmüz, III. Behram, II. Hürmüz, II. Erdeşir, IV. Behram, IV. Şapur, V. Behram, III. Yazdigirt, III. Hürmüz, I. Firuz, Camasb, Behram-i Çubin, Bistam, II. Kubad, Şehberaz, Puron, Şapur-ıŞehrvaroz, II. Firuz, Azarmidokht, Ferruh Hürmüz, IV. Hüsrev ve Ferruhzad-ı Hürmüz’ün Romayla hiçbir siyasi ilişkileri yoktur.

Roma İmparatorluğu ve Sasani Devleti’nin siyasi ilişkileri (III-VII.yüzyıl) konulu tezimizin giriş bölümün de kaynaklar değerlendirilmiş; bunlar, kaynak eserler ve araştırma eserler olmak üzere iki kısımda tanıtılmıştır. Birinci bölümde Batı Roma, Sasani ve Doğu Roma devletlerinin siyasi tarihi, ikinci bölümde III.-VII. yüzyıllarda Sasani-Roma siyasi ilişkileri hakkında bilgiler verilmiştir. Bahsedilen yüzyıllarla ilgili verilen genel bilgilerle birlikte Sasani hükümdarları baz alınarak alt başlıklar oluşturulmuştur.

Tezi yazdığım sırada her zaman yanımda olan, bana destek olan aileme ve gerek lisans gerekse yüksek lisans eğitimim boyunca emeğini benden esirgemeyen, her zaman yanımda olan en iyi şekilde yetişmem için desteğini hep hissettiğim ve tez çalışma sürecimde de benden yardımını esirgemeyen hocam, tez danışmanım sayın Prof. Dr. Hatice ORUÇ’a çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ONAY.....	iii
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BİLDİRİMİ.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1
Kaynak Eserler.....	1
Araştırma Eserleri.....	7
BÖLÜM 1.....	8
BATI ROMA, SASANI VE DOĞU ROMA DEVLETLERİNİN	
SİYASİ TARİHLERİ.....	9
1.1.1. Batı Roma Devleti.....	9
1.1.2. Sasani Devleti.....	17
1.1.3. Doğu Roma Devleti.....	27
BÖLÜM 2.....	35
SASANI-ROMA SİYASİ İLİŞKİLERİ (III ve VII.Yüzyıllar).....	35
2.1.III ve IV.Yüzyıllarda Sasani-Roma siyasi ilişkileri.....	35
2.1.1. I. Ardeşir Dönemi (224-241).....	37
2.1.2. I. Şapur Dönemi (241-272).....	39
2.1.3. I. Behram Dönemi (273-276).....	40
2.1.4. II. Behram Dönemi (276-293).....	41
2.1.5. Nersi Dönemi (293-302).....	42
2.1.6. II. Şapur Dönemi (309-379).....	44
2.1.7. III. Şapur Dönemi (383-388).....	48
2.2.Beşinci ve Altıncı Yüzyıllarda Sasani-Roma Siyasi İlişkileri.....	48
2.2.1. I. Yazdigirt Dönemi (399-420).....	50
2.2.2. I. Kubad Dönemi (487-531).....	51
2.2.3. I. Hüsrev (Enuşirvan) Dönemi (531-579).....	53
2.2.4. IV. Hürmüz Dönemi (579-590).....	57
2.3.Yedinci Yüzyılda Sasani-Roma Siyasi İlişkileri.....	58
2.3.1. II. Hüsrev (Hüsrev Perviz) Dönemi (590-628).....	60
2.3.2. II. Hüsrev Dönemi Konstantinopolis Seferi (626).....	63
2.3.3. III. Yazdigirt Dönemi (632-651).....	64
SONUÇ.....	66
KAYNAKÇA.....	68
EKLER.....	62
EK 1: Sasani Hükümdarları Listesi.....	73
EK 2: Doğu Roma İmparatorları Listesi.....	74
EK 3: Sasanilerin Kaya Kabartmaları.....	75
EK 4: Şapur'un Roma'ya Karşı Zaferini Simgeleyen Kabartma.....	76
EK 5: Nakş-i Rüstem'de Ahameniş Mezarı ve Sasani Kabartması.....	77
EK 6: Hüsrev'in Fillerle Yazıtı.....	78
EK 7: Harita.....	79
EK 8: Konstantinos'un heykeli.....	80
EK 9: Roma İmparatoru Valerianus'un 1. Şapur'un önünde eğildiğini gösteren Bişabur'daki kaya kabartması.....	81
EK 10: Son Sasani hükümdarı III. Yazdigirt'in tasvir edildiği ait para ...	82
EK 11: Ardeşir'in tahtında oturduğu ve Çevgan oynadığını gösteren iki tane minyatür.....	83
EK 12: M.S. 395 yılının Roma Haritası.....	84

EK 13: I. Hüsrev Anuşirvan'ın savaşıılığını anlatan bir ayrıntı	85
EK 14: Konstantinos döneminde(306-337) basılan Solidus.....	86
ÖZET	87
ABSTRACT.....	88

KISALTMALAR

H : Hicrî

Hş : Hicrî Şemsî

Çev : Çeviren

S : Sayfa

C : Cilt

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

Bkz : Bakınız

TTK : Türk Tarih Kurumu

MS : Milattan Sonra

MÖ : Milattan Önce

GİRİŞ

Tezde kullanılan kaynaklar, burada kaynak eserleri ve araştırma eserleri olmak üzere iki başlıkta toplanmıştır. Tezin konusuyla ilgili kaynakların bir çoğu Doğu Roma'ya ait kronikler ile İslam alimlerinin yazdığı eserlerden oluşmaktadır. Sasanilere ait kaya kabartmaları haricinde, günümüze ulaşan birinci elden kaynak bulunmamaktadır. Bu durum da, Sasani Devletini anlama ve araştırma açısından birçok zorluğa neden olmaktadır.

Kaynak Eserler

IOANNES MALALAS

Ioannes Malalas'ın, M.S. 480-490 yılında Antakya'da dünyaya geldiği söylenmektedir.¹ Bütün eğitimlerini Antakya'da tamamladıktan sonra, bürokrat olarak göreve başlamıştır. Malalas göreve başladıktan sonra 530 ile 540 yılında Konstantinopolis'e gelmiştir. Geçmişten günümüze kadar, Ioannes Malalas kroniği kaybolmamış Bizans kronikleri arasında en eski kronikler arasında yer almıştır. On sekiz ciltten oluşan ve Grekçe kaleme alınmış olan bu eserin orijinal adı "Χρονογραφία(Kronik)"dir. Tez çalışmamızda, eserin 1986 yılında yayımlanan Elizabeth Jeffreys, Micheal Jeffreys ve Rogert Scott tarafından çevrilen İngilizce kopyası kullanılmıştır.² Hz.Adem Dönemi'nden başlayıp Iustinianos Dönemi'ni (M.S.527-565) de kapsamış olan bu eser Doğu Roma Tarihi'ni anlayabilme açısından oldukça önemli bir yere sahip olmuştur.³ Eserin yazarı, o dönemin olaylarını anlatmak ve herkesin kolay anlayabilmesini sağlayabilmek için, eserini hikâye tarzında kaleme almıştır. Aynı zamanda bu eserde, Doğu Roma Tarihi'nin dışında özellikle Slav, Pers, Süryani ve Grek

¹ Alexander P. Kazhdan, "Malalas", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, v. III, Oxford University Press, Oxford, 1991, s.1275.

² John Malalas, *The Chronicle of John Malalas*, (çev. Elizabeth Jeffreys, Micheal Jeffreys, Roger Scott), Australian Association For Byzantine Studies Byzantian Australiensia 4, Melbourne, 1986.

³ John Malalas, *The Chronicle of John Malalas*, s.ix.

tarihleri hakkında da önemli bilgiler içermiştir. Tez çalışmamızda Sasani-Doğu Roma savaşları ve diplomasi ilişkileri hakkında faylandığımız bu eser ilk olması sebebiyle kendisinden sonra yazılan Doğu Roma kroniklerini de etkilemiştir.

PROKOPIUS

Tarihçi Prokopius 500 yılında Filistin'in Kaisareia kentinde dünyaya gelmiştir. Prokopius eğitimlerini doğduğu kent olan Kaisareia'da aldıktan sonra, hukuk alanında önemli çalışmalar yaptığı bilinmektedir. M.S.527 yılında I. Iustinos tahta geçtikten sonra, dönemin generali Belisarius'a hukuk danışmanlığında bulunmuş ve Belisarius ile birlikte İtalya, İran, Afrika seferlerine katılmıştır. Gotlarla, İranlılarla ve Vandallarla yapılan savaşlara yakından tanıklık etmiştir. 542 yılında Konstantinopolis'e döndükten sonra var olan veba salgınına da şahit olduğu bilinmektedir. İmparator Iustinianus Dönemi'nde Illustres (seçkin, aydın) ünvanı almış ve devletin üst düzey kademelerinde görevler yapmıştır. Önemli eserlerinden biri olan “*Bizans'ın Gizli Tarihi*” adlı eserinin orijinal nüshası Latince kaleme alınmıştır ve eser günümüzde, Vatikan Kütüphanesi'nde bulunan *Historia Arcanada'dır*. Arcana kelimesi yazarın ölmeden önce yayımlanmasını istemediği yazmalar için kullandığı bir kelime olduğu sonradan anlaşılmıştır. Çalışmamızda, eserin 2018 yılında yayımlanan ve Orhan Duru tarafından çevrilen Türkçe nüshası kullanılmıştır.⁴ Prokopios kitabın en başında üstü kapalı bir üslupla dönemin gerçeklerini anlatmış ve bu gerçekleri gelecek kuşaklara aktarmak amacıyla kaleme aldığı belirtmiştir. M.S. 550 yılında yazmaya başladığı bu eserde; General Belisarios ve eşi Antonina'nın yaşamları, İmparator Iustinos Dönemi, Iustinianos'un tahta nasıl çıktığı ve bu dönemde gerçekleşen bütün olayları iyi, kötü bütün yönlerini tüm gerçekçiliğiyle kaleme almıştır. Tez çalışmamızda, General Belisarios'un Sasani Devleti ile M.S. 530

⁴ Prokopios, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, (çev. Orhan Duru), Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 2018.

yılında yapmış olduğu Nüsaybin yakınlarındaki muharebe ve Sasanilere karşı elde ettiği başarılar hakkında verilen bilgilerden faydalandık.⁵

AGATHIAS

VI. yüzyılda yaşayan Agathias İskenderiye'deki ilk eğitiminden sonra Konstantinopolis'te hukuk eğitimini tamamlamıştır. Hukukçu ve Tarihçidir. Agathias Tarih adlı eserini imparatorların askerleri ile elde ettiği başarılarını gelecek kuşaklara aktarabilmek amacı ile *Ιστορία*(Tarih) adıyla bir kitap yazmıştır.⁶ Tamamlanmamış tarihinin beş kitabı M.S.565 yılında, II. Iustinos'un tahta geçmesiyle başlamakta ve I. Iustinianos döneminin de bir kısmını içine alan M.S 552-559 yılları arasındaki yedi yıllık dönemini anlatmıştır. Bu eser, Prokopios'un devamı niteliğinde kabul edilmektedir. Agathias'ın eserinde edebiyattan faydalanmasının onu diğer kronikçilerden ayırdığı düşünülmektedir. Eserinde özellikle eleştirel tarza yazdığı şiirleri yer almıştır. Roma İmparatorluğu'nun İran'da kurulan Devletler ile yaptığı mücadeleler hakkında Pers kaynaklarında önemine vurgu yapılmış ve Agathias'ın Sasani Devleti hakkında önemli bilgiler içeren⁷ bu eseri Çalışmamızın, I. Iustinianos Dönemi(M.S.527-565) Sasani-Roma ilişkilerine ışık tutan önemli bir kaynak olmuştur. Eserin 1975 yılında C.D.Yenge tarafından yapılan İngilizce tercümesi kullanılmıştır.⁸

THEOPHANES CONFESSOR

Theophanes Konstantinopolis'te asil bir ailede M.S. 752 yılında dünyaya gelmiş ve eğitimini doğduğu kentte tamamlamıştır. Dönemin en önemli tarihçilerinden biri olan Theophanes'in Doğu Roma kronikleri arasında önemli bir yere sahip olan eserinin orijinali *Χρονογραφία*(Kronik)'dir. Bu eser, kilisenin baş arşivcisi Anastasius tarafından

⁵ Prokopios, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, s.xii-xiii.

⁶ Anthony Kaldellis, "Agathias on History and Poetry Greek", *Greek, Roman and Byzantine Studies*, Duke University Press, ABD, 1997, s.295-297.

⁷ Jaakko Suolahti, "On Persian Sources By The Byzantine Historian Agathias", *Studio Orientalia*, Edidit Societas Orientalis Fennica, Volume XIII, Helsinki, 1947, s.4.

⁸ Agathias, *The Histories*, (çev. C. D. Yange), Berlin-New York, 1975.

Latinceye çevrilmiştir. Theophanes'in kroniği sadece Doğu Roma Tarihi için değil Yakın Doğu Tarih'i için de, ana kaynak olarak görülmüştür.⁹ Theophanes, Hz. Muhammed Dönemin'den önce başlayan ve 813 yılına kadar devam eden Arap Fetihleri, Arapların Doğu Roma ile olan ilişkileri hakkında önemli bilgilere yer vermiştir. Theophanes'in bu eseri yazmasının en büyük nedeni, (George Synkellos'un) yarım kalan (Ἐκλογὴ Χρονογραφίας/*Ekloge chronographias*)¹⁰ başlıklı eserini devam ettirebilmesi için kendisini teşvik etmesi olmuştur.¹¹ Synkellos'un Diokletianus'un sonuna kadar getirdiği kroniğini M.S. 810-815 yılları arasında dil ve anlatım bakımından zayıf bir şekilde kaleme alan Theophanes, M.S. 813 yılına kadar devam ettirmiştir. Eser anlatım konusunda biraz zayıf kalsa da, içerik bakımından kendisinden sonraki kronikleri etkileyen Theophanes'in kroniği Türk Tarihi açısından da önemli bir yere sahip olmuştur. Bunun nedeni ise, eserinde Hun, Avar, Sabir, Akhun gibi önemli Türk Devletleri'nin tarihlerinden de bahsetmiş olmasıdır.¹² Çalışmamızda, Akhun-Sasani arasında çıkan savaşlar ile bu savaşların Doğu Roma-Sasani siyasi ilişkilerine etkisi hakkında verdiği bilgilerden faydalandığımız eserin 1982 yılında Harry Turtledove tarafından İngilizce'ye yapılan tercümesini kullandık.¹³

TABERİ

Cafer Muhammed bin Cerir bin Yezid el- Taberi M.839 (H. 224-225) yılında, Taberistan'ın merkezi Amül'de dünyaya gelmiştir. Çok küçük yaşlarda kendisini eğitime veren Taberi ilk eğitimini doğduğu yer olan Taberistan'da almıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra, dönemin ilim merkezleri olan Rey, Bağdat, Suriye ve Mısır'a

⁹ Theophanes, *The Cronicle of Theophanes*, (çev. Harry Turtledove), University of Pennsylvania Pres., Philadelphia, 1982, s. v.

¹⁰ George Synkellos, *The Chronography of George Synkellos A Byzantine Chronicle of Universal History From The Creation*, (çev. William Adler, Paul Tuffin), Oxford University Press, New York, 2002, s.XXX

¹¹ Theophanes, *The Cronicle of Theophanes*, (çev. Harry Turtledove), University of Pennsylvania Pres., Philadelphia, 1982, s. v.

¹² Ali Ahmetbeyoğlu, "Tarihçi Theophanes Confessor ve Eserinin Türk Tarihi açısından Ehemmiyeti", *Sosyoloji Dergisi*, c. III, sayı 19, İstanbul, 2009, s. 285-288.

¹³ Theophanes, *The Cronicle of Theophanes*, (çev. Harry Turtledove), University of Pennsylvania Pres., Philadelphia, 1982.

gitmiştir. Tarih, fıkıh, tefsir, lügat, gramer, matematik, tıp gibi birçok bilim dalıyla uğraşan Taberi, 923 yılında Bağdat'ta yaşamını yitirmiştir.¹⁴ Taberi'nin *Tarih el-Ümemve'l-Mülük* veya *Tarih el-Resul ve'l-Mülük* (*Milletler ve Hükümdarlar Tarihi* veya *Peygamberler ve Hükümdarlar Tarihi*) adlı eseri Orta Çağ tarihi hakkında bilgi veren en önemli eserlerden birisi olarak kabul edilmiştir. Taberi'nin bu önemli eserinde Peygamberlerin, halifelerin ve hükümdarların hayatları ve dönemlerinde gerçekleşen olaylar hakkında önemli bilgiler yer almıştır. M.S. 903 yılında yazmaya başladığı eserini Mukaddime ve Hz. Adem ile başlatmış ölümünden yaklaşık sekiz sene önce (914-915) yaşanan olaylar ile sonlandırmıştır¹⁵ Eserin orijinalinin bir kısmı kaybolmuş, günümüze kadar on iki tam ve bir yarım cildi gelmiştir.¹⁶ Eserin üçüncü cildinde Taberi Sasani Hükümdarlarını teker teker ayrıntılı bir biçimde belirtmiş ve her birinin iç ve dış politikaları hakkında önemli bilgilere yer verilmiştir. Taberi'nin nakilci ve rivayetçi tarih anlayışıyla yazdığı bu eseri Arap dilinde yazılan ve Dünya Tarih'i hakkında bilgi veren önemli eser olarak kabul edilmiştir. Çalışmamızda, Sasani Devleti'nin siyasi gelişmeleri hususunda, bu eserden faydalandığımız bu eserin 1991 yılında Türkçe Zakir Kadiri Ugan ve Ahmet Temir tarafından yapılan Türkçe tercümesini kullandık¹⁷

İBNÜ'L ESİR

Müellifin asıl ismi "Ebü'l Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybani el-Cezeri"dir. 1160 yılında Cezire'de doğduğu için, Cezeri nisbesiyle anılmıştır.¹⁸ Babasının Cizre'de uzun yıllar yöneticilik yapması nedeniyle ilk eğitimlerini burada almıştır. 21 yaşında Hacca gitmiş ve Hac sırasında hadis eğitimleri almıştır. 1183 yılında siyasi nedenlerden dolayı Musul'a göç etmiştir. Musulla birlikte Bağdat, Şam,

¹⁴ Mustafa Fayda, "TABERİ, Muhammed b. Cerir", *DİA*, c.39, İstanbul, 2010, s.319-320.

¹⁵ Mustafa Fayda, "Tarihu'l-ümem ve'l mülük", *DİA*, c.40, İstanbul, 2011, s.92-94.

¹⁶ Taberi, *Şark İslam Klasikleri Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, s.3.

¹⁷ Taberi, *Şark İslam Klasikleri Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, (çev. Zakir Kadiri Ugan, Ahmet Temir), M.E.B. yay., İstanbul, 1991.

¹⁸ Abdülkerim Özeydin, "İbnü'l Esir, İzzeddin", *DİA*, c.21, İstanbul, 2000, s.16.

Kudüs, Mekke, Medine gibi dönemin ilmi şehirlerini gezip buralardaki alimlerden dersler alarak eğitimini tamamlamıştır. Hem alim hem devlet adamı olan İbnü'l Esir Musul Atabeyi olarak da görev yapmıştır. Ortaçağın önemli ve güvenilir tarihçisi olarak bilinen İbnü'l Esir 1233 senesinde Musul'da vefat etmiştir.¹⁹ İbnü'l Esir'in *el-Kamil fi't Tarih* adlı eseri Orta Çağın önemli eserlerinden birisi olarak kabul edilmiştir İbnü'l Esir eserinde Taberi'yi esas almıştır. Ancak Taberi'nin vermiş olduğu fazla bilgileri almamış eksik gördüğü yerleride kronolojiye dikkat ederek tamamlamaya çalışmıştır. İbnü'l Esir'in diğer âlimlerden farklı olan yanı ise, Doğu- Batı ayrımı yapmayıp eserine Batı Tarihi'ni de dâhil etmesi olmuştur.²⁰ Eser tarih yazımında dikkat edilmesi gereken kuralları anlatan bir mukaddimeyle başlayan eser, daha sonra Peygamberler tarihi, cahiliye dönemi Arabistan'ı, İran hükümdarları ve Hz. Muhammed dönemi hakkında da önemli bilgiler içermektedir. Eserin ilk tercümesi Carolus Johannes tarafından yapılmış (1851-1876) ve daha sonra çeşitli baskılarla Türkçeye de çevrilmiştir. Eser çevrildikten sonra 10-12 cilt halinde düzenlenmiştir.²¹ Çalışmamızda, Arapça kaleme alınan bu eserin 1989 yılında Abdullah Köse tarafından yayınlanan Türkçe tercümesini kullandık.²² Konumuz gereği, eserin I. Cildinden faydalanılmış ve eser çalışmamızın Sasani Devleti'nin siyasi tarihi bölümüne katkı sağlamıştır.

MESUDİ

Müellifin asıl ismi“Ebu'l Hasan Ali b. Hüseyin el-Mesudi”dir. Meşhur sahabi Abdullah b. Mesud'un soyundan gelen Mesudi, 893 yılında Bağdad'da dünyaya gelmiştir. Mesudi ilk öğrenimlerini Bağdad'da tamamladıktan sonra görmek ve öğrenme isteği ile seyahatlere katılmaya başlamıştır. 915-947 yılları arasında İstahr, Hindistan, Bağdat, Irak,

¹⁹ Ziya Polat, “Cizreli Bir Alim:İbnü'l Esir”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 11, Sayı XXXIV, İzmir, 2018, s.92-93.

²⁰ Ziya Polat, “Cizreli Bir Alim:İbnü'l Esir”, s.98.

²¹ M.Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları(Tarih ve Münevverihler)*, hazırlayan Yüksel Kanar, Endülüs yay., İstanbul 1991, s.154.

²² İbnü'l esir, *el Kamil fi't-Tarih*, c.1, Bahar yay., İstanbul, 1989.

Suriye, Arabistan, Mısır, Hazar, Antakya, Fustat bölgelerini ziyaret etmiş ve her ziyaret ettiği yer ile ilgili önemli bilgileri anlatmıştır. 957 yılında Fustat'da yaşamını yitirmiştir.²³

En önemli eseri olan *Murucu'z-zehep* Arapça kaleme alınmış ve iki bölümden oluşan bir eser olarak bastırılmıştır. Birinci kısım coğrafi bilgiler içermektedir. İkinci kısmında ise, Hz Muhammed döneminden IX. yüzyılın sonuna kadar devam eden İslam Tarih'i hakkında bilgilere yer vermektedir.²⁴ Mesudi bu eserini Fustat'da kaleme almıştır. Mesudi'nin eseri, çoğu konuyu sonuna kadar götürmemiş, bir tarihi olayı yazarken araya başka konuları da dâhil etmiştir. Aynı zamanda, olayları anlatırken de kronolojiye fazla yer vermemiştir.²⁵ Hem tarih hem de coğrafya alanında mühim olan bu eserden, tez çalışmamızda Mazdek isyanını anlatırken faydalandık ve eserin 2004 yılında A. Ahsen Batur tarafından yapılan Türkçe çevirisini kullandık.²⁶

ARAŞTIRMA ESERLER

Hasan Pirniya tarafından Farsça kaleme alınmış *Tarih-i İran*²⁷ adlı eseri Sasani hükümdarları ve dış politikası hakkında vermiş olduğu bilgilerle çalışmamıza büyük katkı sağlayan eserlerden bir tanesi olmuştur. Çalışmamızda kullandığımız diğer bir Farsça eser ise Meryem Nejadekberi'nin *Şahensahi-yi Sasani*²⁸ adlı eseridir. Bu eser, Sasani hükümdarlarını ve dönemin siyasi olaylarını ayrıntılı bir biçimde ele almıştır. Turhan Kaçar'ın "Anadolu'da Sasaniler ve Romalılar M.S. 226-363: Emperyal İdeoloji ve Kriz"²⁹ başlıklı makalesi Sasani kuruluş dönemi ve kuruluş döneminde Roma ile olan münasebetlerini konusunda faydalıdır. Richard N. Frye'nin *The History of Ancient Iran*³⁰

²³ Casim Avcı, "Mes'udi, Ali b. Hüseyin", *DİA*, c.29, Ankara, 2009, s.253-355.

²⁴ Casim Avcı, "Mes'udi, Ali b. Hüseyin", s. 353-355.

²⁵ Mesudi, *Murucu'z-zehep*, s.10.

²⁶ Mesudi, *Murucu'z-zehep*, (çev. A. Ahsen Batur), Selenga yay., İstanbul, 2004.

²⁷ Hasan Pirniya, *Tarih-i İran*, İntişarat-ı Debir, Tahran, h.1389.

²⁸ Meryem Nejad Ekberi, *Şahensahi-yi Sasani*, Neşr-i Parse, Tahran, 1386.

²⁹ Turhan Kaçar, "Anadolu'da Sasaniler ve Romalılar M.S. 226-363: Emperyal İdeoloji ve Kriz" *Tarih Dergisi*, sayı 47, İstanbul, 2009, s.1-22.

³⁰ Richard N., Frye, *The History of Ancient Iran*, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung München, Germany, 1984.

isimli eseri, İnan tarihinin ilk zamanlarından Arap istilasına kadar süren dönemi ayrıntılı bir biçimde ele alan önemli bir eserdir. Tez çalışmamızda, Roma-Sasani savaşları, antlaşmaları ve Sasanilerin Ermenilere karşı yürüttüğü dış politikalarından bahsederken, bu eserden faydalandık. Touraj Daryaee'nin *Sasanian Persian The Rise And Fall Of An Empire*³¹ adlı eserinden, çalışmamızın önemli bir bölümünü oluşturan, Sasanilerin siyasi tarihini anlatılırken faydalandık.

Çalışmamızın, Batı Roma Devleti'nin siyasi tarihi kısmına Bülent İplikçioğlu'nun *Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları*³² isimli eseri ile Sabahat Altan'ın *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*³³ adlı eseri katkı sağlamıştır. Georg Ostorogorsky'nin *Bizans Devleti Tarihi*³⁴ adlı eserinden, tez çalışmamızda Doğu Roma'nın siyasi tarihi, diğer devletlerle olan ilişkileri konusunda büyük ölçüde faydalandık. . Yine Doğu Roma siyasi tarihi ve Sasani Devleti ile gelişen siyasi gelişmeler hakkında çalışmaya fayda sağlayan bir başka önemli eser ise, Alexander A. Vasiliev'in *Bizans İmparatorluğu Tarihi*³⁵ adlı eseridir. John Julius Norwich'in üç ciltte topladığı *Bizans* adlı eserinin konumuz gereği *Bizans I Erken Dönem (MS 323-802)*³⁶ isimli birinci ciltini kullandık. Tez çalışmamızda bu eser, Doğu Roma İmparatorluğu'nun kuruluş evresi ve bu evrede Sasani Devleti ile yaşadığı siyasi mücadeleler hakkında önemli bilgilerle katkı sağlamıştır. Stephen Mitchehell'in *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S.284-641*³⁷ adlı eseri çalışmamıza Doğu Roma'nın siyasi tarihi, dini politikası ve bu politikanın Sasanilerle olan ilişkisine etkisi kısımlarında fayda sağlamıştır. Kullandığımız diğer kaynaklar tezin sonundaki kaynakça kısmında gösterilmiştir.

³¹ Touraj Daryaee, *Sasanian Persian The Rise And Fall Of An Empire*, I.B. Tauris, New York, 2009.

³² Bülent İplikçioğlu, *Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları*, Arkeoloji ve Sanat yay., İstanbul, 2007.

³³ Sabahat Altan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, TTK, Ankara, 2014.

³⁴ Georg Ostorogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. Fikret İşıltan), TTK, Ankara, 2011.

³⁵ Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Tevabil Alkaç), Alfa yay., İstanbul, 2016.

³⁶ John Julius Norwich, *Bizans I Erken Dönem (MS 323-802)*, (çev. Hamide Koyukan), Kalbacı yay., İstanbul, 2012.

³⁷ Stephen Mitchehell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S.284-641*, (çev. Turhan Kaçar), TTK, 2016.

BÖLÜM 1

BATI ROMA, SASANI VE DOĞU ROMA DEVLETLERİNİN SİYASİ TARİHLERİ

1.1.1. Batı Roma Devleti

İtalya yarımadasında bulunan Roma kentine ilk yerleşim M.Ö. 753 yılına kadar dayanmaktadır. Batı Roma İmparatorluğu'nun Romaya yerleşmesinin nedeni ise, kentin güneyinde "Tiber" nehrinin bulunması ve nehrin çevresinin verimli topraklardan oluşmasıdır. M.Ö. 2000'li yıllara gelindiğinde, bölgeye birçok etnik grup yerleşmiştir. Bunlardan birisi de, "İtalikler"dir. İtalikler Latin kökenli etnik bir gruptur ve bölgeye yerleşmeleri ile birlikte, bölgede birçok Latin şehri oluşturmuşlardır. Bölgede kurulan en önemli Latin şehri ise, Roma şehridir.³⁸ Literatürde Roma şehrinin kurulmasına ilişkin birçok bilgi bulunmaktadır. Bunlardan birisi, şehrin Troialı bir kral olan Aeneas'ın tarafından kurulduğu ve Troialı bir kadın olan Rhome'nın adını bu şehre verdiği'dir.³⁹ Şehrin kurulmasının ardından, Roma şehrinin ilk kralı M.Ö. 753 yılında "Romulus" olmuştur. Kral "Romulus", Roma Devleti'nin etkin ve verimli bir biçimde yönetilebilmesi için bir meclis oluşturmuştur. Bu meclis tarihte bilinen ilk siyasi meclislerden birisidir. "Romulus", meclisde her zaman alanında uzman ve bilgili kişileri bulundurmıştır. Böylece, meclisin ortak kararları ile birlikte hareket etmeye başlamıştır. Romulus meclisin önerisi doğrultusunda ilk düzenli orduyu kurmuştur. Ancak, Romulus'un iyi yaptığı şeyler gibi kötü yaptığı şeyler de bulunmaktadır. Bunlardan birisi, kendi halkını Plep ve Patrici⁴⁰ olmak üzere ikiye ayırmasıdır. Böylece tarihte ilk sınıf

³⁸ Fatma Çapan, Baran Güvenç, "Kavimler Göçü ve Batı Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Bilimleri Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 6, Sayı 18, 2017, s. 631.

³⁹ Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, TTK, Ankara, 2014, s. 11-12.

⁴⁰ Patrici Antik Roma'daki seçkin ailelerden oluşan ve devlet içinde birçok hakka sahip olan yönetici sınıfıdır. Plep ise Antik Roma'daki yönetilen ve devlet içinde birçok haktan yoksun halk sınıfıdır. Bkz. Bülent İplikçioğlu, *Hellen ve Roma Tarihinin Ana Hatları*, Arkeoloji ve Sanat yay., İstanbul, 2007, s.73.

ayrımını yapan kişi olarak, tarihe geçmiştir.⁴¹ Romulusla başlayan senatonun güçlü bir konumda olduğu Roma'daki krallık döneminin son kralı Tarquinius (M.Ö 535- 510) olmuştur. Baskıcı ve zalim yönetici olan Tarquinius'un krallık dönemi, Roma'da soylu kişilerin çıkartmış olduğu isyan ile sona ermiştir. Böylece Roma'da Cumhuriyet dönemi başlamıştır.⁴²

Roma İmparatorluğu M.Ö. V. yüzyılda gelişim göstermeye başlamıştır. Gelişim göstermesine rağmen, M.Ö. IV. yüzyılın başında Romalılar Keltlerin akınları ile uğraşmaya başlamışlardır. Roma ile Keltler arasında yapılan mücadele sonucunda, Keltler büyük Roma ordusunu mağlup etmiştir ve Roma şehrini büyük bir zarara uğratmışlardır. Roma'nın Keltlere yenilmesi ile birlikte, komşu devletler ile olan siyasi otoritesi büyük ölçüde sarsılmıştır. Roma'nın yenilgisi ve siyasi otoritesinin sarsılması ile birlikte, Roma M.Ö. IV. yüzyılda tekrar toparlanmaya başlamıştır. Gerek siyasi gerek orduda yapılan değişimler, Roma'nın siyasi ve askeri olarak güçlenmesine yardımcı olmuştur. Roma'nın güçlenmeye başlaması, zamanla sınırlarının gelişmesine ve İtalya'da hakimiyet kurmasına yardımcı olmuştur. Roma'nın İtalya'yı hakimiyet altına almasının ardından, ufku genişlemiş ve kısa bir sürede Akdenizi hakimiyet altına almak istemiştir. Bu amaç doğrultusunda, Roma Akdeniz'de büyük mücadeleler vermeye başlamıştır. Bu mücadelelerin başında, Akdeniz'in Kartaca sınırında bulunan Mesina ve Sicilya Boğaz'ı bölgenin büyük ticaret noktasıydı. Bu Ticaret noktasını ele geçirmek ve bölgede söz sahibi olabilmek için, Roma Kartaca ile M.Ö. 264 ile 241 yılları arasında yirmi üç yıl süren Birinci Kartaca Savaşı'nı başlatmıştır. Bu uzun savaşın ardından, Roma Kartaca'yı yenerek Mesina ve Sicilya Boğazı'nı ele geçirmiştir. Kartaca'yı aldıktan sonra Roma

⁴¹ Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, s. 12.

⁴² Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, s. 25.

devleti, ilk deniz aşırı seferini gerçekleştirerek Sicilya Bölgesi'ni tamamen elde etmiştir. Kısa bir süre içinde Roma Batı Akdeniz'i hakimiyeti altına almıştır.⁴³

Batı Akdeniz Bölgesini hakimiyeti altına alan Roma Devleti, daha sonra Doğu Akdeniz'i de hakimiyeti altına almak istemiştir. Batı Akdenizi hakimiyeti altına alırken Roma Devleti, hiçbir planlama ve strateji yapmadan tüm savaflara giren Roma Doğu Akdeniz'i hakimiyet altına almak isterken daha temkinli davranmaya çalışmıştır. Çünkü, o dönemde Makedonya Kralı da Doğu Akdeniz ile ilgilenmekteydi. Doğu Akdeniz'de, Makedonya Mısır topraklarını ele geçirmek istiyordu ve kısa bir sürede bunu başardı. Mısır o dönemde Akdeniz'in en önemli toprak parçasıydı ve büyük kralların hepsi, Mısırı ele geçirmek istiyordu. Makedonya dışında Bergama Krallığı da Mısır'ı ele geçirmek istemiştir. Bergama Kralı, Makedonya Kralı ile tek başına savaşıp yenemeyeceğini bildiğinden, Roma Kralından yardım istemiştir. Roma kralı hem kendi çıkarları hem de bölgede söz sahibi olabilmek için, Bergama Kralının teklifini kabul etmiştir. Böylelikle M.Ö. 204 yılında, Bergama ile Roma arasında ittifak kurulmuştur. Kurulan ittifakın ardından aynı yıl içerisinde, Makedonya Kralı ile Mısır için savaşmış ve bu savaşta galip olmuşlardır.⁴⁴ Roma, ilerleyen dönemlerde ordusunu daha da güçlendirerek, İtalya'nın doğusunda bulunan Adriyatik'in hakimiyetini kazanmak için, M.Ö. 168 yılında Makedonya Krallığı ile yeniden savaşa girmiştir. Bu savaşta Roma Makedonya Krallığını yenilgiye uğratmıştır ve savaşı kazanarak Adriyatik'in hakimiyetini sağlamışlardır.⁴⁵ Roma Krallığı gerçekleştirmiş olduğu birçok sefer sonucunda, askeri varlığını o dönemde ispatlamış ve Büyük Roma İmparatorluğu'nun temelleri atılmaya başlamıştır. M.Ö 149-146 yılları arasında Akdeniz egemenliğini tamamlamak için III. Kartaca Savaşı'nı başlatan Roma Kartaca'yı tamamen yok etmiş ve Doğu Akdeniz bölgesine de egemen

⁴³ Fatma Çapan, Baran Güvenç, "Kavimler Göçü ve Batı Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü", s.631.

⁴⁴ Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, s. 103-105.

⁴⁵ Bülent İplikçioğlu, *Hellen ve Roma Tarihinin Ana Hatları*, s. 82.

olmuştur.⁴⁶ Ancak Roma'nın hakimiyet alanı genişlemiş olsa da hala bir kent devleti olarak idare edilmiştir. Bu nedenle imparatorluk dönemime kadar (M.Ö 27- M.S. 476) siyasi ve toplumsal sıkıntılarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Akdeniz hakimiyetiyle birlikte yeni bir düzene ihtiyaç duyan Roma İmparatoru Octavianus dönemiyle (M.Ö. 27- M.S. 14) imparatorluk dönemine geçmiştir. Bu dönem ile birlikte imparatorluğun hem anayasal düzeni hem de devlet teşkilatı değişmiş ve III. yüzyıla kadar altın çağını yaşamıştır.⁴⁷

M.S. III. yüzyıla gelindiğinde Roma doğu ve batı sınırlarında iki büyük güçle uğraşmak zorunda kalmıştır. Bunlardan ilki, Doğuda ciddi bir tehlike olan Sasani Devletidir. İkincisi ise, Batıda Germen kavimleridir. Bu iki ciddi tehlike, Roma'yı baskı altına almıştır.⁴⁸

284 yılında Roma'da tahta geçen Diokletianus (284- 305) bu kriz dönemine çözüm bulmak için büyük bir çaba sarf etmiştir. Diokletianus, İmparatorluğun topraklarının genişlemesi nedeniyle, imparatorluk yönetiminin zorlaştığını düşünmüştür ve 285 yılında, Tetrarhia adı verilen yönetim sistemine geçilmiştir. Bu sistemde devlet dört eşit parçaya bölünmüş, bölünen yerleri yönetebilmek ve haberdar olabilmek için, doğu/batı olmak üzere; iki augustus, iki caesar tayin etmiştir.⁴⁹ Bu yönetim şekli zamanla oturmuş ve başarılı sonuçlar vermiştir. Diokletianus döneminde sıkıntısız bir biçimde uygulanmıştır. Diokletianus imparator olduğu sürece Roma İmparatorluğu'nu başarılı bir biçimde yönetmiş ve 305 yılında tahtan çekilmiştir. Bundan bir yıl sonra da 306 yılında Batı Augustusu olan Konstantios vefat etmiş ve yerine oğlu Konstantinos(306-337) geçmiştir. Bundan sonraki dönemde Roma İmparatorluğunda büyük taht kavgaları

⁴⁶ Bülent İplikçioğlu, *Hellen ve Roma Tarihinin Ana Hatları*, s.82-83.

⁴⁷ Bülent İplikçioğlu, *Hellen ve Roma Tarihinin Ana Hatları*, s.95.

⁴⁸ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. Fikret Işıltan), TTK, Ankara, 2011, s. 49.

⁴⁹ Stephan Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-641*, (çev. Turhan Kaçar), TTK, Ankara, 2016, s. 83.

yaşanmaya başlamış ve uzun süren bir iç savaş dönemine girilmiştir. Batıda Konstantinos augustus olduktan sonra Roma'da bir isyan meydana gelmiştir. Halkın dönemin Doğu Augustusu olan Galerius'un yönetimini kabul etmemesi ve Maximianus'un oğlu Maxentius'u imparator ilan etmesi gerekçesi ile isyan gerçekleştirilmiştir. Maximianus'un da çıkan bu isyana destek verip oğlu ile birleşmesi üzerine Galerius ile arasında bir iç savaş meydana gelmiştir. 310 yılında çıkan bu iç savaşta, ikiside hayatını kaybetmiştir. Roma'nın tek hakimi olmak isteyen Konstantinos iç savaştan iki yıl geçmesinin ardından, Galerius'un yerine Doğu Augustus'u olan Licinius ile birleşerek Maxentius'u yenilgiye uğratmıştır

Kazanılan bu zaferden sonra Konstantinos tek yönetim istediği için Licinius'a karşı sürdürdüğü barış politikası kalıcı olmamıştır. Barış politikasının kalıcı olmaması nedeniyle, 316 ile 324 yılında birçok savaş yapılmıştır. Yapılan savaşlar neticesinde, Konstantinos Licinius'u yenerek Roma'nın tek hakimi olmuştur. Konstantinos Roma İmparatorluğu'nun ilk Hıristiyan imparatoru olmuştur. Konstantinos, imparator olduktan sonra 313 yılında ilan etmiş olduğu "Milano Fermanı" ile, Roma'da diğer dinlerin yanında Hıristiyanlık dinine de serbestlik tanımıştır. Ayrıca Hıristiyanlığın ilk ekümenik konsili olan İznik Konsilini toplamıştır. Konstantinos, 330 yılında Konstantinopolis şehrini kurarak, Roma'nın başkentini buraya taşımıştır.⁵⁰ Konstantinos Hanedanlığı M.S. 305-363 yılları arasında hüküm sürmüştür ve bu dönemde, Roma İmparatorluğu özellikle Sasani tehlikesi ve Barbar kavimlerin baskısı nedeniyle etkisini Doğu'da göstermek istemeye başlamıştır. Bu nedenle de, Hellenistlik kültürüne yönelmeye başlamıştır.⁵¹

Hunların 374 ile 375 yılları arasında, İtil Nehri'ni geçip Avrupa'ya hareket etmesiyle birlikte, bölgedeki Gotlar ve Alanlar başta olmak üzere birçok Barbar kavmin Batıya göçmesi ile birlikte, kavimler göçü başlamıştır. Göçün gerçekleşmesi ile birlikte,

⁵⁰ Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 59-60.

⁵¹ Bülent İplikçioğlu, *Hellen ve Roma Tarihinin Ana Hatları*, s.114.

Roma İmparatorluğu buhranlı bir süreç yaşamıştır.⁵² Kavimler göçünün etkisi İmparatorluğun iki kısmını da zor duruma sokmuştur.⁵³

Kavimler göçüyle birlikte, Batı Roma İmparatorluğu'nda birçok sorun yaşanmaya başlamıştır. Kavimler göçünün sebep olduğu sorunlar; imparatorluk içinde iç karışıklıklara, mücadelelere, ayaklanmalara, dini sorunlara ve siyaset alanında problemlere de neden olmuştur. Bunların yanısıra, Sasani Devleti ile yapılan birçok savaş, devletin merkezi otoritesini ve askeri gücünü zayıflatmıştır. Yaşanan tüm bu olumsuzluklar nedeniyle, Batı Roma İmparatorluğu büyük ekonomik sıkıntılar yaşamıştır. İmparatorluk ekonomik zorlukların üstesinden gelmek için, halka ağır vergiler yüklemiştir. Böylelikle Roma İmparatorluğu hem Sasani hem de Barbar kavimlerin istilaları ile uğraşırken, kendi içinde siyasi, askeri ve ekonomik sorunlarla daha fazla uğraşmak zorunda kalmıştır. Batı Roma'nın bu zorlu döneminde tahtta I. Valentinianus (364-375) vardı. İmparatorluğun Doğu kısmını da ise kardeşi Valens (364-378) bulunmaktaydı. Saksonların Britanya'ya yönelmesi, Alamanların Ren Bölgesi'ni almaya çalışması, Gotların ise Tuna Bölgesindeki mücadeleleri ve bunlara bir de Hunların katılması, Roma İmparatorluğu'nun hem doğusunda hem de batısında zorlu süreçlerin yaşamasına neden olmuşlardır.⁵⁴ Zorlu süreçlerin yaşanması ile birlikte, I. Valens Batı Gotların devletin arazilerini tahrip etmesiyle uğraşmış daha sonra bunlara Doğu Gotları ve Hunlarda dahil olmuştur. Sasanilerle yapılan savaşın ardından Trakya 378 yılında Vizigotlarla Edirne Savaşı sırasında öldürülmüş ve I. Valens'in ordusu da yenilgiye uğramıştır.⁵⁵

I. Valens'in ölümünün hemen ardından, Roma İmparatorluğu'nun Doğu kısmının başına oğlu I. Theodosios (379-395) geçmiştir. I. Theodosios, Valens'in dış politikasının

⁵² Fatma Çapan, Baran Güvenç, "Kavimler Göçü ve Batı Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü", s. 634.

⁵³ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 48.

⁵⁴ Fatma Çapan, Baran Güvenç, "Kavimler Göçü ve Batı Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü", s.633-634.

⁵⁵ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 48.

aksine, Hunlar ve diğ̈er Barbar Kavimler ile anlaşma yoluna giderek bunları Batıya sürmek istemiştir; çünkü, Roma İmparatorluğunun bu kavimler ile savaşacak gücü kalmamıştır. Böylece yapılan anlaşmaya göre Barbar Kavimler Batı'ya gitmeyi, vergiden muaf olmaları ve orduda görev almaları koşuluyla kabul edeceklerini belirtmişlerdir. Bu istekleri I. Theodosios tarafından yerine getirmiş ve bu kavimleri Batıya sürmeyi başarmıştır.⁵⁶

Bu dönemde, özellikle Germenler sayıca fazla ve güçlü olmaları nedeniyle Roma ordusuna dahil edilmişler ve ordunun doğrudan Germenleşmesine neden olmuşlardır.⁵⁷ Bunların yanısıra, bu dönemde yaşanan zorlu süreçler ve devam eden iç sıkıntılar, harcamaların artmasına ve vergilerin fazla alınmasına neden olmuştur.⁵⁸ Roma İmparatorluğu hem Doğu hem de Batı'da sıkıntılar yaşarken, Hunların izlemiş olduğu politikalar, Onları İmparatorluğun iki tarafında etkili olmasına ortam hazırlamıştır.

Yaşanan bu gelişmeler sırasında, Avrupa Hun Devleti'nde tahta çıkan Uldız (390-400) dış politikada Batı Roma ile dostça geçinirken Doğu Roma'yı baskı altına almıştır; çünkü, Batı Roma ile ortak düşmaları olan Germenlere karşı ittifak kurmak istiyordu. Kurulan ittifak sonucunda, merkezi otorite Theodosios döneminde güçlenmiş ve toprak bütünlüğü sağlanmıştır. Theodosios ölümünden sonra, devlet batı ve doğu olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Devletin bütünlük ilkesi ülkede hala devam etse de, Roma tam anlamı ile bölünmüştür.⁵⁹

Theodosios'un oğlu Arkadios (395-408), döneminde en çok Germenler ve Vizigotlarla mücadele etmiştir. Ancak, yapmış olduğu mücadelede savaşmak yerine

⁵⁶ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 49.

⁵⁷ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 48-49.

⁵⁸ Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, c. 2, (çev. Asım Baltacıgil), Bilim, Felsefe, Sanat Yay., İstanbul, 1987, s. 494-495.

⁵⁹ Alexander Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Tevabil Alkaç), Alfa Yay., İstanbul, 2015, s. 110.

siyasi yolları tercih etmiştir. Arkadios Vizigotlara önemli görevler vererek, Onları elinde tutmaya çalışmıştır.⁶⁰ Arkadios'un izlemiş olduğu bu politika kısa bir süre için başarılı olmuştur. Ancak, 10 Ağustos 410 yılında, Vizigotlar Roma şehrine girmiş ve şehri yakıp yıkmışlardır.⁶¹ Bundan sonra Galya'yı geçerek İspanya'ya yerleşmişlerdir. Böylelikle Doğu Roma için bir daha tehlike unsuru olmamışlardır.⁶²

II. Theodosios (408-450), Batı Roma'ya karşı yanlış bir politika izlemiştir. Bu dönemde genç yaşta tahta çıkan Batı Roma hükümdarı III. Valentinianus'a (425-455) karşı, II.Theodosios bir ordu göndermiştir. Bunun üzerine Valentinianus da dönemin Avrupa Hun hükümdarı Rua'dan antlaşma talep etmiş ve Rua ile savaşa bilecek durumu olmayan Doğu Roma hükümdarı ekonomik olarak ciddi bunalıma gireceği bir antlaşmayı Avrupa Hun Devlet'i ile yapmak zorunda kalmıştır.⁶³ Avrupa Hun Devleti'nde Atilla ve Bleda'nın başa gelmesiyle birlikte Doğu Roma özellikle ekonomik olarak çökeceği daha ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya kalmıştır. 440 yılından itibaren Atilla yaptığı başarılı seferler ve antlaşmalarla İmparatorluğun Doğu kısmını ağır vergilerle zor duruma sokmuş ve imparatorluk da bu ekonomik bunalımdan dolayı ülke zenginlerinin mallarını ele geçirmek zorunda kalmıştır. Atilla Uldız'ın dış politikasını bırakarak 448 yılında yönünü Batı Roma'ya çevirmiş ve 451 yılında Galya üzerine sefere çıkmıştır. Bu seferde Batı Roma ciddi kayıplar yaşamış ancak, kesin bir netice iki taraf içinde alınamamıştır. Ertesi yıl Atilla İtalya'ya ciddi bir sefer düzenlemiştir⁶⁴ ancak Atilla Roma üstünde yeterince baskı kurarak kendisinin üstünlüğünü kanıtladığı düşüncesiyle İtalya seferlerini yapmayı bırakmıştır.⁶⁵ Avrupa Hun Devlet'i Atilla'nın ölümünden sonra, yerine geçen oğulları tarafından iyi yönetememiş ve devlet yıkılma sürecine girmiştir.

⁶⁰ Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, s.50.

⁶¹ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 53.

⁶² Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, s.51.

⁶³ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul, 2013, s.73-74.

⁶⁴ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s.53.

⁶⁵ Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hunları*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2013, s. 143.

Batı Roma hükümdarı III. Valentinianus'un 455 yılında vefat etmesi ile birlikte, Batı Roma imparatorluğu Barbar kavimler arasında bölünmeye başlamıştır. Batı Roma İmparatorluğu'nun son hükümdarı Romulus'un Germen lideri Odoaker tarafından tahttan indirilmesiyle birlikte, 476 yılında Batı Roma imparatorluğu son bulmuştur.⁶⁶

1.1.2. Sasani Devleti

Ardeşir Babekhan (I. Ardeşir), 226 yılında Hürmüzdegan⁶⁷ adı verilen bölgede Part hükümdarı V. Erdavan'la yaptığı savaşta galip gelerek Sasani Devleti'ni kurmuştur. Savaşın kazanılması ve devleti kurmasının ardından göstermiş olduğu başarı nedeniyle kendisine 'Şahların Şahı' ünvanı verilmiştir. Ardeşir 226 yılında yaptığı bu savaşla Part Hanedanlığını yıkmış olsa da Part Hanedanlığı'na mensup soylu aileler İran'ın Kuzey kısımlarında varlıklarını sürdürmeye devam etmiştir.⁶⁸ Devletin kurulmasının ardından, devletin sınırlarını genişletmek için büyük bir çaba göstermiştir.⁶⁹ Ardeşir kurmuş olduğu devlete dedesi Sasani'nin ismini vermiştir.⁷⁰

I. Ardeşir 226-241 yılları arasında, Ermeniler ve Romalılarla büyük mücadeleler içerisine girmiş ve bu mücadelelerin birçoğundan galip çıkarak devletin sınırlarını genişletilerek güçlü bir devlet haline gelmiştir.⁷¹ Fakat, Petra bölgesinin topraklarını kendi devletine katmak isterken başarısız olmuştur. Bu başarısızlığının ardından, bölgeye vali olarak kendi oğlu I. Şapur'u tayin etmiştir. Daha sonra, devlet işlerini öğrenmesinin ardından oğlunu 241 yılında devletin başına getirmiş ve böylece tahtan çekilmiştir. I.

⁶⁶ Alexander Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 132-133.

⁶⁷ Günümüz İran eyaletlerinden biridir.

⁶⁸ Parvaneh Pourshariati, *Decline and Fall of The Sasanian Empire: The Sasanian-Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran*, I.B. Tauris pub., London-New York, 2008, s. 455.

⁶⁹ Tauraj Daryae, *Şehinşah-ı Sasani*, (çev. Murtaza Sakibfer), İntişarat-ı Kaknüs, Tahran, h.1383, s.11.

⁷⁰ Gürkan Bahadır, "Anadolu'da Bizans- Sasani Etkileşimi (IV. ve VII. Yüzyıllar)", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, cilt 6/1, Turkey, 2011, s.687.

⁷¹ Hasan Pirniya, *Tarih-i iran Kabl'ez İslam*, İnşirat-ı Pars, Tahran, h.1383, s.11.

Şapur 241-272 yılları arasında hüküm sürmüştür. Tahta geçtiği ilk yıllardan itibaren, Ermeni ve Harran Bölgelerinde çıkan isyanlarla baş etmek zorunda kalmıştır. Ermeni Bölgesi'nde çıkan isyanı kısa bir süre içinde zorlamadan bastırmıştır. Ancak, coğrafi koşullar nedeniyle Harran Bölgesi'nde çıkan isyanı aynı sürede bastıramamıştır. Daha sonra I. Şapur Harran'ı da kendi topraklarına kattıktan sonra⁷² Horasan, Huzistan ve Umman Bölgelerini de topraklarına katmıştır.

I. Şapur dönemi Batı Roma'da iç karışıklıkların yaygın olduğu bir dönem olmuştur. Roma'da meydana gelen bu iç karışıklıkları fırsat bilen I. Şapur yönünü Roma'ya çevirmiştir. Bu dönemde Roma ile 241-244 yılları arasında üç yıl savaştıktan sonra Antakya'yı kendi topraklarına katmıştır. Yapılan savaşın ardından, Roma İmparatorluğu ile antlaşma yaparak bu bölgeden ayrılmıştır. Antakya'dan ayrıldıktan sonra yönünü Hazar Bölgesine çevirmiştir. Uzun bir süre Hazarları baskısı altına almış, fakat başarılı olamamıştır. Bu olayın hemen ardından, I. Şapur Ermeni Krallığı yüzünden Roma ile ikinci kez karşı karşıya gelmiştir. Savaşın nedeni ise, Ermeni Krallığının Sasanilere karşı Roma ile işbirliği yapmış olmasıydı. Bu ittifaktan rahatsız olan Şapur o dönemde Ermenilerin başında bulunan Hüsrev'i öldürmüştü ve Ermenileri kendi kontrolü altına almıştır. Ancak, Ermeniler yüzünden Sasani-Roma ilişkisi hiç düzelememiştir. Bu sefer Şapur tarafından öldürtülen Hüsrev'in oğlu Tirdad'ı Batı Roma Sasanilere karşı bir tehdit unsuru olarak kullanınca 250'li yıllarda aralarında tekrar bir gerginlik yaşanmıştır.⁷³

I. Şapur Roma İmparatoru Valerianus döneminde (253-260) Roma ile ciddi savaşlar yapmıştır. Özellikle 256, 258 ve 260 yıllarında yapılan Sasani-Roma savaşlarında Sasani Devleti Roma İmparatorluğuna karşı büyük zaferler kazanmıştır.

⁷² Richard N. Frye, *The Heritage of Persia*, Londra, 1965, s. 188.

⁷³ P. Jackson, L. Lockhart, 'Sasaniler', *Tarih-i İran Cambridge*, trc. Kadiri Timur, c. III, İnşirat-ı Emir Kebir, Tahrân, h. 1386, s.122.

Şapur Roma'ya karşı kazandığı bu zaferlerden sonra yönünü Palmira Devleti'ne çevirip baskı altına almaya çalışmıştır. Bu baskılara dayanamayan Palmira Kralı, Odenathus'un kendisine bağlılığını bildirme isteği Şapur tarafından kabul edilmemiştir. Bu durumdan rahatsız olan Odenathus, Şapur'un Şam'dan İran'a dönüşü esnasında, kendisine bağlı Arap kabileleriyle O'na tuzak kurmuş ve Sasanileri ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Odenathus bu zaferden sonra Sasani Devleti'nin başkenti Tizpon civarını yağmalamış, şehri abluka altına almış ama fethedememiştir. Daha sonra yönünü Şam'a çevirmiştir. Bu esnada Roma tahtına Gallienus (260-268) geçmiştir. Gallienus tahta geçtikten sonra, Şapur'a karşı Odenathus'a destek vermiştir. Gallienus, arasında yaptıkları antlaşmaya uygun olarak Odenathus'a Augustus ünvanını vermiştir. Böylece Odenathus Şapur'a karşı verdiği başarılı mücadelelerle tanınmıştır.⁷⁴

Sasani Devleti'nde I. Şapur dönemi parlak bir dönem olsa da, her dönemde olduğu gibi onun döneminde de bir takım sorunlar meydana gelmiştir. Bunlardan birisi de, dini problemlerdir. I. Şapur yeni ortaya çıkan "Mani" dininin yayılmasına ilk başta karşı çıkmamış ancak bu dinin atalarının dini olan "Zerdüştlüğü" unutturmaya başlaması ile, dinin yayıcısı olan "Mani"yi sürgüne yollamış yayılmasına engel olmuştur. Bu gelişmenin hemen ardından I. Şapur; Bisapur, Cündevey Şapur ve Firuz-Sahur adlarında şehirler kurmuş⁷⁵ ve bu şehirlerde önemli bayındırlık faaliyetlerinde bulunmuştur. Devletin sınırları da bu dönemde oldukça genişlemiştir.

I. Şapur'dan sonra, Sasani Devleti'nin başına oğlu I. Hürmüz (272-273) geçmiştir.⁷⁶ I. Hürmüz babası Şapur döneminde Kerman'da valilik yapmış ve bu nedenle kendisini "Kermanşah" olarak adlandırmıştır⁷⁷ I. Hürmüz döneminde yaşanan en önemli gelişme sürgünde olan Mani'nin geri gelmesi ve Mani Dini'nin yayılması konusundaki

⁷⁴ Agathias, *The Histories*, (çev. C. D. Yange), Berlin-New York, 1975, s.27.

⁷⁵ İbnü'l Esir, *el- Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, c.1, (çev. Abdullah Köse), İstanbul, 1999, s.375.

⁷⁶ Abdullah Razı, *Tarih-i Kamil-i İran*, İnşirat-ı İkbal, Tahran, h. 1383, s. 59.

⁷⁷ İbnü'l Esir, *el- Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, s. 386.

engellerin kalkması olmuştur. I. Hürmüz Maniheizm'in yayılmasını serbest bırakmasının en büyük nedeni devletin içinde nüfuzu artan Zerdüşt din adamlarına karşı bir güç oluşturmak istemesidir. Ayrıca Hürmüz kendisini devlet içerisinde güçlü tutmak için hem Zerdüşt din adamlarıyla hem de Mani'nin kendisiyle ilgili yakın ilişkiler içerisine girmiştir. Böylelikle dini gücünü eline almış hem de devletin mekezi otoritesini korumuştur.

I. Hürmüz'ün ölümünden sonra tahta kardeşi I. Behram (273-276) geçmiştir. I. Behram döneminde yaşanan en önemli gelişme, Zerdüşt din adamı Kertir'in dini politikasıyla Mani'yi katletmesi ve Maniheizmi savunanları da zulme uğratmasıdır.⁷⁸

Behram döneminin bir başka önemli gelişme ise, Palmira Devleti'nin Roma'ya karşı Sasanilerden yardım istemesi olmuştur. I. Behram Roma'ya karşı Palmir'e asker desteğinde bulununca Roma İmparatorluğu ile ilişkileri zayıflamıştır. Dönemin Roma imparatoru Aurelius Probus (276- 282) Sasani Devlet'i üzerine sefere çıksada Tizpon'a gelemeden ölmüş⁷⁹ böylece herhangi bir savaş gerçekleşmemiştir.

I. Behram'dan sonra Sasani tahtına oğlu II. Behram (276-293) geçmiştir. II. Behram ilk zamanlarda siyasi otorite sağlamada güçlük yaşasada zamanla Zerdüşt din adamlarının desteğiyle merkezi sağlamıştır. Bundan sonra yönünü Kuzey Doğu Avrasya Stepleri'nde göçebe olarak yaşayan Sakalara çevirmiş ve Onları kısa bir süre içinde kontrol altına almıştır. II. Behram döneminde Roma İmparatorluğu'nun başında Carus (282-283) bulunmaktaydı. Carus da kendisinden önceki Roma İmparatorları gibi 282 yılında Sasani üzerine sefer düzenlemiştir. Roma açısından başarılı geçen bu seferin sonunda Tizpon Bölgesi Sasanilerden geri alındı fakat bu zaferden sonra İmparator Carus birdenbire vefat edince ve ordu içerisinde huzursuzluk başlayınca Tizpon'dan geri çekilmek zorunda kaldılar.⁸⁰ Behram Roma tehlikesinden sonra yönünü dönemin Horasan

⁷⁸ Esko Naskali, "Sasaniler", *DİA*, s.174.

⁷⁹ Meryem Nejadekberi, *Şahenşahi-yi Sasani*, s.41.

⁸⁰ Tauraj Daryae, *Sasanian Persia The Rise and Fall An Empire*, I.B. Tauris, Londra, 2009, s. 12.

Şahı Hürmüz'e çevirmiştir. Hürmüz II. Behram'ın yönetimine karşı isyan etmiş ve Sasani Devleti'nin Doğu kısımlarıyla Saka topraklarının bir kısmını ele geçirmeyi başarmıştır. Bu nedenle, II. Behram Hürmüz üzerine sefere çıkmış ve bu tehlikeyi de bertaraf etmiştir.

81

II. Behram'ın ölümünün ardından, yerine oğlu III. Behram 293 yılında tahta geçmiştir. Onun da , aynı yıl ölümü üzerine yerine Onun oğlu Nersi (293-302)geçmiştir. Nersi tahta geçtikten sonra, Ermeniler yüzünden devletin Batı sınırını koruma altına almak için Roma İmparatorluğu ile önemli bir savaş gerçekleştirmiştir. Ancak, bu savaşın sonucunda Nersi Roma'ya karşı ciddi bir yenilgi yaşamış ve şartları ağır olan bir antlaşma imzalayarak tahttan çekilmiştir.

Nersi'den sonra oğlu II. Hürmüz (302-309) Sasani Devleti'nin başına geçmiştir. Sasani Devleti'ni hem siyasi hem ekonomik hem de kültürel yönden geliştirmek için büyük bir çaba sarf etmiştir. Aynı zamanda, Sasani-Ermeni ilişkilerini güçlendirmek için Ermeni bir prensesle evlenmiştir.⁸² Bu dönemin önemli olaylarından bir tanesi de Arap Kabilelerinin devletin Doğu sınırlarını tehdit etmesidir. Bundan dolayı Arap Kabileleriyle savaş yapılmıştır. Ancak 309 yılında savaş devam ederken II. Hürmüz yaşamını yitirmiştir. II. Hürmüz'den sonra oğlu Azer Nersi (309) Sasani Devleti'nin yeni hükümdarı olmuştur.⁸³

Azer Nersi tahta çıktığı ilk yıllarda adaletli yönetiminden dolayı halkın sevgisini kazanmıştır ancak daha sonra karakteriyle birlikte yönetim tarzı da değişmiş, zalim bir diktatör şeklinde devleti yönetmeye başlamış ve halkın nefretini kazanmıştır. Bu yönetiminden rahatsız olan devlet adamları birleşerek Nersi'yi öldürmüş ve oğlunu da kör etmişlerdir. Oğlunun kör edilmesiyle Nersi'nin ailesinden tahta geçecek kimse

⁸¹ Hasan Pirniya, *Tarih-i İran*, İnşirat-I Debir, Tahran, h.1392, s.193.

⁸² Tauraj Daryae, *Sasanian Persia The Rise and Fall An Empire*, s.15.

⁸³ Hasan, *Tarih-i İran Kabl'ez İslam*, s. 204.

kalmamıştır. Ancak bu sırada Nersi'nin daha önce hapse atılan ve firar ederek Roma'ya sığınan Hürmüz adında bir kardeşi bulunmaktaydı. Ancak, devlet ileri gelenleri Roma sığınması ve Roma kültürünü benimsemiş olması sebebiyle Hürmüz'e karşıydılar. Halk da Hürmüz'ün tahta geçmesi ihtimaline karşı bir isyan girişimi hazırlığı içerisindeydi. Bu sırada Zerdüşt din adamları Hürmüz'ün bir erkek çocuğunun olacağını ve devletin başına onun geçeceğini söylemesiyle isyan önlenmiş ve halk sakinleşmiştir. Hürmüz'ün de bu şekilde tahta geçmesi engellenmiş oldu.

Aynı zamanda, halk da Hürmüz'ün tahta geçme ihtimaline karşı isyan girişimi için hazırlanmaya başlarken, Zerdüşt din adamları Hürmüz'ün karısından bir erkek çocuğu olacağını ve devletin başına onun geçeceğini söyleyerek isyanı önleyip halkı rahatlattı ve Hürmüz'ün tahta geçmesi engellenmiş oldu.⁸⁴ Daha sonra devletin tahtına, Hürmüz'ün oğlu II. Şapur (309-380) geçmiştir.

II. Şapur tahta çıktıktan kısa bir süre sonra devlet adamlarını kendisine bağlayarak otoritesini güçlendirmiştir. II. Şapur döneminde yaşanan en önemli gelişmelerden birisi, 314 yılında Ermenilerin Hristiyanlığı kabul etmeleri olmuştur. Hristiyanlığı kabul ettikten sonra Roma İmparatorluğu ile din birliğinden dolayı yakınlaşan Ermeniler, kendi içlerinde de Sasani ve Roma taraftarı olarak gruplaşmışlardır.⁸⁵ II. Şapur, Ermeniler arasında gerçekleşen bu bölünmede ortaya çıkan iç karışıklıklarından faydalanarak, Ermeni bölgesini kontrol altına almıştır. Bunun hemen ardından Roma İmparatorluğu ile karşı karşıya gelmiştir. Nusaybin karşılaşan, taraflara arasında üstünlük sağlayamamıştır. Savaşın ardından Sasani ve Roma Devletleri arasında bir antlaşma yapılmıştır. Antlaşmanın hemen ardından, yönünü kendisinin hükümdarlığına karşı çıkan Arap

⁸⁴ Hasan Pirniya, *Tarih-i İnan Kabl'ez İslam*, s. 205-206.

⁸⁵ Ali Ekberi Vilayeti, *İnan Piş Ez İslam*, İnşirat-ı Emir Kebir, Tahran, h. 1386, s. 282.

kabilelerine çevirmiştir. Kabilelere uygulamış olduğu baskı ve şiddet ile Arap tehtidini ortadan kaldırmıştır.⁸⁶

II.Şapur'dan sonra Sasani tahtına III. Şapur (383-388) geçmiştir. III. Şapur döneminde en önemli olayı, II. Şapur'un ölümünü fırsat bilerek Roma İmparatorluğunun Ermenilerin iç işlerine karışmaya başlaması olmuştur. Ancak, III. Şapur iyi bir yönetici olmadığı için Roma'ya savaş açmamıştır.

III. Şapur'dan sonra devletin başına IV. Behram (388-399) geçmiştir. IV. Behram döneminde Ermeniler Sasani'lere karşı Roma ile ittifak yaparak isyan etmişlerdir. İsyanın bastırılmasının uzun sürmesinden dolayı, IV. Behram çok fazla bir sefer düzenleyememiştir.

IV. Behram'dan sonra Sasani Devleti'nin başına geçen I. Yazdigirt döneminde (399-420), Nüsaybin bölgesinde Doğu Roma ile savaş gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu savaşta önemli başarılar elde edilmiştir.

V. Behram döneminde (421-438) Sasani Devleti'nin tahtına geçmiştir. V. Behram döneminde, hem iç hem de dış siyasette önemli başarılar elde edilmiştir. V.Behram ilk olarak devletin Doğu sınırlarını güvence altına almak için Kaşgar Bölgesi'nde bulunan Akhunlarla mücadele edip büyük askeri başarılar elde etmiştir. Akhunlara karşı elde ettiği bu başarıyla, Doğu Roma ile olan ilişkileri de güçlenmiştir. Bu gelişmelerin ardından 422 yılında iki devlet arasında barış antlaşması gerçekleştirilmiştir. V.Behram devlet içinde var olan tüm dinlere karşı hoşgörü politikası ile yaklaşmıştır ve bu nedenle halk tarafından çok sevilen bir hükümdar olmuştur.

V. Behram'dan sonra, tahta II. Yazdigirt (438-457) geçmiştir. II. Yazdigirt 441 yılında, Belh bölgesini topraklarına katarak devletin doğu kısmının güvenliğini

⁸⁶ Touraj Daryaei, "ŞĀPUR II, " *Encyclopedia Iranica* ", online edition, 2009, <http://www.iranicaonline.org/articles/shapur-ii>, (erişim 17 Eylül 2019).

sağlamıştır. Doğu Roma İmparatorluğu ile yapmış olduğu antlaşmadan sonra uzun bir süre doğuya sefer düzenlemiştir. Hindistan'ın kuzeyindeki Kuşanlara, Kaşgar bölgesindeki Akhunlara ve Baktriya Bölgesi'ndeki Kidarite Krallığı'na (IV ve V. yüzyıllarda kurulmuş kökenleri Hunlara dayanan bir Orta Asya Krallığı) karşı başarılı seferler düzenlemiştir.⁸⁷ II.Yezdigirt'ten sonra devletin başına geçen III. Hürmüz döneminde de (457-459) Akhunlar ile savaşlar devam etmiştir. 458 yılında yapılan savaşta Sasaniler Akhunlara yenilmiştir. Askeri ve dış siyasette var olan sıkıntılı dönemler, Sasanilerin gücünü kötü etkilemiştir. Sasaniler bu dönem de zorlu bir sürece girmiştir ve Sasani Devleti bu dönemde Doğu Roma'dan borç para almıştır.

III. Hürmüz'den sonra devletin tahtına Firuz (457-484) geçmiştir. Firuz tahta geçtikten hemen sonra, Akhunlara sefer düzenlemiştir. Düzenlenen sefer sonucunda büyük bir savaş yaşanmıştır ancak, iki taraftan da etkili bir sonuç alınamamıştır. Savaş sonucunda iki devlet arasında bir antlaşma imzalanmıştır. Ancak Akhun Devleti antlaşmaya uygun hareket etmemiştir. Bunun üzerine tekrar bir savaşın çıkması kaçınılmaz hale gelmiştir. 483 yılında yapılan savaşta Akhunlar Sasani Devleti'ni büyük bir yenilgiye uğratmışlardır. Akhun hükümdarı, Hoşnivaz Sasani Hükümdarı Firuz'un kendi önünde diz çökmesi koşuluyla barış antlaşmasını gerçekleştirilmiştir. Bu gelişmelerin yanısıra, bu dönemde Ermeniler arasında da bir isyan başlamıştır ve Firuz bu bölgeye bir ordu göndererek isyanı durdurmaya çalışmıştır.⁸⁸

Firuz'dan sonra oğulları arasında taht kavgası meydana gelmiştir. Yaşanan bu taht kavgasında Balaş, kardeşi Kubad'ı yenerek, Sasani Devleti'nin hükümdarı olmuştur. Balaş'ın saltanatında (484-488) en değer verdiği konu, dış politikaya önem vermek olmuştur. Özellikle Akhunlarla antlaşma yaparak Akhun tehlikesini ülkeden

⁸⁷ Roozbeh, Zarrinkoob, 'Tarih-i siyasi Sasaniyan'*Tarih-i iran Came-i c2*, Merkezi Dairetul Muarrif Bozrog İslam, Tahran, h. 1383, s.535.

⁸⁸ Hasan Pirniya, *Tarih-i İran Kabl'ez İslam*, s. 213.

uzaklaştırmıştır. Balas'tan sonra tahta kardeşi Kubad (488-531) geçmiştir. I. Kubad döneminde en büyük olaylardan birisi, Mazdek isyanıdır.

Kubad Sasani Devleti'nde güçlü bir konumda olan Zerdüş din adamlarına karşı Mazdek'in yaymış olduğu Mazdek dinini benimseyen din adamlarını arkasına almış bu da Onun Zerdüş din adamları tarafından 497 yılında tahttan indirilmesine sebep olmuştur. Kubad'dan sonra yerine kardeşi Camabs tahta çıktıysa da hükümdarlığı kısa sürmüştür. 499 yılında Kubad Akhun desteği ile tahta tekrar çıkmıştır.⁸⁹ Kubad'ın ikinci defa tahta çıktığında Sasani Devleti hem siyasi hem de ekonomik açıdan sıkıntı içerisinde bulunmaktaydı. Bunun üzerine, Kubad hem iç hem de dış siyasette devletin durumunu kurtarmak ve ekonomiyi düzeltmek için büyük bir çaba sarfetmiştir.

Kubad, Doğu Roma ile savaşarak büyük başarı elde etmiştir ve 502 yılında Diyarbakır'ı ele geçirmeyi başarmıştır. Daha sonra, doğu sınırlarını tehdit ettiği düşüncesiyle, Akhunlara karşı büyük bir sefer düzenlemiştir. Yapılan bu seferde başarılı olunmuş ve Akhun tehlikesi de böylece atlatılmıştır. Saltanatının son dönemlerinde ise Hazar saldırıları ile uğraşmıştır.⁹⁰

Kubad'dan sonra devletin başına oğlu I. Hüsrev Enuşirvan (531-579) geçmiştir. Enuşirvan devletin başına geçtiği zaman ilk olarak devletin düzenini sağlamak için uğraşmıştır. Özellikle ekonomi alanında düzenlemeler yaparak daha önce halktan alınan ağır vergileri azaltmıştır. Siyasi alanda da önemli düzenlemeler yapan I. Hüsrev, dış ilişkilerde Doğu Roma ile arasındaki problemleri çözüp, dostluk antlaşması yapmıştır. Böylece devlet bu dönemde büyük sıkıntılar yaşamamıştır.⁹¹ Bunların yanısıra, Anuşirvan döneminde devlet bilim, sanat ve kültür alanında da gelişim göstermiştir.⁹²

⁸⁹ Esko Naskali, 'Sasaniler', *DİA*, s.174.

⁹⁰ İbnü'l Esir, *el- Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, s. 403.

⁹¹ John Malalas, *The Chronicle*, (çev. Elizabeth Jeffreys, Micheal Jeffreys, Roger Sscott, Brain Croke), Australian Association fot Byzantine Studies, 1986, s. 471.

⁹² Mesudi, *Murucu'z- zeheb*, (çev. A. Ahsen Batur), Selenge Yay. İstanbul, 2004, s.156.

Devlet her alanda güçlenmiştir. Anuşirvan, büyük ıslahatlar yapmış ve ülke içindeki problemleri çözüme kavuşturmuştur. Başarılı fetihlerle de sınırları genişletip devleti imparatorluk konumuna getirmiştir. Anuşirvan'dan sonra, oğlu IV. Hürmüz tahta geçmiştir. IV. Hürmüz döneminde Akhunlarla savaş yapılarak üstünlük sağlandıktan sonra, Hürmüz ordusu ile birlikte Doğu Roma'ya sefer düzenlemiştir. Ancak bu seferde herhangi bir başarı elde edememiştir. Bu başarısızlıktan sonra, ordusunda çıkan isyanı bastıramayınca kaçmıştır ve taht hakkı düşürülmüştür. IV. Hürmüz 590 yılında yaşamını yitirmiştir.

IV. Hürmüz'den sonra tahta oğlu II. Hüsrev geçmiştir. II. Hüsrev tahta geçtikten sonra devletin merkezi otoritesini yeniden sağlayarak devleti siyasi açıdan güçlü bir hale getirmiştir.⁹³ II. Hüsrev 604 yılında Doğu Roma imparatoru Mavrikos'un ölümünden sonra Bizans'a saldırmıştır ve büyük bir zafer elde etmiştir. Zaferin ardından, Ermeni, Mısır, Suriye ve Filistin bölgelerini devletin topraklarına katmıştır. 610 yılında Doğu Roma'nın başına geçen Herakleios Sasanilerle anlaşma yoluna girmek istemiş fakat bu teklif II. Hüsrev tarafından reddedilince yeniden bir savaş meydana gelmiştir. Yapılan savaşta Herakleios ve ordusu Sasanilere karşı büyük bir zafer kazanarak Sasani Devleti'nin daha önce Doğu Roma'dan aldığı yerleri tekrar topraklarına katmıştır. II. Hüsrev'in bu başarısızlığı tahttan indirilmesine sebep olmuş ve yerine 628 senesinde II. Kubad geçmiştir. II. Kubad döneminde Sasani Devleti'nin Doğu Roma ile savaşacak gücü olmadığı için antlaşma yapmak zorunda kalmışlardır. II. Kubad tahta çıktığı yıl vebadan vefat edince III. Ardeşir (628-630) tahta çıkmıştır.⁹⁴ Sasani Devleti bu dönemde iyice zayıflamış ve iktidar mücadeleleri başlamıştır.

⁹³ Turhan Kaçar, "Geç Antikçağ'da Ermeniler ve Hristiyanlaşmaları Üzerine Notlar", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, c. 1, Ankara 2014, s. 121.

⁹⁴ Roozbeh Zarrinkoob, 'Tarih-i İran Sasaniyan' *Tarih-i İran Came-i*, c.2, Merkez-i Dairetul Muarrif Bozorg İslam, h. 1393, s. 547-548.

Sonuç olarak, III. Ardeşir'den III. Yezdigirt'e kadar devletin başına bir çok kişi geçtiyse de, devletin çöküşünü engelleyememişlerdir. III. Yezdigirt döneminde Sasani Devleti'nde Arap tehlikesi baş göstermiştir. Hz. Ömer komutasında yapılan Kadisiye, Celula ve Nihavend Savaşları ile Sasani Devleti ağır bir yenilge uğrayarak 654 yılında yıkılmıştır. Yezdigirt'in ailesi ise Çin'e sığınarak VIII. yüzyılın ortalarına kadar burada sürgün hayatı yaşamışlardır.⁹⁵

1.1.3. Doğu Roma Devleti

Rönesans dönemi ile birlikte, Batılı tarihçilerin incelemeye başlamasıyla "Bizans" olarak adlandırdıkları Doğu Roma, Roma İmparatorluğu'nun ve tarihinin bir evresi olarak karşımıza çıkmaktadır. 330 ile 1453 yılları arasında Mezopotamya, Balkan ve Anadolu bölgelerinde hüküm sürmüştür. Eski Imperium Romanum'un devamı olmuş ve Doğu Roma İmparatorları kendilerini büyük Roma İmparatorluğu'nun mirasçıları olarak görmüşlerdir.⁹⁶ Konstantinos 324 yılında imparatorluğun yönetimini tek başına ele geçirdikten sonra, Roma şehrinin imparatorluğun ihtiyaçlarına cevap vermediğini düşünmüştür. Bu düşünce ile, devleti için yeni başkent arayışına girmiştir; çünkü, Roma Şehri eski cumhuriyet ve Pagan geleneklerini sürdürmüş, Hellen dünyasının ve kültürünün gerisinde kalmıştır. Ayrıca Roma kütüphaneleri ve eğitimi İskenderiye, Antakya, Bergama'daki kütüphanelere ve akademilere göre de zayıf kalmıştır. Bunların yanı sıra imparatorluk ekonomi ve sağlık açısından da zor bir duruma düşmüştür. Konstantinos döneminde İtalya'da sıtma hastalığı baş göstermiş, nüfus azalmış kısacası stratejik açıdan Roma'nın önemi azalmaya başlamıştır. Bu ve benzeri sebeplerden dolayı, Konstantinos 330 yılında Konstantinopolis şehrini kurarak İmparatorluğun merkezi yapmıştır.⁹⁷ IV. yüzyılda imparatorluğun Doğu sınırında Sasani tehlikesi yoğunlaşmış ve

⁹⁵ Esko Naskali, Sasaniler, *DİA*, s.175.

⁹⁶ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s.25.

⁹⁷ John Julius Norwich, *Bizans I Erken Dönem (MS 323-802)*, (çev. Hamide Koyukan), Kalbacı yay., İstanbul, 2012 s.57-58.

Konstantinos dikkatini Doğu'ya yoğunlaştırmıştır. Bu nedenle, Doğu'da Boğaziçi, Kuzeyde Haliç, Güney'de Marmara Deniz'i ve bir taraftan da Anadoluyla kara bağlantısı olup, Avrupa ile Asya'yı bağlayan Konstantinopolis şehri stratejik bir öneme sahip olmuştur.⁹⁸ Bunun yanında 325 yılında gerçekleşen İznik Konsili ile Hristiyanlık dini imparatorluk içerisinde önemli bir yer edinmiştir. Özellikle Konstantinos'un Hristiyanlığı benimsemesinin hemen ardından, imparatorlar devletin yönetimine kiliseden din adamlarını da dahil etmiştir. Böylelikle kilise ve devlet arasındaki bağ güçlü bir şekilde kurulmuştur. Konstantinos, devletin siyasi durumu kadar ekonomisini de güçlendirmeye çalışmış bu nedenle Antik Roma kökenli "Solidus" denilen sikke bastırıp Doğu Roma ekonomisini canlı bir hale getirmiştir. Devleti iç ve dış etkilerden korumak için de orduya da büyük önem vermiş, askeri alanda yenilikler gerçekleştirmiştir. Askeri yapıyı güçlendirmek için, Germenlerden oluşan özel bir ordu kurmuş aynı zamanda süvari ve piyade birlikleri oluşturmuştur. Böylece ekonomik, askeri, dini ve siyasi alanlarda ortaya çıkardığı yeniliklerle devleti ve merkezi otoritesini güçlü bir hale getirmiştir.⁹⁹ Konstantinos döneminde Doğu Roma güçlü bir konuma gelmesine rağmen özellikle IV. ve VI. yüzyıllar arasında gerçekleşen Barbar kavimlerin istilası imparatorlukta sıkıntılı bir sürecin yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle Vizigotlar Roma'nın her iki kısmı için de tehlikeli bir hal almıştır. İmparatorlukta toprak talep ederek huzursuzluk yaratan Vizigotlar ilk olarak günümüz Bulgaristan topraklarına yerleşmiş daha sonra, Edirne'ye kadar gelerek Doğu Roma İmparatorluğuna daha da sıkıntılı günler yaşatmışlardır. Hatta dönemin İmparatoru Valens (364-378) Vizigot isyanını durdurmak isterken 378 yılındaki Edirne Savaşı'nda öldürülmüştür.

Valens'ten sonra Doğu Roma tahtına imparator Theodosios (379-395) geçmiştir. Theodosios zamanında Vizigotlara karşı başarılı bir politika izlenmiş ve Vizigot tehlikesi

⁹⁸ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 41.

⁹⁹ Işın Demirkent, "Bizans", *DİA*, c.6, İstanbul, 1992, s.230.

bu dönem için ortadan kaldırılmıştır. Theodosios, Vizigot tehlikesini atlattıktan sonra 379 yılında yönünü Sasanilere çevirmiştir; çünkü Sasaniler Doğu Roma için ciddi bir tehlike unsuru olmuştur. Theodosios Sasanilere karşı müttefik kazanma yolunu tercih etmiş ve 314 yılında Hıristiyanlığı kabul eden Ermenilerle yakınlaşmıştır.¹⁰⁰ Doğu Roma'nın Sasani sınırına yakın bir bölgede önemli bir müttefik kazanması Sasani Devleti'ni rahatsız etmiş ve bu durum Sasani- Roma arasında süre gelen gerginliği daha da arttırmıştır. Ancak savaşı göze alamayan Theodosios Doğu Roma ile Sasani arasında sorun teşkil eden Ermeni Krallığı'nı Sasani Devleti ile paylaşacak şekilde bir antlaşma yaparak çözüme kavuşturmuştur. Theodosios da devlet içindeki dini sorunlara da çözümler getirmiştir. 24 Kasım 380 yılında idaresi altında bulunan halka Ortodoksluğu kabul etmelerini emrederek Hıristiyanlığı devletin resmi dini haline getirmiştir. Theodosios Hıristiyanlığı devletin resmi dini haline getirdikten sonra, Paganizme karşı da savaş başlaştırmıştır. Bunun üzerine, Paganların kurban kesme gibi var olan geleneklerini yasaklamış ve büyük Pagan merkezlerini tahrip etmiştir. Böylece Paganların etkinliğini azalmış ve imparatorluk içindeki Hıristiyan sayısının artmasına neden olmuştur.¹⁰¹

Theodosios imparatorluğu 395 yılında oğulları arasında paylaştırmıştır ve Roma İmparatorluğu'nu bir bütün halinde yöneten son imparator olarak tarihe geçmiştir. Theodosios'un ölümünün hemen ardından, devlet tekrar zorlu bir sürecin içine girmiştir. Özellikle Vizigotlar imparatorluğu sıkıntılı bir sürecin içine sürüklemişlerdir. Bu dönemde Vizigotların başında Alarich bulunmaktaydı. Alarich önderliğinde Vizigotlar önce Makedonya'yı daha sonra Teselya ve Orta Yunanistan'ı yağmalayarak istila etmiştir. Dönemin Doğu Roma imparatoru Arcadius (395-408) Vizigot tehlikesini durdurabilmek

¹⁰⁰ Turhan Kaçar, "Ermeniler Nasıl Hıristiyan Oldu?", *Türk Tarih Kongresi*, Dizi VIII, Sayı 13, c. 1, TTK, Ankara, 2015, s.245.

¹⁰¹ Stephen Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-641*, (çev. Turhan Kaçar), TTK, Ankara, 2016, s.371.

için Alarich'i Magister Militum (üst düzey askeri yönetici) olarak tayin etmiştir.¹⁰² Zamanla imparatorluk içinde daha geniş yetkilere sahip olan Vizigotlar istedikleri kişiyi göreve getirip, görevden alabilecek duruma gelmişlerdir. Doğu Roma içerisinde güçlü bir konuma gelmiş olmalarına rağmen bir türlü yetinemeyen Vizigotlar daha sonra batıya yönelmiş ve Batı Roma imparatorluğu'nu da istila etmeye başlamışlardır.¹⁰³

Doğu Roma Vizigot tehlikesini atlattıktan sonra, Hunların tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. 441 yılında Tuna Nehri'ni geçen Attila Viminacium, Singidunum, Sirmium¹⁰⁴ ve Niş bölgelerini kontrol altına aldıktan sonra, Doğu Roma'nın başkenti Konstantinopolis'i tehdit ederek ciddi bir tehlike haline gelmişlerdir. 450 yılına gelindiğinde, dönemin imparatoru Marcianus (50-457) Hunların büyük bir tehlike oluşturduğunu bilmesine rağmen, Hunlar ile savaşmayı göze almıştır. Ancak, Hunlar askeri yönden sıkıntı yaşadıkları bir dönemde oldukları için Doğu Roma ile savaşmak istememişlerdir. Atilla'nın da bu süreçte ölmesiyle birlikte, Hunlar Doğu Roma için bir tehlike unsuru olmaktan çıkmıştır.¹⁰⁵ Hun tehlikesinden sonra Germenlere tekrar yönelen Doğu Roma Onlara devlet içinde görevler vererek hakimiyeti altına almaya çalışmıştır.¹⁰⁶ Marcianus ölümünün ardından, tahta I. Leon (457-474) geçmiştir. I. Leon'un tahta geçtikten sonra yapmış olduğu en önemli şey, başkenti Germen baskınlarından korumak olmuştur. Ancak, siyasi olarak Germenlere karşı başarılı olsa da, iktisadi yönden devleti sıkıntıya sokmuştur. I. Leon'un ölümünün ardından, tahta oğlu II. Leon ve ortak İmparator olarak tayin edilen Zeno (474-491) geçmiştir. Zeno tahta çıktıktan hemen sonra bir kararname hazırlatmış ve kilisede var olan sorunları çözmeye çalışmış fakat başarı gösterememiştir.¹⁰⁷ Roma İmparatorluğunda V. yüzyıldan itibaren başlayan din sorunu,

¹⁰² Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 50.

¹⁰³ Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Selim Sezer), İnkılap Yay., İstanbul, 2018, s. 19.

¹⁰⁴ Viminacium, Singidunum, Sirmium ve Niş günümüzde Sırbistan'da bulunan antik kentlerdir.

¹⁰⁵ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 53.

¹⁰⁶ Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 22.

¹⁰⁷ Micheal Grant, *Romadan Bizans'a*, (çev. Zühre İlgelen), Homer Kitapevi, İstanbul, 2000, s.66-68.

VI. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Bir taraftan devlette sıkıntı yaratan Barbar kavimleri diğer taraftan Aryanizmle birlikte derinleşen din problemi devleti hem siyasi hem de sosyal açıdan zor duruma sokmuştur. Zeno'nun ölümünden sonra tahta I. Anastasios (491-518) geçmiştir. Anastasios dönemindeki en önemli olaylardan birtanesi Maviler ve Yeşillerin arasındaki rekabetin artması olmuştur. Bir Roma geleneği olan iki tekerlekli araba yarışları Konstantinopolis halkının en önemli eğlencelerinden birisi olmuştur. Hipodrom'da düzenlenen bu yarışlarda dört büyük elementi simgeleyen Maviler (su), Kırmızılar (ateş), Beyazlar (hava) ve Yeşiller (toprak) olarak dört grup halinde yarışmışlardır. Ancak zamanla Kırmızılar ve Beyazlar; Maviler ve Yeşillerin yanında geri planda kalmışlardır; çünkü Maviler ve Yeşiller zamanla birer dini, siyasi partiye dönüşmüşlerdir. Yeşiller halkı ve monofizitliği, Maviler ise soyluları ve Ortodoksları temsil etmişlerdir. Bu iki parti arasında bir süre sonra gerginlik yaşanmıştır. Bu gerginlik zamanla, İmparatorların iç politikasını belirlemiştir.¹⁰⁸ Özellikle Anastasios'un yeşillerden yana izlediği politika devlet içinde isyanların artmasına neden olmuştur.¹⁰⁹ 518 yılına gelindiğinde I. Iustinos (518-527) tahta geçmiştir. Iustinos'un tahta geçmesinin ardından, Doğu Roma için durumlar değişmeye başlamıştır. Farklı bir politika izleyen Iustinos, Papalık ile yakın ilişkiler kurmak istemiştir. Bu nedenle, yerel bir konsil toplayarak Monofizit piskoposları mahkum etmiş ve birçok Monofiziti ise Mısır'a sürmüştür. Iustinos Dönemi'nde imparatorluğun iç politikalarında önemli değişiklikler yaşanmış ve dış ilişkilerinde özellikle doğuda Sasanilerle büyük sorunların yaşanmadığı bir dönem olmuştur.¹¹⁰

527 yılında tahta çıkan Iustinianos döneminde (527-565), imparatorluk içinde Nika Ayaklanması yaşanmıştır. Bu ayaklanmanın ardından, Doğu Roma zor günler

¹⁰⁸ Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s.187.

¹⁰⁹ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 62.

¹¹⁰ Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, (çev. Esra Ermert), Yapı Kredi yay., İstanbul, 2008, s.126-127

yaşamaya başlamıştır.¹¹¹ 532 yılında meydana gelen Nika Ayaklanması'nın en önemli nedeni, devletin idarecileri arasında dönen rüşvet olayları olmuş ve bu durum, halkın tepkisini çekmiştir.¹¹² Ayaklanma, imparatorluk içinde Mavi ve Yeşillerin, birleşip Nika (Zafer) diye bağırmalarıyla başlamış ve bu bağrışlar isyanın adını almıştır. İmparator Iustinianos, komutan Belisarios'u isyanı bastırmak için görevlendirmiş ve komutan Belisarios'u isyanı kısa bir sürede bastırmıştır. İsyân bastırıldıktan sonra, devletin içindeki düzen tekrar sağlanmış böylelikle, zayıflayan imparator otoritesini tekrar güçlenmiştir.¹¹³ Bu dönemde birçok değişiklik yaşanmıştır. Bunlardan birisi de devlet kanunlarının düzenlenmesi olmuştur; çünkü, devletin güçlendirilmesi için hukuk sisteminin iyi oluşturulması gerekmiş ve bu düşünce ile kısa bir süre içinde hukuk sistemi yeniden düzenlenmiştir.¹¹⁴ Bu dönemde yaşanan bir diğer önemli gelişme, 533 yılında komutan Belisarios'un Vandalların üzerine sefer düzenlemesi olmuştur. Komutan Belisarios, Vandallara karşı önemli bir zafer elde etmiş bu zaferden sonra Ostrogotların üzerine de sefer düzenlemiştir. Bu seferle Belisarios, Sicilya ve İtalya bölgesi ile Got kavmini ele geçirmek istemiştir. Ancak, Belisarios Vandallara karşı elde ettiği başarıyı, bu sefer elde edememiştir.¹¹⁵

Iustinianos döneminde Akdeniz'de başarılı fetihler yapılırken, Doğu'da tekrar Sasani tehlikesi ile karşı karşıya kalınmıştır. Sasani Hükümdarı I. Hüsrev, devletin batı kısmını Doğu Roma Devleti'ne karşı korumak için, Suriye bölgesine gelerek Antakya'yı istila etmiş ve Doğu Roma ile Sasani arasında gerginlik yaşanmıştır. Bir taraftan Sasani tehlikesi bu şekilde sürerken diğer taraftan da Balkanlarda Slav tehlikesi baş göstermiştir. Iustinianos'tan sonra Doğu Roma tahta sırasıyla II.Iustinos (565-578), II.Tiberius (578-

¹¹¹ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 61-62.

¹¹² Prokopios, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, (çev. Orhan Duru), Türkiye İş Bankası Yay., 2015, s.106.

¹¹³ Alexander Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 186-189.

¹¹⁴ Charles Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma*, (çev. Suat Kemal Angı), Dost Kitapevi Yay., Ankara, 2003, s. 629.

¹¹⁵ Seyhun Şahin, "Bizans'ın Büyük Roma'yı Tekrar Kurma İdeali ve İtalya-Sicilya Siyaseti", *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırma Dergisi*, c.11, Sayı 1, 2013, s.105.

582), Mavrikos (582-602) ve Phokas (602-610) geçmiş¹¹⁶ ve bu dönemlerde imparatorluk Slav ve Sasani baskıları yüzünden yıkılma raddesine kadar gelmiştir.¹¹⁷ Ancak, 610 yılında tahta çıkan Herakleios (610-641) döneminde imparatorluk yeniden toparlanmaya başlamıştır. Doğu Roma'nın en güçlü imparatorlarından Heraklios iktidarı boyunca Doğu Roma'yı toparlamak ve eski gücüne ulaştırmak için çabalamıştır. Herakleios zamanında Balkanlarda Avar ve Slav gücü iyice artmış özellikle Avarlar nüfuzlarını Ege sahillerine kadar genişletmişlerdir¹¹⁸ Doğu'da ise Sasaniler 613 yılında Şam'ı ve 614 yılında Kudüs'ü hakimiyeti altına almışlardır. Hatta bu dönemde Kudüs Patriği de Sasanilere esir düşmüştür.¹¹⁹ Bu nedenlerden dolayı, Heraklios orduyu asker toplayarak güçlendirmiş aynı zamanda o idari nizamda da önemli değişiklikler yapmıştır. İmparatorluğun Anadolu toprakları "Thema" adı verilen askeri bölgelere ayrılmış ve böylelikle çok uzun yıllar etkisini sürdüreceği olan eyalet idaresinin temeli atılmıştır.¹²⁰ Yapılan bu düzenlemelerden sonra Herakleios 622 yılında Anadolu'ya geçerek Sasanilerin üzerine sefer düzenlemiştir 622-628 yılları arasında, iki ordu üç kere karşı karşıya gelmiştir ve Doğu Roma İmparatorluğu Sasanilere karşı önemli başarılar elde etmiştir. İmparator Sasanilerle savaş sırasında başkentte değilken, Avarlar Konstantinopolis'i kuşatma altına almış fakat başarılı olamamıştır. Şehri koruyan askerler özel birlik oluşturmuş ve savaş sırasında kullanmış oldukları Rum Ateşi ile Avar donanmasını büyük bir yenilgiye uğratmışlardır. Bu esnada Heraklios, Dicle yakınlarında Sasani ordusuna karşı önemli zaferler elde etmiştir. İmparator elde ettiği başarılar

¹¹⁶ Edward Gibbons, *Roma İmparatorluğunun Gerileyişi ve Çöküş Tarihi*, (çev. Asım Baltacıgil), c. IV, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yay., İstanbul, 1994, s.45.

¹¹⁷ Auguste Bailly, *Bizans İmparatorluğunun Tarihi*, (çev. Haluk Şaman), Nokta Kitap Yay., İstanbul, 2006, s.73-74.

¹¹⁸ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 86.

¹¹⁹ John Julius Norwich, *Bizans Erken Dönem (M.S.323-802)*, (çev. Hamide Koyukan), Kabalcı Yay., İstanbul, 2013, s. 232-233.

¹²⁰ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 89.

sayesinde, Konstantinopolis'e ganimetlerle geri gelmiş ve halk tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır.¹²¹

Sasani Devleti Doğu Roma ile gerçekleştirdiği uzun savaşlar ve yaşadığı mağlubiyetten sonra hem siyasi hem de ekonomik olarak büyük sorunlar yaşamaya başlamıştır. Bu dönemde, Sasani Devleti'nin yaşamış olduğu zorluklardan, Araplar faydalanmaya başlamıştır. Dönemin İslam halifesi Hz. Ömer, İslam ordusunu İran'a doğru harekete geçirmiştir. Sasaniler kısa bir süre sonra İslam ordusu ile karşı karşıya gelmiş ve ciddi bir yenilgi yaşamıştır. İslam ordusu Sasanilere karşı başarılı seferler düzenledikten sonra 636 yılında bu sefer Doğu Roma ile karşı karşıya gelmiş ve Yermük Savaşı ile Doğu Roma'ya karşı büyük bir zafer kazanmıştır. Yermük zaferinden sonra Hz. Ömer zamanla Kudüs, Suriye ve Mısır'ı ele geçirmiştir. Böylelikle, Herakleios Sasanilerden büyük mücadeleler sonucunda kazanmış olduğu toprakları, Araplara vermek zorunda kalmıştır.¹²² Heraklios'un ölümünün ardından Doğu Roma tahtına II. Konstans (641-668) geçmiş ve Arap tehditi ile uğraşmak zorunda kalmıştır. 655 yılında Araplara karşı sefer düzenlemiş fakat başarılı olamamıştır. Araplar bu dönemde Akdeniz'in önemli yerlerinden olan; Kıbrıs'ı ve Rodos'u ele geçirmiştir. II. Konstans'tan sonra IV. Konstantin 668 yılında tahta çıkmıştır. Bu dönemde daha da güçlenen Araplar IV. Konstantin (668-685) zamanında Konstantinopolis'i kuşatmaya çalışmış fakat başarılı olamamıştır.¹²³ Yaşanan tüm bu gelişmeler sonucunda, Doğu Roma'nın siyasi, ekonomik ve askeri gücü zayıflamış ve imparatorluk kendi içerisinde büyük sorunlara süreklenmiştir.¹²⁴

¹²¹ Alexander Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 233-234.

¹²² Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 102-104.

¹²³ Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, s. 189-192.

¹²⁴ Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 57-58.

BÖLÜM 2

SASANI-ROMA İLİŞKİLERİ (III ve VII. YÜZYILLAR)

III. yüzyıla gelindiğinde, Batı Roma Devleti geniş sınırlara ulaşmış ve yönetilmesi zor bir hale gelmiştir. Bununla birlikte dış siyasette, Sasani Devleti ve Barbar Kavimlerin, baskılarıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu zorlu süreçlerin yaşanması Roma İmparatorluğu'nu yıkılma sürecine doğru sürüklemiştir. Roma'nın bu sürecinde, tahta çıkan Diokletianus (284-305) Dörtlü Tetrarhia sistemini oluşturmuş ve bu sistemi saltanatı boyunca başarı ile uygulamıştır. Diokletianus'un döneminden sonra ortaya çıkan tahta kavgaları ile merkezi otorite bozulmuştur. Yaşanan bu taht mücadeleleri sonucunda Konstantinos (305-337) 324 yılında İmparatorluğun yönetimini tek başına ele geçirmiş ve 330 yılında Konstantinopolis şehrini kurup devletin merkezi haline getirmiştir. Aynı zamanda, bu dönemde devlet yönünü Sasani tehlikesi yüzünden doğuya çevirmiş bu nedenle Konstantinos devletin doğu kısmını güçlendirmiştir. Ancak, IV. yüzyılda Barbar Kavimler özellikle Vizigotlar devletin hem batı hem de doğu kısmında büyük bir tehlike unsuru olarak görülmüştür. IV.yüzyılda güçlenip Edirne'ye kadar gelen Vizigotlar, İmparatorluğun doğu kısmının buhranlı bir döneme girmesine neden olmuşlardır. Dönemin imparatoru Valens (364-378) Vizigotları durdurmak isterken 378 yılında Edirne savaşında hayatını kaybetmiştir. Valensten sonra Roma tahtına I. Theodosios (379-395) geçmiştir. Onun döneminde toprak bütünlüğü tam olarak sağlanmaya çalışılsa da, ölümü ile birlikte Roma Devleti doğu ve batı olmak üzere ikiye bölünmüştür. İlk etapta bölünme gerçekleşmiş olsa da, Roma'nın toprak bütünlüğü ilkesi göz önünde bulundurulmaya çalışılmıştır. Zamanla oluşturulan siyasi ortam ve buldukları konum gereğince 395 yılında tam bir bölünme yaşamıştır.

III. yüzyılda Sasani Devletinde yaşanan gelişmelere bakacak olursak, Ateşgede Sasan'dan adını alan Sasani Devleti, I. Ardeşir tarafından kurulmuş ve kısa süre içinde

devletin merkezi otorite güçlendirilmiştir. Anadolu toprakları üzerinde Roma ile önemli savaşlar yapılmış ve Sasaniler tarafından büyük başarılar elde edilmiştir. Özellikle I. Şapur döneminde Roma ile gerçekleşen bir dizi savaştan sonra Antakya gibi Roma için önemli şehirler Sasani Devletinin topraklarına katılmıştır. Böylece bu yüzyıllarda Roma, Barbar Kavimlerle uğraşırken diğer taraftan da Sasani yükselişiyle baş etmek zorunda kalmıştır.

IV. yüzyılda Sasani Devleti dış politikasında Roma dışında Suriye’de Palmira Devleti’yle de sıkıntılar yaşamıştır. Ayrıca Sasani hükümdarlarından bazıları kendi iç siyasetinde ise bu yüzyıllarda güçlenen Zerdüşt din adamlarına karşı oluşan güçleri desteklemişlerdir. Zerdüşt din adamlarına karşı, bir zamanlar sürgüne yollanan Mâni din adamının tekrar geriye çağırılması ve Mâni dinini yaymak için devletten izin çıkması, bu duruma en iyi örnek olarak gösterilebilir.

III ve IV. yüzyıllarda Roma- Sasani savaşlarının temel sebeplerine bakacak olursak III. Yüzyıla başlayan ve devletin temel düşüncesi haline gelen en önemli neden halef-selef meselesi olmuştur. Micheal Whitby’a göre Sasani Devlet’i kurulduğu ilk yıllardan itibaren kendisini İran’da eski bir hanedanlık olan Partların devamı olarak görmüş ve eski Part topraklarında hak iddia etmiştir.¹²⁵ I. Ardeşir (224-241) ve I. Şapur (241-272) dönemlerine baktığımızda Roma ile yapılan savaşlarda Anadolu’yu komple ele geçirme istekleri de bu durumu kanıtlar nitelikte olmuştur. IV.yüzyılda iki devlet arasındaki savaşlara dini çatışmalar da eklenmiştir. Dignas ve Winter I. Konstantinos’un Hıristiyan bir imparator olması ve 313 Milano Fermanı ile din serbestliği tanınmasıyla birlikte Roma Sasani arasında Hıristiyanlık-Zerdüştlük çatışmalarının başladığını belirtmişlerdir.¹²⁶ Muzaffer Demir ise I. Konstantinos’un kendisini Hıristiyanların

¹²⁵ Micheal Whitby, *The Emperor Maurice and His Historian: Theophylact Simocatta on Persian and Balkan Warfare* Clarendon Press, Oxford, 1988, s.202-203.

¹²⁶ Beat Dignas, Engelbert Winter, *Roma and Persian in Late Antiquity, Neighbours and Rivals*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, s. 32-34.

koruyucusu olarak görmesi ve Sasani tebaasındaki Hıristiyanları korumaya almasıyla birlikte Sasaniler ile sürekli gerginlik yaşadığını vurgulamıştır.¹²⁷ Hıristiyan Roma ve Zerdüş Sasani arasında yapılan bu savaşlar sadece Sasani sınırlarında yaşayan Hıristiyanlar için değil 314 yılında Hıristiyanlığı benimseyen ve Sasani sınırında bulunan Ermeni Krallığı sebebiyle de çıkmıştır. Roma Sasani Devleti içerisindeki dindaşlarını koruduğu gibi Ermenileri de korumaya almış ve bu nedenle Sasaniler ile karşı karşıya gelmiştir.

2.1.1. I.Ardeşir Dönemi (226-241)

Taberi, Ardeşir'in şeceresini "*Erdeşir bin Babekşah bin Küçük Sasan bin Babek bin Sasan bin Babek bin Babek bin Mihimes bin Sasan bin Behmen bin İsfendiyar bin Beştasp bin Lehrasp bin Giyuçi bin Keymeneştir*" şeklinde belirtmiştir. Diğer bir rivayete göre Taberi Ardeşir'in şeceresini "*Erdeşir bin Babek bin Sasan bin Babek bin Zerar bin İsfendiyar bin Beştasp bin Lehrasp.*" şeklinde ifade etmiştir.¹²⁸ Partların son döneminde ve Roma İmparatoru Septimius Severus'un Mezopotamya'yı işgal ettiği yıllarda, Fars bölgesinde mahalli bir idareci olan Babek, vilayetin neredeyse tamamını birleştirmiş ve ölümünün ardından yerine büyük oğlu Şapur geçmiştir. Şapur tahta uzun süre kalamamış ve onun ardından tahta Babek'in küçük oğlu Ardeşir geçmiştir.¹²⁹ Birçok araştırmacı, Ardeşir'in Part hükümdarını yenmesi ve başkent Tizpon'u ele geçirmesinden sonra tahta çıktığını belirtmişlerdir.¹³⁰ Ardeşir 226 yılında Hürmüzdegan'da Part hükümdarı V. Erdevan'ı (Artabanus) yenilgiye uğratmış ve kazanmış olduğu bu zaferin ardından 226

¹²⁷ Muzaffer Demir, "Dinin Sasani-Roma İlişkilerine Etkisi Üzerine Genel Bir Bakış (The Effect of Religion on the Relations Between Sasanians and Roma: A General View)", *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı(Phenomenon of Belief and Concept of Administrative in the Ancient Ages of the Mesopotamia, Değişim yay.*, İstanbul, 2019, s. 482-483.

¹²⁸ Taberi, *Şark İslam Klasikleri Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, (çev. Zakir Kadiri Ugan, Ahmet Temir), M.E.B Yay., İstanbul, 1991, s. 964.

¹²⁹ Esko Naskali, "Sasaniler", *DİA*, c. 36, İstanbul, 1991, s.174.

¹³⁰ Richard N. Frye, *The History of Ancient Iran*, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung München, Germany, 1984, s.292.

yılında, Sasani Devleti'nin mutlak hükümdarı olarak tacı giymiştir. Hükümdar olduktan sonra, kendisine Şahañşah (şehinşah) ünvanını vermiş ve başkenti Tizpon'a taşımıştır.¹³¹

226 yılında devletin kurulmasının ardından, Sasaniler kendilerini Partların devamı olarak görmüşlerdir. Bu sebeple Part İmparatorluğunun sahip olduğu toprakları ele geçirmek için harekete geçmişler¹³²ve Roma ile siyasi mücadelelere, savaşlara girişmişlerdir. Sasani Devleti, Roma ile yaptığı birçok savaştan galip gelmiş ve bu savaşlar sırasında Fırat ve Dicle arasındaki toprakları fethetmiştir. Bu toprakların fethedilmesi, Ardeşir'in büyük zaferler kazanmasına yardımcı olmuştur. Ancak Ardeşir, birçok toprağı fetih etmesine rağmen 230 yılında Harran'ın ele geçirilmesinde başarısız olmuştur. Roma imparatoru Alexander Severus Antakya ve Antakya'nın doğusu için 231-232 yılları arasında Roma'dan ayrılmıştır.¹³³ Alexander Severus savaş başlamadan önce büyük bir ordu toplamış ve savaş için gerekli olan iyi bir savunma için ordusunu eğitmiştir. Alexander bu eğitimler sonucunda ordusunu üç gruba ayırmıştır. Birinci Orduyu Azerbaycan'a, ikinci orduyu Şuş'a doğru ilerletmiş ve kendisinin başında bulunduğu üçüncü ordu ile İran'ın üzerine sefer düzenlemiştir. Alexander'ın orduyu üçe bölmek için nedeni, ordularını yönlendirdiği bu bölgelerden herhangi bir saldırıya karşı kendisini güvence altına almak istemiş ancak yapmış olduğu bu strateji başarısız olmuştur; çünkü Ardeşir ordunun üçe bölünmesini lehine çevirebilmiştir. Sasani ordusu Roma'nın birinci ve ikinci ordu kollarını yenilgiye uğrattıktan sonra İmparatorunda başında bulunduğu ordunun üçüncü kolu geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ardeşir ve Roma arasında yapılan savaşın sonunda Harran, Nisibis (Nusaybin) ve Hatra kentleri de

¹³¹ Esko Naskali, *Sasaniler, DİA*, s.174.

¹³² Turhan Kaçar, "Anadolu'da Sasaniler ve Romalılar M.S. 226-363: Emperyal İdeoloji ve Kriz" *Tarih Dergisi*, sayı 47, İstanbul, 2009, s.8.

¹³³ Richard N. Frye, *The History of Ancient Iran*, s.293.

Sasanilerin kontrolüne geçmiştir.¹³⁴ Saltanatı boyunca önemli zaferler elde eden Ardeşir 241 yılında tahttan çekilmiştir.¹³⁵

2.1.2. I.Şapur Dönemi (241-272)

Ardeşir'den sonra yerine oğlu I.Şapur geçmiştir. I.Şapur babası Ardeşir zamanında Horasan ve Kuşan'da komutanlık yapmıştır. Ardeşir'in Roma ile 237 yılında yapmış olduğu savaşta da ordu komutanlığı yapan I. Şapur 241 yılında görkemli bir taç töreni ile başa geçmiştir.¹³⁶

I.Şapur devletin başına geçtikten sonra, merkezi otoritesini güçlendirmek ve devletin sınırlarını genişletmek istemiştir. Böylece kısa bir sürede ordusunu toparlamış ve seferler düzenlemeye başlamıştır. İlk düzenlemiş olduğu seferler ile doğuda Bakteriya ve Kuşan'ı ele geçirmiştir.¹³⁷ I. Şapur'un doğu seferlerinden sonra batıya yönelmesi ile birlikte Sasani ile Roma arasında önemli savaşlar meydana gelmiştir. Roma'da Alexander Severus'tan sonra başa geçen III.Gordion (238-244) Ardeşir zamanında Sasanilerin eline geçen Hatra, Nusaybin ve Harran şehirlerini tekrar ele geçirmek için Şapurla karşı Resaina (Bugünkü Ceylanpınarı mevkesi) yakınlarında karşı karşıya gelmiştir. İki devlet arasında 243 yılında yapılan Resaina Savaşı'nda Roma ordusu Sasanileri yenmiştir.¹³⁸ Roma kazandığı bu zaferden sonra Sasani başkenti Tizpon'u ele geçirmek için 244 yılında Sasani ordularına karşı Massice (sonraki adı Ambar) Bölgesi'nde büyük bir cephe savaşı vermiştir. Gordion bu savaşta hayatını kaybetmiş ve Şapur galip gelmiştir.¹³⁹

¹³⁴ Turhan Kaçar, "Anadolu'da Sasaniler ve Romalılar M.S. 226-363: Emperyal İdeoloji ve Kriz", s.10

¹³⁵ Muğ Zerdüşti Din adamlarına verilen isimdir.

¹³⁶ Meryem Nejadekberi, *Şahensahi-yi Sasani*, Neşr-i parse, Tahran, 1386, s. 31-32.

¹³⁷ Esko Naskali, Sasaniler, *DİA*, s. 174.

¹³⁸ Dietz O. Edzard, Wolfram Th. Von Soden, Richard N. Frye, "History of Mesopotamia Historical Region, Asia" *Encyclopædia Britannica*, online edition, 2010, [https://www.britannica.com /place/Mesopotamia-historical-region-Asia](https://www.britannica.com/place/Mesopotamia-historical-region-Asia), (erişim 11 Mart 2019).

¹³⁹ Turhan Kaçar, "Anadolu'da Sasaniler ve Romalılar M.S. 226-363: Emperyal İdeoloji ve Kriz", s.11

III. Gordion'dan sonra Marcus Julius Philippus (Arap Philip) (244-249) Roma imparatoru olmuş ve Sasani hükümdarı Şapur'a büyük bir miktarda para ödeyerek barış antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşmanın ardından, Massice (Ambar Bölgesi) "Şapur'un Zaferi" olarak tarihe geçmiştir.¹⁴⁰ Antlaşmadan sonra 252 yılına Roma'nın Ermeni topraklarında hak iddia etmesi sonucunda, Şapur Romalılara karşı tekrar saldırıya geçmiştir. Şapur'un düzenlemiş olduğu ikinci seferi, altmış bin kişilik bir Roma kuvvetine karşı gerçekleşmiştir.¹⁴¹ Suriye'den geçen Fırat Nehri'nin sol yakasındaki Barbalissus'ta yapılan savaşta Sasaniler tarafından Roma ordusu yenilgiye uğratılmış ve Suriye eyaleti yakılıp yıkılmıştır.¹⁴²

256 yılına gelindiğinde Roma'nın tahtında İmparator Valerianus (253-260) bulunmaktaydı. Valerianus döneminde, Şapur Roma'ya karşı üçüncü seferini gerçekleştirmiştir. Şapur düzenlemiş olduğu bu seferle, Urfa'yı kuşatma altına almış ve Roma İmparatoru Valerianus karşı yetmiş bin kişilik bir orduyla ilerlemiştir. Valerianus ile Şapur arasında yapılan bu savaşın sonucunda, Şapur Valerianus'u ve devlet adamlarını esir almıştır. Şapur bu zaferinin ardından, Kapadokya, Suriye, Urfa, Kayseri ve Anadolu'nun içlerinden birçok yeri ele geçirmiş¹⁴³ ve galibiyetinin göstergesi olarak Valerianus'un Şapur'un önünde diz çökmesi Nakş-ı Rüstem yazıtlarında tasvir edilmiştir.¹⁴⁴ Sasani Devleti'nin önemli imparatorlarından I. Şapur 272 yılında vefat etmiştir.

2.1.3. I. Behram Dönemi (273-276)

I. Behram bir sene hükümdarlık yapan kardeşi I. Hürmüz'den (272-273) sonra üç yıl Sasani Devleti'ni idare etmiştir. Sasani Devleti, I. Behram döneminde Roma ile

¹⁴⁰ Richard N. Frye, *The History of Ancient Iran*, s. 296.

¹⁴¹ Touraj Daryaee, *Sasanian Persia The Rise and Fall of an Empire*, I.B. Tauris, New York, 2009, s. 7.

¹⁴² G. R. Garosi, "ŞAPUR I: The Great Statue," *Encyclopedia Iranica*, online edition, 2012, <http://www.iranicaonline.org/articles/shapur-I-ii-great-stature> (erişim 11 Mart 2019).

¹⁴³ Richard N. Frye, *The History of Ancient Iran*, s. 296.

¹⁴⁴ Meryem Nejadekberi, *Şahensahi-yi Sasani*, s. 32.

yalnızca Palmir Devleti'nden dolayı karşı karşıya gelmiştir. Bu dönemde, Palmira kraliçesi Zenobia Roma İmparatorluğu'nun baskısından dolayı Sasani Devletin'den yardım istemiştir. Roma ile Sasani arasında kalan bu imparatorluk, Roma karşıtı bir siyaset izlemesine rağmen Sasaniler Palmira'ya büyük bir askeri ve iktisadi yardımda bulunmamış yalnızca küçük bir ordu göndermekle yetinmiştir. 276 yılında Palmir ve Roma arasında gerçekleşen savaşta dönemin Roma imparatoru Marcus Aurelius Probus Palmir Devleti'ni yenilgiye uğratmıştır. Ancak, I. Behram az da olsa Palmira'ya askeri bir yardımda bulunduğu için Roma imparatorunun Sasani Devleti ile arası açılmış ve Sasani Devleti'ne saldırmak istemiştir. Bu durumu anlayan Behram, Roma imparatoruna hediyeler göndererek uzlaşmak istemiştir.¹⁴⁵ Roma İmparatoru bu hediyeleri umursamayarak, o dönemde düzenlemek istediği Makedonya seferinden vazgeçerek, Sasanilere yönelmiş fakat 276 yılında Tizpon'a varamadan yolda bir grup tarafından öldürülmüştür.¹⁴⁶

2.1.4. II.Behram Dönemi (276-293)

Babası I. Behram'dan sonra 276 yılında II. Behram Sasani tahtına çıkmıştır. II. Behram tahta çıktıktan sonra İmparatorluğun doğu sınırlarını genişletmek istemiş ancak Roma ile çıkan savaştan dolayı doğuya gerçekleştireceği seferi yarıda bırakmak zorunda kalmıştır. Bu süre zarfında, Roma İmparatoru Carus (282-283) Kafkasya'nın Kuzeyi'ne saldırarak Sasani Devleti'nin sınırlarına yaklaşmıştır. Bu sırada doğu seferinden dönen Behram'ın ordusu Roma ordusunun bulunduğu yere uzak olduğu için Carus'a elçi göndererek barış yapmak istemiştir. Bu barış isteğinin üzerine, İmparator Carus'un gönderilen elçilere cevabı "*İran şahı itaat edene kadar savaşa devam edeceğim ve*

¹⁴⁵ Hasan Pirniya, *Tarih-i İran*, İntişarat-ı Debir, Tahran, hş. 1392, s.192.

¹⁴⁶ Meryem Nejadekberi, *Şahensahi-yi Sasani*, s.41.

kafamda tek bir saç olmadığı gibi İran'da da hiçbir ağaç dahi bırakmayacağım."¹⁴⁷

Şeklinde olmuştur.

Carus elçiye verdiği cevaptan sonra savaşı başlatmış ve Mezopotamya'yı işgal etmiştir. İşgalin ardından başkent Tizpon'u ele geçirmiş fakat, 283 yılında aniden vefat etmiştir.¹⁴⁸ İmparatorun vefatı üzerine, Roma ordusu bu ölümün nedenini Tanrı'nın bir gazabı olarak değerlendirmiş ve geri çekilmiştir.¹⁴⁹ Romalıların aniden geri çekilmesiyle II.Behram Mezopotamya'yı yeniden işgal etmiş ve yeni Roma imparatoru olan Diokletianus (284-305) ile antlaşma yapmıştır.¹⁵⁰ Yapılan antlaşmadan sonra dönemin Horasan Şahı olan Hürmüz, İran'ın doğusundaki bazı bölgeleri ele geçirerek isyan etmiştir. Çıkan isyan neticesinde ordusunu Hürmüz'ün üzerine gönderen II. Behram isyanı bastırmış ve 293 yılında vefat etmiştir.¹⁵¹

2.1.5. Nersi Dönemi (293-302)

Nersi II. Behram'dan sonra kardeşi Hürmüz ile yaptığı taht kavgalarında galip gelmiş ve 293 yılında tahta geçmiştir.¹⁵² Dokuz yıllık saltanatının önemli bir bölümünü, Ermeni Krallığı yüzünden Roma ile savaşarak geçirmiştir. III. Yüzyılda Ermeni Bölgesi, iki devlet için de önemli bir sorun haline gelmiştir. Nersi de, ilk Sasani hükümdarları gibi batıda genişleme politikası sürdürmüş ve Ermeni Krallığı ile yakından ilgilenmiştir; çünkü Mezopotamya'nın doğu kısımları ve Ermeni Krallığı jeopolitik konumları sebebiyle Sasani Devleti'nin önemli bir parçası olarak kabul edilmiştir.¹⁵³

¹⁴⁷ Hasan Pirniya, *Tarih-i İran*, s. 192-193.

¹⁴⁸ Touraj Daryae, *Sasanian Persia The Rise and Fall of on Empire*, s. 12.

¹⁴⁹ Hasan Pirniya, *Tarih-i İran*, s.192-193.

¹⁵⁰ A. Shahbazi, "Bahram II," *Encyclopedia Iranica*“, online edition, 2016, <http://www.iranicaonline.org/articles/bahram-02>, (erişim 13 Mart 2019).

¹⁵¹ Hasan Pirniya, *Tarih-i İran*, s. 192-193.

¹⁵² Hasan Pirniya, *Tarih-i İran*, s. 193.

¹⁵³ Ursula Weber, "NARSEH" *Encyclopedia Iranica*, online edition, 2016 <http://www.iranicaonline.org/articles/narseh-sasanian-king> (erişim 15 Mart 2019).

Nersi tahta çıktığında Ermeni Kralı Tirdad'ın saldırılarına karşı ve ordusunu techiz etmiş ve yönünü Ermenilere çevirmiştir. Yapılan savaşta Nersi karşısında yenilgi alan Tirdad, çareyi Roma'ya kaçmakta bulmuştur. Bu durum, Roma ile Sasani arasında savaşa neden olmuş, Roma imparatorunun başkomutanı ve damadı olan Galerius bu savaş için görevlendirilmiştir. İmparator, Galerius'tan Suriye'ye gitmesini ve Suriye'den İran'a doğru hareket etmesini istemiştir. Diğer taraftan Nersi de Mezopotamya'ya saldırmış ve Harran yakınlarında iki ordu karşı karşıya gelmiştir. 296 yılında yapılan bu savaşta Sasani ordusu Roma ordusunu büyük bir yenilgiye uğratmış¹⁵⁴ ve bu yenilginin ardından Galerius büyük bir utançla İmparator Diokletianus'un yanına dönmüştür. Fakat, ne Diocletianus ne de Galerius bu yenilgi yüzünden uzun süre sessiz kalamamışlardır. Bu kez imparatorluğa bağlı İlirya (Arnavutluk Bölgesi) savaşçıları tarafından hızla toplanan bir ordu ile Galerius yeniden harekete geçmiştir. Galerius geçen savaşdaki tecrübesinden dolayı Sasani ordusu ile ovalarda savaşmaktan uzak durmuş, Ermeni bölgesinden Sasanilere saldırmış ve bu stratejisi sayesinde savaşı kazanmıştır. Gerçekleşen bu savaşta Nersi yaralanmış ve büyük bir çabayla ölümden dönmüştür. Aynı zamanda, savaşın kaybedilmesinin ardından, savaşta yer alan Sasanilerin asil aileleri esir düşmüştür. Bunun üzerine, Nersi Galerius'un yanına elçi göndererek barış yapmak istemiş ve 298 yılında Diocletianus ile Nersi arasında barış antlaşması yapılmıştır. Yapılan barış antlaşmasında, Roma şu koşulları sunmuştur:¹⁵⁵

1- Aruzun, Mok, Zabide, Recime, Kordu şehirlerinin bulunduğu Dicle'nin sahil şeritleri Roma'ya verilecek.

2- Sasani Ermenilere karışmayacak ve Azerbaycan'daki Zenta Kalesi'ni Roma'ya verilecek.

3- Sasani Gürcistan'ın Roma himayesinde olduğu kabul edilecek.

¹⁵⁴ Meryem Nejadekberi, *Şahşahi-yi Sasani*, s.41.

¹⁵⁵ Meryem Nejadekberi, *Şahşahi-yi Sasani*, s. 47.

4- Dicle Nehri iki devlet arasında sınır olacak.

5- Nusaybin iki devlet arasındaki tek ticaret şehri olacaktır.

Antlaşma'da öne sürülen bu maddelerin ilk dördü kabuledilmiştir. Beşinci madde ise, Nersi'nin isteği üzerine iptal edilmiştir. Diokletianus ve Nersi arasında yapılan bu antlaşma Roma ile yapılan en ağır antlaşmalardan birisi olmuştur. Nersi yaşadığı bu ağır yenilgi sonrasında, 302 yılında tahttan çekilip ve oğlu Hürmüz'e tacı giydirmiş ve aynı yıl içinde vefat etmiştir.¹⁵⁶

2.1.6. II. Şapur Dönemi (309-379)

“Şapur bin Hürmüz bin Nersi bin Behram bin Behram bin Hürmüz bin Şapur bin Erdeşir babasının vasiyeti gereğince hükümdar olmuştur.”¹⁵⁷ Yetmiş yıl saltanatta kalan II Şapur on altı yaşında tahta çıkmıştır. II. Şapur tahta çıktıktan sonra, Basra Körfezi'ne donanma çıkartıp Bahreyn Araplarını yenmiş ve Arap meselesini hallettikten sonra Roma'ya yönelmiştir. Bu dönemde Roma İmparatoru Konstantinos, 313 yılında Milano Fermanı ile Hıristiyanlık dahil bütün serbest bırakmış ve İran Bölgesi'nde yaşayan Hıristiyanların da kendi himayesinde olmasını gerektiğini vurgulamıştır. Böylelikle, Sasani Devleti'nin Batı Asya bölgesindeki savaşlarını dini olaylar da etkilemiştir. Bu dönemin bir başka önemli gelişme ise, Konstantinopolis'in başkent yapılması olmuştur. Devletin merkezinin doğuya kaymasının en önemli nedenleri arasında doğunun iktisadi gücü ve Sasani Devleti'nin sürekli tehdit etmesi olmuştur. Konstantinopolis'in başkent olmasının ardından, Roma'nın gücü giderek artış göstermiştir.¹⁵⁸

Romalılar tarafından Sasani Devleti, kendisinden önceki Partlardan daha tehlikeli bir devlet olarak kabul edilmiştir; çünkü Doğu Roma imparatorları kendilerini Roma Sezarlarının varisi saydıkları gibi, Sasani Hükümdarları da kendilerini Partların varisi

¹⁵⁶ Meryem Nejadekberi, *Şahenşahi-yi Sasani*, s.48.

¹⁵⁷ Taberi, *Şark İslam Klasikleri Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, s.989.

¹⁵⁸ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s.40

olarak görmüşlerdir. Bu nedenle Partlara ait bütün topraklar üzerinde hak iddia etmişlerdir.¹⁵⁹

Konstantinos'un ölümüne kadar (337 yılına kadar) Roma ile göreceli olarak bir barış yaşanmıştır. Konstantinos'un ölümünden sonra meseleler tamamen değişmiştir ve imparatorluğun doğu kısmını batı kısmını baskı altına almaya çalışmıştır.¹⁶⁰ Nikomedia'da (İzmit) ölen Konstantinos'dan sonra yerine oğlu Konstantios geçmiş ve saltanatı süresince, çoğu zamanını imparatorluğun doğu sınırlarını Sasanilere karşı korumak için harcamıştır.¹⁶¹ Konstantios'un tahta çıkması ile birlikte, II.Şapur ve Roma arasında 338'den 350 yılına kadar sürecek olan savaşlar yaşanmaya başlamıştır. 338 yılında gerçekleşen savaşta II. Şapur Romalıların güçlü kalesi olan Nusaybin'i kuşatma altına almış fakat başarılı olamamıştır. Bunun üzerine, Mezopotamya da yer alan bazı bölgelere saldırılar düzenlemeye başlamıştır. Bu saldırıların ardından da, 346 yılında II. Şapur yeniden Nusaybin'e saldırı düzenlemiştir ve yine başarılı olamamıştır. İkinci saldırının ardından, 348 yılında büyük bir ordu toplayarak, II. Şapur Mezopotamya'ya girmiştir ve Sincar bölgesinde, Roma imparatoru ile karşı karşıya gelmiştir.¹⁶² II. Şapur, Roma'nın güçlü askeri savunma hattını geçememiş ve Mezopotamya'daki ilerleyişi engellenmiştir. Ancak, Nusaybin yakınlarındaki Bezabde kenti ve bazı kaleler Şapur'un eline geçmiştir. Bu gelişmeler yaşanırken, Orta Asya'daki Akhunların güçlenmiş olmaları ve Asya'ya baskı oluşturmaları nedeniyle, II. Şapur'un dikkatinin doğuya kaymasına neden olmuştur.¹⁶³

¹⁵⁹ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 40-41.

¹⁶⁰ Richard N. Frye, *Ancient history from the Persia*, s. 169.

¹⁶¹ Geoffrey Greatrex, "Political-historical survey (250-518)", *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, (Eds. Elizabeth Jeffreys, John Haldon, Robin Cormack), Oxford University Press, Oxford-New York, 2008, s. 238.

¹⁶² Hasan Pirniya, *Tarih-i İran*, s. 196.

¹⁶³ Touraj Daryaee, "ŞĀPUR II, " *Encyclopædia Iranica*", online edition, 2009, <http://www.iranicaonline.org/articles/shapur-ii>, (erişim 17 Mart 2019).

350 yılında II.Şapur, Konstantios'un doğu sınırlarından ayrılma fırsatını değerlendirerek, Nusaybin'e tekrar saldırı düzenlemiştir. Ancak, düzenlenen bu saldırıda Sasani ordusunun iyi bir savunma ile karşılaşması ve Sasani Devleti'nin doğu sınırında tekrar Akhun istilasının başlaması üzerine II. Şapur, kuşatmayı kaldırmıştır.¹⁶⁴ Sasani ordusu 357 yılına kadar Maveraünnehir Bölgesi'nde Akhunlar ile savaştıktan sonra yeniden devletin batı sınırına yönelmiştir.¹⁶⁵ Aynı zamanda, dönemin Ermeni Kralı Tiran (340-350) hem Romalıları hem de Sasanileri oyalayarak, Ermeni Krallığını bağımsız tutmaya çalışması II. Şapur tarafından anlaşılmış ve Tiran öldürülmüştür. Tiran'dan sonra yerine oğlu Arsaces (350-367) geçmiştir. Bu gelişmelerin üzerine, II. Şapur Ermeniler ile beş yıldan fazla sürecek olan bir barış antlaşması yapmış ve tekrar doğu sınırlarına Akhunlara yönelmiştir.¹⁶⁶ II. Şapur'un Akhunlarla savaşı sırasinda fırsattan yararlanan Ermeni Kralı Arcaces, Roma İmparatorluğundan bir prensesle evlenerek tekrar Sasani nüfuzundan çıkmıştır. Diğer taraftan II. Şapur doğuda Akhunlarla savaşırken Roma imparatorunun barış isteğini de duymuştur. Roma'nın bu isteği üzerine, Şapur imparatorundan Ermeni bölgesini ve Mezopotamya'yı isteme talebinde bulunmuştur. Bu istekleri Roma tarafından reddedilmesine rağmen Roma Kayzeriyi'de de savaşı önlemek için, bir elçi göndermiştir. Ancak gönderilen elçinin hiçbir faydası olmamış ve iki devlet arasında 360-363 yılları boyunca savaşlar silsilesi gerçekleşmiştir.¹⁶⁷ 360 yılında II.Şapur savaşı başlatmış ve 361 yılında Roma imparator Iulianos (332-363) karşı saldırıya geçmiştir. Iulianos bu savaşta Sasanilere karşı büyük bir zafer elde etmiş ve bu zaferin etkisiyle başkent Tizpon'u kuşatmaya çalışmıştır. Ancak Roma kuvvetlerinin düzensiz ve disiplinsiz hareketleri nedeniyle Tizpon'a ulaşamamıştır.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Richard N. Frye, *Ancient history from the Persia*, s. 310.

¹⁶⁵ Meryem Nejadekberi, *Şahensahi-yi Sasani*, s. 48.

¹⁶⁶ Richard N. Frye, *Ancient history from the Persia*, s. 310.

¹⁶⁷ Meryem Nejadekberi, *Şahensahi-yi Sasani*, s. 55.

¹⁶⁸ Touraj Daryae, "ŞĀPUR II, " *Encyclopædia Iranica*, online edition, 2009, <http://www.iranicaonline.org/articles/shapur-ii>, (erişim 17 Mart 2019).

363 yılına gelindiğinde Iulianos, II. Şapur'un ordusuna karşı, Roma, Hazar ve Şam'da yaşayan Araplardan büyük bir ordu kurmuştur. Roma ordusu Fırat Nehri'ni geçerek Mezopotamya'daki şehirleri almış ve buraya kadar hiçbir Sasani savunmasıyla karşılaşmamıştır. Fakat Dicle civarına gelindiğinde iki ordu burada karşılaşmış ve savaşmaya başlamıştır. Sasani ordusu bu savaşta filleri kullanarak üstünlüğü ele geçirmeye çalışmış ancak Iulianos Dicle yakınlarındaki birçok kaleyi ele geçirmeyi başarmıştır. Bu savaşta Sasani geri çekilmek zorunda kalmış ve Roma çok sayıda ganimet ele geçirmiştir. Iulianos bu esnada tekrar Tizpon'u da kuşatmak ancak Tizpon çok güçlü bir kale olduğu için bu kuşatmadan vazgeçmiş, ordusuyla geri çekilmeye karar vermiştir. Sasani ordusu bu geri çekilmeyi fark ederek, Roma ordusunun peşinden gitmiş fakat bir sonuç elde edememiştir. Bunun sonucunda Sasani ordusu, Roma ordusunun gıda yollarını kapatmış, Romalı askerler gıda konusunda boşluğa düşmüş ve yemek yiyemeyen askerler güçlerini kaybetmiştir. .Bunu fırsat bilen Sasani ordusu, Roma ordusuna yeniden sardırılmıştır.¹⁶⁹ Fillerle donanmış güçlü Sasani ordusu, bu sefer Romalı askerleri ve Iulianos'u yenilgiye uğratmıştır. Iulianos bu savaşı kaybetmiş ve savaş sırasında da ölmüştür.¹⁷⁰ Roma imparatorunun ölümünün ardından, ortaya çıkan karışıklıklardan faydalanmak isteyen II. Şapur, ilk başta saldırılarına devam etmiş olsa da ilerleyen zamanlarda şartlarını öne sürerek, bir antlaşma yapmaya karar vermiştir. Romalılar için son derece aşağılayıcı olan antlaşmayı Iulianos'dan sonra Doğu Roma tahtına geçen İmparator İovianos (363-364) onaylamak zorunda kalmıştır. Yapılar bu antlaşmaya göre, Diokletianus'un zamanında (284-305) ele geçirdiği beş sınır eyaleti, Nusaybin, Singara gibi önemli mevkiiler de dahil olmak üzere on sekiz tane önemli kale Sasani Devleti'nin kontrolüne geçmiştir.¹⁷¹ Böylece Roma, 363 yılında Yukarı Fırat ve Dicle Nehri boyunca,

¹⁶⁹ Hasan Piriya, *Tarih-i İran*, s. 197-198.

¹⁷⁰ Touraj Daryaee, "SAPURII," *Encyclopedia Iranica*, online edition, 2009, <http://www.iranicaonline.org/articles/shapur-ii>, (erişim 17 Mart 2019).

¹⁷¹ John Julius Norwich, *BİZANS Erken Dönem (MS 323-802)*, c. 1, (çev.Hamide Koyukan), Kalbacı Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 88.

Arzanene, Moxoene, Zabdicene, Rehimene ve Kurduene topraklarını Sasani Devleti'ne karşı kaybetmiştir.¹⁷² Bu durum, Iovianus Dönemi için, kötü bir başlangıç olmuş, merkezi otoritesini ve tahtını güçlendirebilmek için, ülkesine dönmesi gerekmiştir. Iovianus antlaşmadan sonra II. Şapur'dan ülkesine güvenli bir şekilde dönmeyi talep etmiş ancak bu talebi reddedilmiştir.¹⁷³ Böylece Romalılar dönüş yolunda çok büyük zorluklarla karşılaşmışlardır. Yetmiş yıllık saltanatın ardından, 379 yılında ölen, II. Şapur arkasında güçlü bir Sasani Devleti bırakmıştır.

2.1.7. III. Şapur Dönemi (383-388)

II. Şapur'un oğlu II. Ardeşir (379-383) dört sene devleti idare ettikten sonra kardeşi III. Şapur tahta geçmiş ve 382-388 yılları arasında saltanat sürmüştür. III. Şapur Dönem'inde yaşanan en önemli gelişme, Ermeni Krallığının iki devlet arasında bölünmesi olmuştur. Böylelikle Ermeni Krallığı yüzünden Roma ve Sasani arasındaki gerginlik azalmış, iki devlet de barış yanlısı bir politika izlemiştir Sasani Devleti ve Roma arasında, 384 yılında yapılan antlaşma ile Ermeni Krallığı'nın doğu kısmı Sasani'ye batı kısmı ise Roma'ya verilmiştir.

2.2. BEŞİNCİ VE ALTINCI YÜZYILLARDA SASANİ ROMA İLİŞKİSİ

Beşinci yüzyılda, Doğu Roma Devleti Gotlar ve Vandallarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Ancak, Doğu Roma Barbar kavimlere karşı Batı Roma'ya göre daha başarılı bir politika izlemiş ve bu kavimler batıya yönlendirilmiştir. Böylece Batı yıkılma sürecine doğru sürüklemiştir. Bu yüzyılda Doğu Roma Hun tehlikesiyle de karşı karşıya kalmıştır. Uldız ve Attila'nın Doğu Roma'ya uyguladıkları politika, devleti büyük bir buhrana sürüklemiştir. Bu buhranlı dönemde, Atilla ile yapılan antlaşmalar Doğu Roma

¹⁷² Ernst Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırları*, (çev. Fikret Işıltan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1970, s.3.

¹⁷³ John Julius Norwich, *BİZANS Erken Dönem (MS 323-802)*, s.88.

Devleti'ni siyasi olduğu kadar iktisadi anlamda da sıkıntıya sokmuş ve bu durum Atilla'nın ölümüne kadar devam etmiştir. Beşinci yüzyıldan VI. yüzyılın başına kadar olan süreçte, Doğu Roma içinde din sorunları çıkmaya başlamıştır. Kilise-devlet arasındaki var olan sorunlar çözülmeye çalışılırken Aryanizm gibi derinleşen dini problemler de devleti kötü anlamda etkilemiştir.

Altıncı yüzyıla gelindiğinde, Doğu Roma İmparatorluğu Akdeniz'de başarılı seferler gerçekleştirirken aynı zamanda, doğuda Sasani Devleti'ne karşı mücadele etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca, imparatorluğun iç siyasetinde Nika adında önemli bir ayaklanma meydana gelmiştir. Bu yüzyılda Doğu Roma Sasanilerin yanı sıra, Slavların tehdidi ile karşı karşıya kalınmıştır.

V. ve VI. yüzyıllarda Sasani Devleti ise doğu sınırları için Akhunlarla mücadele etmek zorunda kalmış ve yaşanan mücadelelerde bazı zamanlar Akhun bazı zamanlar ise Sasani Devleti üstün gelmiştir. Özellikle V. yüzyılda Doğu Roma ve Sasani arasında anlaşmaların yoğun olduğu bir süreç yaşanmıştır. Bu süreçte diğer yüzyıllara kıyasla daha az gerçekleşen savaşlarda ise, Sasani Devleti üstünlük sağlamış ve Diyarbakır gibi önemli şehirler Sasanilerin kontrolüne geçmiştir.

Altıncı yüzyılda Sasani içinde Mazdek adı altında çok önemli bir isyan yaşanmıştır. İlk başta Zerdüşt din adamlarına karşı Mazdek ve yaydığı din desteklense de daha sonra Mazdek ve taraftarları bertaraf edilmiştir. Bu yüzyılda Sasani Devleti bilim, kültür ve sanat alanlarında gelişmeler gösterirken Doğu Roma ile var olan diplomasi dönemini de sona erdirmiştir.

Genel olarak bu yüzyıllarda çıkan savaşların ve siyasi sürecin nedenlerine bakacak olursak V. yüzyılda Roma- Sasani arasında diplomasi süreci hakim olmuş ve özellikle I. Yezdigirt (399-420) Dönemi ile iki devlet arasında yumuşama dönemi başlamıştır. Diplomasi dönemi I. Yezdigirt'in Hıristiyanlara karşı hoşgörü politikasını uygulaması ile

başlamış olsa da aslında Greatrex G. Ve Lieu S.'nin de belirttikleri gibi 384 yılında yapılan bir antlaşmayla aralarında en fazla problemin çıkmasına neden olan Ermeni Krallığı'nın Roma-Sasani arasında paylaşılmasıyla başlamıştır.¹⁷⁴

VI. yüzyıla bakıldığında ise V. yüzyılda var olan diplomasi sürecinin sona erdiği görülmektedir. Bu yüzyılda savaşların tekrar başlamasının nedeni hem Anadolu ve Mezopotamya'ya hakim olma isteği hem de V. yüzyıldan süre gelen antlaşmalara uyulmaması olmuştur. VI. Yüzyılda iki devletin birbirine kuşkuyla bakması, sınırına ordular yerleştirip, kaleleri güçlendirmeleri her an yumuşama döneminin biteceğinin göstergesi olmuştur. Nitekim Akhunlar ile baş edebilmek için 502 senesinde Sasanilerin Doğu Roma'dan yardım talep etmesi ve bu talebin dönemin Roma imparatoru Anastasios tarafından reddedilmesiyle savaş süreci tekrar başlamıştır.¹⁷⁵ Ayrıca Doğu Roma'ya girmek için bahane arayan Sasani hükümdarı Kubad'ın Roma İmparatoru Anastasios'un kabul etmeceğini bilerek bu talebi sunmuş olması da muhtemeldir.

2.2.1. I.Yezdigirt Dönemi (399-420)

III. Şapur'un oğlu olarak I. Yezdigirt 399 yılında tahta geçmiş ve bu dönemde Doğu Roma I.Yezgirt'in idaresi altına girmiştir; çünkü imparator Arkadios (M.S.383-402) Doğu Roma İmparatorluğu'nu Sasani ile karşı karşıya getirmemek için, imparatorluğun Sasani Devleti'ne bırakılmasını vasiyet etmiştir. I.Yezdigirt, bu vasiyetin uygulanması hususunda Arkadios'un oğlu ve tahtın varisi olan II. Theodosios'un eğitilmesi için hoca göndermiştir. Aynı zamanda, I. Yezdigirt bu durumu Roma Senatosunda "*Her kim II. Theodosios'a düşman olursa Sasanilere düşman olmuştur*"¹⁷⁶ şeklinde belirtmiştir. II. Theodosius I. Yezdigirt'in idaresi altında büyümüştür. Eğitimini tamamladıktan sonra 408 yılında tahta çıkmıştır. I. Yezdigirt, saltanatı boyunca Doğu

¹⁷⁴ Geoffrey Greatrex, Samuel N. C. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars AD 363-630*, Routledge Pub., New York, 2002, s. 43-45.

¹⁷⁵ Micheal Whitby, *The Emperor Maurice and His Historian: Theophylact Simocatta on Persian and Balkan Warfare*, s. 206.

¹⁷⁶ Hasan Piriya, *Tarih-i İran*, s.201.

Roma ile sulh içinde geçinmiştir. Ayrıca, Hıristiyanlarla da iyi geçinen I. Yazdigirt Hıristiyanların dinlerini özgürce yaşamalarını sağlamış ve 420 yılında vefat etmiştir.¹⁷⁷

2.2.2 I.Kubad Dönemi (487-531)

457-484 yılları arasında Sasani hükümdarı olan Firuz'un oğlu Kubad, 487 yılında tahta çıkmıştır. Toplamda iki kere tahta çıkan Kubad'ın ilk saltanatındaki en önemli olay Mazdek İsyan'ı olmuştur. Mazdek adındaki bir kişinin ortaya atmış olduğu fikirler ve bu fikirlerin Kubad tarafından kabul edilmiş olması, saltanatını olumsuz bir biçimde etkilemiştir. Mazdek'in Taberi'nin ifadesiyle inancı şu şekildedir; *“Tanrı yer yüzündeki bütün malları, insanları eşit bir biçimde bölüşmeleri için yaratmıştır. Fakat insanlar birbirlerine zulüm ederek bu serveti aralarında bölüşmemişlerdir. Onlar yeryüzünde ki malları zenginlerin elinden alarak fakirler arasında böleceklerini, serveti çok olan kimsenin mallarını ellerinden alarak yoksullara vereceklerini söylüyorlardı. Elinde fazla mal, servet, kadın ve ticaret eşyası bulunan kimse bu mal, kadın ve eşyalara başkasından daha müstehak değildir.”*¹⁷⁸ Mazdek'in yaymış olduğu bu fikirlere zamanla inananların sayısı artmış ve bu anlayış yayılmaya başlamıştır. Özellikle kadınları ortaklaşa kullanılan bir mal olarak görüp erkeklerin ise eşit olduğunu savunan ancak böyle davranmayan Mazdek bağınazca düşüncesiyle halkı aldatmıştır.¹⁷⁹

Her insanın ekonomik yönden de eşit olduğunu savunan ve Sasani Devleti'ndeki yüksek sınıfın en büyük düşmanı olan Mazdek, Şah Kubad'ın desteğini almayı başarmıştır.¹⁸⁰ Mazdek'in yaymış olduğu bu fikirlere Kubad'ın inanması ülkede huzursuzluklara neden olduğu kadar Mazdek öğretisinin yayılıp güçlenmesini de

¹⁷⁷ Hasan Pirniya, *Tarih-i İran*, s.202.

¹⁷⁸ Taberi, *Şark İslam Klasikleri Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, s. 1045.

¹⁷⁹ Edward, Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, (çev. Asım Baltacıgil), Arkeoloji ve Sanat Yay., c. V, İstanbul, 1995, s. 205.

¹⁸⁰ Zeev Rubin, “Persia and the Sasanian monarchy (224–651)” *The Cambridge History of Byzantine Empire* (Ed. Jonathan Shephard), Cambridge University Press, Cambridge – New York, 2008, s. 149.

sağlamıştır. Bu öğreti güçlendikçe halkın evlerine, mallarına ve kadınlarına el koymaya başlanmış ve halk bu duruma ses çıkartamamıştır. Aynı zamanda, Kubad'ı da kendilerine itaat etmediği takdirde tahttan indireceklerini belirterek korkmuşlardır.¹⁸¹ Bu dönemde Zerdüş din adamları ise Kubad ile konuşup bu mezhepten dönmesini istemişlerdir. Ancak, Kubad bu isteği kabul etmeyince din adamları onu tahttan indirip hapse attırmışlar ve kardeşi Camasb'ı (496-498) tahta geçmişlerdir.¹⁸²

Camabs'ın tahta geçmesinden sonra Akhunlara vergi vermek koşuluyla desteğini kazanıp hapisten çıkmış olan Kubad, altı ay hükümdarlık yapan kardeşi Camasb'ı devirmiş ve tahta geçmiştir.¹⁸³ I. Kubad 499 yılında tekrar tahta oturduktan sonra Akhunlara haraç vermekle hükümlü olan Kubad döneminde devletin iktisadi durumu iyi olmadığı için Doğu Roma'ya yüklenmiştir. Kubad 440 yılında II. Yazdigirt ve II.Theodosius arasındaki anlaşmayı öne sürerek, Roma İmparatorun'dan geciken ödemeyi istemiştir. Dönemin Roma imparatoru I. Anastasios (491-518) bunu kabul etmemiş ve iki devlet arasında yeniden savaşlar yapılmaya başlanmıştır¹⁸⁴ 502 yılında Kubad Ermeni topraklarını işgal etmiştir. İşgalin ardından, Amine (Amid-Diyarbakır) kentine gelmiş¹⁸⁵ ve Amid'i fethettikten sonra Fars ile Ehvaz arasında Rame Kubad adını verdiği bir şehir kurmuştur.¹⁸⁶ Kubad Doğu Roma'yı uğrattığı bozgunun sonra, imparatorluğa ağır bir antlaşma yüklemek için hazırlanmıştır. Fakat doğuda Akhunlardan gelen saldırı haberi ile bölgeden ayrılmıştır. Kubad bölgeden ayrıldıktan sonra, Doğu Roma askerleri Nüsaybin ve Diyarbakır'daki halkın büyük çoğunluğunun canına kıymış ve ölen insanların mallarına el koymuşlardır. Bunun üzerine, Kubad tarafından bir elçi gönderilmiş ve Doğu Roma ile yedi yıllık bir süreç için savaşmama kararı alınmıştır.

¹⁸¹ Taberi, *Şark İslam Klasikleri Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, s. 1045.

¹⁸² Hasan Pirmiya, *Tarih-i İran*, s.209.

¹⁸³ Taberi, *Şark İslam Klasikleri Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, s. 1047.

¹⁸⁴ Hasan Pirmiya, *Tarih-i İran*, s.209.

¹⁸⁵ Prokopius, *History of Wars*, (çev. H. B. Dewing), c. I, William Heinemann The Macmillan Co., London – New York, 1914, s. 51.

¹⁸⁶ Taberi, *Şark İslam Klasikleri Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, s. 1047.

Anlaşma üzerine, Doğu Roma Sasani Devleti'ne bir miktar para vermiş ve Diyarbakır kentini geri almıştır. Kubad Akhunlar ile on yıl savaşım yenilgiye uğrattıktan sonra tekrar Doğu Roma'ya yönelmiştir.¹⁸⁷ Kubad'ın tekrar Doğu Roma'ya yönelmesinin nedeni Gürcü hükümdarının Sasani Devleti'ne baş kaldırmış olmasıdır. Bu baş kaldırmanın ardından, Kubad da Hıristiyanlara önceden vermiş olduğu özgürlüğü kısıtlamıştır. Bu sebepten dolayı Gürcü Hükümdarı Gürşin Han Doğu Roma'ya sığınmış böylelikle, iki devlet arasında tekrar savaş dönemi başlamıştır. Ancak bu dönemin Doğu Roma imparatoru I. Iustinos Sasanilerle tek başına karşılaşmamak için Kafkasların kuzeyindeki Akhunlarla birlikte hareket etmiştir.

526 yılında Sasani ordusu Gürcü-Lazistan bölgelerine girmiş ve hakimiyeti altına almıştır. Roma ordusu da Sasani hakimiyetindeki Ermeni Bölgesi'ne girmiş fakat bir sonuç elde edememiştir. Bu durumun üzerine Roma ordusuna iki bin kişi daha eklenmiş ve Sasani ile yeni bir savaşa hazırlığına girilmiştir. Bu savaşta ilk başta Sasani üstün gelse de, daha sonra Roma ordusu Sasani ordusunu geri çekilmeye zorlamış, ve bu savaş Romalıların zaferiyle sona ermiştir.¹⁸⁸ 531 yılına gelindiğinde ise Sasani ordusunun bu sefer Suriye'ye doğru hareket etmesi üzerine dönemin Doğu Roma ordu komutanı Belisarios bu ordunun önünü kesmeye çalışmış fakat başarılı olamamıştır. Kalinikos'taki savaşta Roma ordusu yenilmiş ancak galip gelen Sasani Devleti de bir sonuç alamamıştır; çünkü savaş sırasında Sasani İmparatoru Kubad ölmüş ve ordu geri çekilmek zorunda kalmıştır. Kubad 531 yılında yaşamını yitirmiştir.¹⁸⁹

2.2.3. I.Hüsrev (Enuşirvan) Dönemi (531-579)

I. Kubad'ın oğlu I. Hüsrev (Enuşirvan) Sasani İmparatorluğu'nun en önemli yöneticilerinden birisi olarak kabul edilmiştir; çünkü I.Hüsrev Enuşirvan "Ölümsüz Adam" lakabıyla Sasani Devleti'ne en parlak devrini yaşatmıştır. Tahta çıktığında,

¹⁸⁷ Hasan Pirmiya, *Tarih-i İran*, s. 209.

¹⁸⁸ Meryem Nejadekberi, *Şahşahi-yi Sasani*, s. 53.

¹⁸⁹ Meryem Nejadekberi, *Şahşahi-yi Sasani*, s. 55.

devletin iç sıkıntılarıyla uğraşmış ve devleti yeniden güçlendirmiştir. Özellikle Mazdek isyanının kalıntılarını ortadan kaldırmıştır.¹⁹⁰ Kırk sekiz yıl boyunca tahta kalan Enuşirvan kurduğu adaletli yönetim sistemi ile, yüzyıllar boyunca Enuşirvan'ın adaleti diye nam salmıştır.¹⁹¹ I. Hüsrev Dönemi'nde birden fazla cephede savaş meydana gelmiştir. Özellikle Doğu'ya yaptığı seferlerin masrafı ve muhtemelen Doğu Roma ile yaptığı antlaşmalarda ön görülen para, fidye ve ödemelerde elde edilen kazançlardan daha ağır olmuştur.¹⁹²

I.Hüsrev'in saltanatının başlarında Doğu Roma eyaletlerine yapmış olduğu akınlar ve elde etmiş olduğu ganimetlerle Mazdek isyanından bu yana sıkıntıda olan Sasani hazinesini yeniden toparlanmış¹⁹³ ve bu sayede Sasani Devleti Doğu Roma İmparatorluğu ile yaptığı savaşlarda kısa vadeli kazançlar elde etmiştir.

532 yılında Doğu Roma Hükümdarı Iustinianos (527-565) Sasani Hükümdarı I. Hüsrev ile ebedi barış antlaşması imzalanmıştır¹⁹⁴ 532 yılının Eylül ayında yapılan antlaşmada Iustinianos I. Hüsrev ile Sasani Devleti'ne beş yıllık vergi vermeyi şart koşmuş ve devamlılığı olan bir barış antlaşması yapmıştır.¹⁹⁵ Anlaşma maddelerine göre, iki yöneticide açıkca eski geleneklere göre kardeş olduklarını ve onlardan birinin paraya ya da askeri yardıma ihtiyaç duymaları halinde tartışmasız yardım sağlamaları gerektiğini belirtmiş ve kabul etmişlerdir.¹⁹⁶ Buna rağmen bu antlaşma ebediyete kadar sürmemiştir; çünkü bu dönemde İki Arap kabile reisi Halis bin Ceble ve Munzar bin Namen (Gassani

¹⁹⁰ Iman S. Rezaei, 'V ve VII. Yüzyıl Bizans-Sasani İlişkileri', *İraniyat Dergisi*, Sayı 1, Ankara, 2016, s. 21.

¹⁹¹ Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, s. 210.

¹⁹² Zeev Rubin, "Persia and the Sasanian monarchy (224–651)" *The Cambridge History of Byzantine Empire*, s. 153.

¹⁹³ Peter Brown, *Antikçağda Roma ve Bizans Dünyası*, (çev. Turhan Kaçar), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000, s. 105.

¹⁹⁴ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s.66.

¹⁹⁵ John Julius Norwich, *BİZANS Erken Dönem (MS 323-802)*, s. 162.

¹⁹⁶ John Malalas, *The Chronicle of John Malalas* (çev. Elizabeth Jeffreys, Michael Jeffreys vd.), Australian Association for Byzantine Studies Byzantina Australiensia 4, Melbourne, 1986, s.282.

ve Hire Kabileleri reisleri) arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Halis bin Ceble Doğu Roma Munzar bin Namen ise Sasani hakimiyeti altına girmiştir. Iustinianos Onların arasında çıkan anlaşmazlığa müdahale etmesi ve Sasanilere de hiçbir şey sormadan hakemlik yapması üzerine, Enuşirvan bu durumu bahane etmiş, büyük bir orduyla Dicle Nehri'nden geçip Mezopotamya'ya saldırmış ve Antakya'yı ele geçirmiştir. Bu saldırı üzerine, Doğu Roma'yı ciddi bir korku sarmıştır.¹⁹⁷ Bu durum karşısında daha önce yapılan ebedi barış antlaşmasındaki para miktarı yükseltilerek beş yıl sürecek bir barış antlaşması daha yapılmıştır.¹⁹⁸ Ancak bu antlaşma da devamlılığını koruyamamıştır; çünkü Enuşirvan ordusu ile geriye dönerken Roma ve Sasani arasındaki sınırda bulunan, Edessa ve Dara şehirlerini haraç olarak almış bu antlaşma bozulmuştur. 541 yılından 557 yılına kadar savaşlar daha yoğun yaşanmaya başlamıştır. Bir diğer savaş ise Roma'nın Petra şehrindeki valisinin ticaret yollarını elinde tutmasından rahatsız olan Lazistan kralının Roma aleyhine Enuşirvan'dan yardım istemesinden dolayı çıkmıştır. Enuşirvan sınırlarını Karadeniz'e kadar genişletip Karadeniz üzerinden Kontsantinopolis'i tehdit etmek istediği için, bu yardım isteğini fırsat bilip Lazistan üzerinden Petra şehrini kuşatmış,¹⁹⁹ Petra şehri Sasani tarafından ele geçirilmiştir. Ancak, Sasani ordusu hem arazinin engebeli oluşu hem de Petra şehrinin alınması yüzünden Doğu Roma ile yapılan savaştan dolayı güçsüz duruma düşmüştür. 551 yılında ortaya çıkan salgın hastalık ordunun bir kısmını yıkmış ve geride kalanların da yeteri kadar yiyecekleri olmadığı için kıtlık çekmiştir.²⁰⁰ Bu nedenlerden dolayı, I. Hüsrev Petra Şehri'ni almasına rağmen 562 yılında elli yıllık ikinci bir barış antlaşması daha imzalamıştır. Yapılan barış antlaşmasına göre, I. Iustinianos Sasani Devleti'ne büyük miktarda para vermeyi ve Sasani Devleti'nde

¹⁹⁷ Hasan Pirniya, *Tarih-i İnan*, s.213-215.

¹⁹⁸ Gürkan Bahadır, "Anadolu'da Bizans-Sasani Etkileşimi (IV.-VII. Yüzyıllar)", s.692.

¹⁹⁹ Hasan Pirniya, *Tarih-i İnan*, s.213-215.

²⁰⁰ Prokopios, *Bizans Gizli Tarihi*, (çev. Orhan Duru), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2018, s.13.

Hıristiyanlık propagandası asla yapmamayı kabul etmiştir. Bunun yanı sıra, taraflar birbirlerinin sınırlarını tanımayı kabul edip ticaret serbestliği de sağlamışlardır.²⁰¹

565 senesinde İmparator Iustinianos'un ölümünün ardından, yerine yeğeni II. Iustinos geçmiştir II. Iustinos (565-578) Sasanilere antlaşma gereği yapılması gereken ödemedi vazgeçmiş ve Sasanilere karşı düşmanlık beslemiştir. II. Iustinos zamanında Hazar Deniz'i kıyılarında ve Batı Asya'da yaşayan Kök Türkler ile Doğu Roma arasında gelişmeler yaşanmaya başlamış ve böylece Sasanilere karşı askeri bir ittifak girişimine gidilmiştir. Kök Türkler, ittifak sırasında İpek Yolu ticareti için İmparatorluğun Çin ile olan irtibatını Sasani yerine kendilerinin sağlayabileceklerini söylemişlerdir. Bu durum, Doğu Roma cephesinin tam olarak istediği şey olsa da, bu ittifak fiili olarak gerçekleşmemiştir; çünkü II. Iustinos'un 560'lı yılların sonuna doğru Batı'da gerçekleşen Lombard saldırılarına yoğunlaşması ve Kök Türklerin askeri desteğini yetersiz görmesinden dolayı ittifak gerçekleştirilememiştir. İttifak gerçekleştirilememiş olsa da Kök Türk-Roma yakınlaşması Sasani ile Roma'nın arasını yeniden bozmuştur.²⁰²

Roma- Sasani arasında bu döneme dair son savaş. 572-579 yılları arasında gerçekleşmiştir. Doğu Roma İmparatorluğu'nun hem antlaşmayı feshetmesi hem Kök Türklerle dostluk kurması üzerine Ermeni Bölgesi'nde çıkan karışıklıklar bu savaşın yaşanmasına neden olmuştur. Doğu Roma imparatoru'nun Sasani'ye yöneldiği haberini alan I.Hüsrev harekete geçerek kendi ordusuna komutanlık yapmıştır. Dicle Nehri'nden geçerek Nusaybin'i kuşatmış ve Doğu Roma ordusunu geri çekilmeye mecbur bırakmıştır. Ayrıca, Sasani ordusunun bir başka kolu ile Antakya'ya saldırarak ele geçirmiştir. 573 yılına gelindiğinde, Roma-Sasani arasındaki sınır bölgelerinde bulunan Dara kalesi de Sasanilerin eline geçmiştir. Dara Kalesi'nin Sasani eline geçmesi II.

²⁰¹ İman S. Rezaei, "V ve VII. Yüzyıl Bizans-Sasani İlişkileri," s. 22.

²⁰² Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Tevabil Alkaç), Alfa Yay., İstanbul, 2016, s. 204.

Iustinos'un tahttan geri çekilmesine sebep olmuştur. Yerine geçen, Tiberios (574-582) tahta oturduğunda Enuşirvan'la bir yıllık barış antlaşması imzalamıştır. Antlaşmayı yaptıktan sonra, aynı antlaşmayı üç yıl uzatmış ve 577 yılına gelinceye kadar iki ülkenin ordusu sadece birbirinin topraklarını yağmalamakla kalmıştır. 579 yılında Enuşirvan vefat etse de savaşlar son bulmamıştır.²⁰³

2.2.4. IV.Hürmüz Dönemi (579-590)

IV. Hürmüz 579 yılında tahta geçmiştir. 579 yılında ilk kez ordusunu teçhiz etmiştir. Bu hareketinin üzerine Doğu Roma imparatoru, IV. Hürmüz'den Dara şehrini isteyince Kabul etmemiştir ve savaş başlamıştır. Ancak, yapılan savaşta iki tarafta zafer kazanamamıştır.²⁰⁴ İki taraf arasında yapılan savaşlar 589 yılına kadar sürmüştür. 582 yılında Doğu Roma imparatoru Mavrikios ordunun başına Ioannes Mystacon geçirmiştir. Ioannes Mystacon komutasındaki Doğu Roma ordusu, Arzanene Bölgesi'ne girip yağmaladıktan sonra Nymphios (Günümüzde Batman) yakınlarında Sasani ordusuyla karşılaşmıştır. M.S. 582 yılının sonbaharında yapılan bu savaş Sasani galibiyetiyle son bulmuştur. 585 yılında Mavrikios ordunun başına Philippicus'u getirmiştir. Philippicus ilk olarak Arzanene bölgesini ele geçirmeye çalışmıştır. M.S.586 yılında Sasaniler barış talebinde bulunmuştur. Ancak, bu talep Mavrikios tarafından reddedilince aynı yıl yapılan savaşta Doğu Roma büyük bir zafer kazanamamıştır. M.S. 588-589 senelerinde Mavrikios ordunun başına Prikos'u getirmiştir. Prikos göreve geldikten sonra, ilk olarak askerlerin maaşlarını düşürmek olmuştur. Bu durumun üzerine, ordu içerisinde huzursuzluk hakim olmuş ve birliklerin bir kısmında isyan yaşanmıştır. Mavrikios isyanı durdurmak için Philippicus'u tekrar göreve getirmiştir ve Philippicus bile isyanı bastırmaya gücü yetmemiştir. Bu yaşanan isyandan faydalanmak isteyen Sasani ordusu, Edessa yakınlarında karşılaştığı isyancı birlikler tarafından geri püskürtülmüştür. Bu

²⁰³ Hasan Pirniya, *Tarih-i İran*, s.213-215.

²⁰⁴ Meryem Nejadekberi, *Şahensahi-yi Sasani*, s.220.

gelişmeler üzerine Mavrikios, askerlere Prikos tarafından kesilen ödemelerini yapıp isyanı bastırmıştır.²⁰⁵ 589 yılında Doğu Roma ordusu Lazika ve İberia (Hazar'ın Doğusu'nda kalan bölge) bölgelerine akın etmiştir. Yapılan akınlardan sonra iki ordu arasında çıkan savaşta Doğu Roma galip gelmiştir.²⁰⁶

2.3. YEDİNCİ YÜZYILDA SASANİ-ROMA İLİŞKİSİ

Yedinci yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan dönemde Doğu Roma'nın siyasi durumu gittikçe kötüleşmiştir. Doğuda Sasanilerin Şam ve Kudüs'ü ele geçirmesi, batıda ise Avarların hakimiyet alanının Ege bölgesine kadar genişlemesi bu durumu özetler niteliktedir. 610 yılında Doğu Roma'da tahta çıkan Herakleios devleti bu sıkıntılı durumdan kurtarmak için büyük bir çaba sarf etmiştir. Bu çabaların sonucunda ordusunu güçlendirerek Sasani üzerine yürümüş ve yapılan bir dizi savaştan sonra büyük zaferler kazanmıştır. Yine bu yüzyılda Herakleios Sasaniler ile mücadele ederken Avarlar Konstantinopolis'i kuşatma altına almıştır. Ancak, bu kuşatmada başarılı olunamamıştır. Bu yüzyılda güçlenen bir başka devlet ise Arap Devleti olmuş, Arap ordusu hem Doğu Roma hem de Sasanilere karşı önemli galibiyet elde etmiştir. Herakleios Sasanilere karşı büyük mücadeleler vererek kazandığı Kudüs, Suriye ve Mısır gibi önemli yerleri 636 yılında yaptığı savaştan sonra Araplara vermek zorunda kalmıştır. Araplar, Doğu Roma'nın Sasanilerden aldığı bu toprakları ele geçirdikten sonra Akdeniz'de Rodos gibi önemli adaları da ele geçirmişlerdir. Araplara karşı yaşanan bu sıkıntılı süreçte imparatorluk tekrar siyasi ve ekonomik yönden zorlu bir döneme girmiştir.

Yedinci yüzyılda Sasaniler ise Herakleios'a karşı yapılan savaşlarda büyük yenilgiler yaşamış ve devlet içerisinde iç karışıklık meydana gelmiştir. III. Erdeşir dönemi ile yıkılma sürecine giren Sasaniler, Doğu Roma'dan sonra Hazar tehlikesiyle de

²⁰⁵Greatrex, Goeffrey, Lieu, Samuel N. C., *The Roman Eastern Frontier and The Persian Wars AD 363-630*, Routledge pub., New York 2002, s. 170-175

²⁰⁶ Hasan Pirmiya, *Tarih-i İran*, s. 220

mücadele etmeye başlamışlar ancak, asıl sorunu Araplar ile yaşamışlardır. Sasanilerin içinde bulunduğu karışıklıkları fırsat bilen Hz. Ömer ordusuyla birlikte, Sasanilere karşı yaptığı Kadisiye, Celula ve Nihavend Savaşlarıyla önemli başarılar elde etmiş ve devletin yıkılmasına sebep olmuştur.

VII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Sasani- Roma savaşlarının nedenlerine bakacak olursak Sasaniler hem Anadolu'yu tamamen ele geçirme hem de Doğu Roma'yı ortadan kaldırmak için Roma ordusu ile karşı karşıya gelmiştir. Özellikle Sasanilerin 626 yılında Avarlar ile iş birliği yapıp Konstantinopolis'i kuşatmak istemesi bu durumu kanıtlar nitelikte olmuştur.²⁰⁷ 627 yılına kadar Sasani üstünlüğü devam ederken Heraklios'un ordu ve devlet teşkilatında yaptığı yeniliklerden sonra Ninova'da Sasanileri yenmesi üzerine üstünlüğü ele geçirmiştir. Sasanilerin gerilmesinde II. Hüsrev Dönemi'nde Roma ile yapılan savaşlar ve Turhan Kaçar'ın "*Antik Çağın Son Büyük Savaşı*" olarak nitelendirdiği Kudüs'ün zaptı Sasani başarısıyla sonuçlanmış olsa da ordunun yıpranmasında etkisi büyük olmuştur.²⁰⁸ Ayrıca bu yüzyılda özellikle 627 yılından sonra üstünlüğün Doğu Roma'ya geçmiş olmasıyla birlikte İmparatorluk Sasani Devleti'ni tamamen Hıristiyanlaştırmak istese de bu ümitleri Arapların hızla Müslümanlığı yayması ile son bulmuştur.²⁰⁹ Arapların Sasani topraklarında ilerleyip devleti yıkılma sürecine sokmasında hem III. Yezdigirt'in deneyimsiz bir hükümdar olarak tahta geçmesi hem de uzun yıllar Roma ile savaşan Sasani Ordusu'nun yıpranmasının etkisi büyük olmuştur. Yıkılış sebeplerine verilebilecek bir başka neden ise Sasani Devleti'nin ademi merkezîyetçi bir yönetim kuramaması olmuştur. Kendilerini Partların devamı olarak gören Sasani Devleti Partların federatif yönetimini de benimsemiştir. Parvaneh

²⁰⁷ Turhan Kaçar, "Antik Çağ'ın Son Büyük Savaşı ve Sasanilerin Kudüs'ü Zaptı" *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 302, c. 26, İstanbul, 2019, s.21.

²⁰⁸ Turhan Kaçar, "Sasani Tarih Yazımında Paradigma Meselesi", *Yeni Veriler ve Yeni Ufuklar, Divan Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, Sayı 46, c. 24, İstanbul, 2019, s. 235.

²⁰⁹ Muzaffer Demir, "Dinin Sasani-Roma İlişkilerine Etkisi Üzerine Genel Bir Bakış (The Effect of Religion on the Relations Between Sasanians and Roma: A General View)", *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı (Phenomenon of Belief and Concept of Administrative in the Ancient Ages of the Mesopotamia)*, s. 438.

Pourshariati'ye göre Sasanilerin zayıflamasındaki en büyük sorun ise Sasanilerin merkeziyetçi bir yapı kuramamış olmasıyla birlikte Devlet içinde hala varlığını koruyan Pehleviler gibi soylu Part ailelerinin varlıklarını koruması olmuştur.²¹⁰ Özellikle Ninova Savaşı'nda (627) Sasanilere karşı Herakleios'un Part Kökenli aileler ile yapmış olduğu antlaşma ve Araplarla yapılan, Sasani Devleti'ni yıkılma sürecine sokan savaşlar silsilesinde bu soylu Part ailelerinin Sasanilere karşı Araplarla ittifaka girmesi bu durumu kanıtlar nitelikte olmuştur.

2.3.1. II. Hüsrev (Hüsrev Perviz) Dönemi (590-628)

Doğu Roma'da Mavrikios'un (582-602) imparator olmasından sonra II. Iustinos döneminden başlayan ve yirmi yıl boyunca çeşitli aralıklarla devam eden savaşlar geçicide olsa bir müddet durmuştur; çünkü 590 yılında Sasani tahtı için önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Sasani generallerinden Bahram, I. Hüsrev'in (Enuşirvan) torunu ve II. Hüsrev'in hamisi olarak bilinmiştir. Behrama karşı II. Hüsrev tahta geçebilmek için Doğu Roma'ya sığınmış ve Mavrikios'dan yardım istemiştir. Böylelikle Mavrikios'un desteğiyle 590 yılında tahta çıkmıştır. Roma tarihçileri Onu II. Hüsrev, İran tarihçileri de Hüsrev Perviz olarak adlandırmışlardır²¹¹

II. Hüsrev tahta çıktıktan sonra Sasani-Doğu Roma arasında 591 yılında bir barış anlaşması yaşanmıştır. Mavrikios'un tahttan indirilişine (602) kadar bu anlaşma devam etmiştir. Ancak Doğu Roma ordusunda çıkan bir isyan sebebiyle Mavrikios tahttan indirilmiştir ve yerine Phokas (602- 610) geçmiştir.²¹²

Phokas'ın tahtta kaldığı sekiz yıl boyunca Doğu Roma İmparatorluğu için sıkıntılı bir evre yaşanmıştır. 602 ile 610 yılları arasında, İmparatorluğun hem siyasi hem de iktisadi olarak yaşadığı bu sıkıntılı durumdan Sasani hükümdarı II. Hüsrev faydalanmayı

²¹⁰ Parvaneh Pourshariati, *Decline and Fall of The Sasanian Empire: The Sasanian-Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran*, I.B. Tauris pub., London-New York, 2008, s. 455-462.

²¹¹ Hasan Pirniya, *Tarih-i İran*, s. 221.

²¹² Gürkan Bahadır, "Anadolu'da Bizans-Sasani Etkileşimi (IV.-VII. Yüzyıllar)", s. 964.

başarmıştır. Özellikle 604 ile 609 yılları arasında İmparatorluk, Sasani bozgunlarına ve tehdidine yoğun bir biçimde maruz kalmıştır²¹³ 602 yılında Sasani Kralı II. Hüsrev Romalılara karşı büyük bir güç toplamış ve bir çok kenti yağmalamıştır.²¹⁴

Phokas'ın İmparatorluk'ta uyguladığı baskıcı ve yönlü siyaset dış politikası da olumsuz bir biçimde etkilemiştir. 606 ile 607 yılları arasında, Sasani ordusunun Anadolu'ya yaptığı akınlarda Anadolu'nun Doğu kısmının büyük bir çoğunluğu Sasanilerin hakimiyeti altına girmiştir.²¹⁵ Aynı yıllar içerisinde Sasaniler; Dara'yı, Suriye'yi ve tüm Mezopotamya'yı ele geçirmişlerdir.²¹⁶ Phokas dönemine gelindiğinde ise, İmparatorluk zorlu bir sürecin içine girmiştir. Tüm bu zorlu süreçler içinde Herakleios (610-641) Afrika'dan gemilerle Konstantinopolis'e gelerek tahtı ele geçirmiştir.²¹⁷ Ancak, Herakleios da tahta ilk çıktığında durum değişmemiştir. 613 yılında Sasani ordusu Şam'ı zaptetmiş ve birçok esir ele geçirmiştir. Bu durumların üzerine, Herakleios elçi gönderse bile iki taraf arasında anlaşma yapılamamıştır. Hüsrev, bu gelişmelerin ışığında Roma İmparatorluğu'nu ele geçirmeyi umut etmiştir.²¹⁸ Bunların yanı sıra, Sasani ordusu Şam'dan sonra 614 yılında Kudüs'ü de ele geçirmiştir. Kudüs şehrinin kuşatılması yirmi gün sürmüş ve kuşatma sırasında Sasaniler kiliseleri yakmıştır. Aynı zamanda kuşatma sırasında birçok Hıristiyan öldürülmüştür.²¹⁹ Yaşanan bu kuşatma, Hıristiyan Dünyası'nda büyük bir hüzüne neden olacak olayın yaşanmasına ortam hazırlamıştır. Bu olay ise, II. Hüsrev'in Hz. İsa'nın çarmağını İran'a göndermesi olmuştur.²²⁰ Turhan Kaçar bu gelişmeyi V. yüzyılda Sasani Devletine sığınan ve devletin tebaasında yer edinen

²¹³ Auguste Bailly, *Bizans Tarihi*, c. 1, (çev. Haluk Şaman), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, trz, s. 113.

²¹⁴ Theophanes, *The Cronicle of Theophanes*, (çev. Harry Turtledove), University of Pennsylvania Pres Philadelphia, 1982, s. 293.

²¹⁵ Gürkan Bahadır, "Anadolu'da Bizans-Sasani Etkileşimi (IV.-VII. Yüzyıllar)", s. 694.

²¹⁶ Theophanes, *The Cronicle of Theophanes*, s. 294.

²¹⁷ Hasan Pirniya, *Tarih-i İran*, s. 221.

²¹⁸ Theophes, *The Cronicle of Theophanes*, s. 301.

²¹⁹ Auguste Bailly, *Bizans Tarihi*, s. 123.

²²⁰ Hasan Pirniya, *Tarih-i İran*, s.221.

Nestüriler ile ilişkilendirmiştir. Zerdüşlükten sonra Nestürilerle birlikte Hıristiyanlık devletin ikinci resmini dini haline gelmiştir. Böylece Sasani Devleti'nde Hıristiyanlıkla alakalı olan kutsal eşyalar dikkat çekmeye başlamıştır.²²¹ Bu gelişmelerin ardından, II. Hüsrev hiç durmadan seferlerine devam etmiş ve 617 yılında Anadolu'yu geçip Khalkedon'u (Kadıköy), Hrisopolis (Üsküdar) civarını ele geçirmiştir. Öte yandan ikinci ordusu ile Mısır'ı kuşatmıştır. Doğu Roma'nın Mısır'ı kaybetmesi ekonomik ve gıda açısından büyük bir sorun teşkil etmiştir; çünkü Mısır Doğu Roma'nın tahıl ihtiyacını karşılayan önemli bir şehir olmuştur.²²²

Batıda Slav-Avar baskısı, doğuda ise Sasani saldırılarını yoğun bir şekilde hissetmiş olan Doğu Roma İmparatorluğu aslında bu sıkıntılı sürecinde içten sağlama adına olumlu bir adım atmıştır. Yaşanılan tüm olumsuzluklara ve kaybedilen şehirlere rağmen, Doğu Roma İmparatorluğu'nda ordu ve idari alanında birtakım düzenlemeler yapmaya başlanmıştır. Bu düzenlemelerin sonucunda "Thema" adı verilen önemli bir askeri teşkilatlanma oluşmuştur. Thema askeri nitelikte bir teşkilatlanma olmuş ve Anadolu toprakları themalara ayrılmıştır. Themalar genellikle, düşmanların uğramadığı yerlere kurulmuş ve aynı zamanda themaların oluşması ile birlikte, Doğu Roma İmparatorluğu'nun eyelet sisteminin de temelleri atılmıştır.²²³

622 yılına gelindiğinde yaşanan hadiseler Sasani aleyhine değişmeye başlamıştır. Bu yılda Anadolu'ya doğru yola çıkan Herakleios'un asıl amacı, Kudüs'ü alırken II. Hüsrev'in eline geçen kutsal haç'ı tekrar geri almak ve kutsal Kudüs'ü özgürlüğüne kavuşturmak olmuştur. Böylelikle, Sasani seferi artık haçlı seferi izlemine almıştır.²²⁴ 622

²²¹ Turhan Kaçar, "Antik Çağ'ın Son Büyük Savaşı ve Sasanilerin Kudüs'ü Zaptı", s.23.

²²² Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 232, 233.

²²³ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 89.

²²⁴ Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s.233.

yılında Ermeni Bölgesi yakınlarında ve 624 yılında ise Azerbaycan yakınlarında yapılan savaşlarda Roma ordusu Sasani ordusuna karşı başarılar elde etmiştir.

2.3.2. II. Hüsrev Dönemi Konstantinopolis Seferi (626)

626 yılıyla birlikte Roma'nın son dönemlerindeki başarılarından rahatsız olan Hüsrev Perviz (II.Hüsrev) büyük bir ordu toplamıştır. Ordunun toplanmasının ardından başına Şahin adında bir komutanı geçirmiş ve doğruca Konstantinopolis'in fethi için görevlendirilmiştir. Aynı zamanda, Avarlarla da iş birliği yaparak Konstantinopolis'i ele geçirmek istemiştir. 29 Haziran 626 yılında kuzeyden Avar ve Slav orduları surların önüne yaklaşırken Sasani Ordusu da Boğaziçi kıyılarına kadar ilerlemiştir.²²⁵ Herakleios da II. Hüsrev'in bu hareketinin üstüne bir ordusunu Konstantinopolis için bırakırken diğer bir ordusunu Lazika'ya yöneltmek istemiştir; çünkü Karadeniz üzerinden de Doğu Roma'ya baskı yapmayı hedeflemiştir. Ayrıca Lazika üzerinden Tiflis'e de saldırmış fakat başarılı olamamıştır. 2 Ağustos 626 yılında Avar Hanı Doğu Roma'dan elçi göndermesini talep etmiştir. Doğu Roma elçileri ile yapılan bu görüşmeye Avar Hanı'nın yanında Sasani elçileri de yer almıştır. Yapılan görüşmede Avar Hanı Roma elçilerine Konstantinopolis'i teslim etmelerini söylemiştir. Fakat, bu istek Doğu Roma tarafından reddedilmiştir ve görüşmenin hemen ardından, Avar donanması Doğu Roma gemilerine saldırmaya başlamıştır.²²⁶ Yapılan bu savaşta Doğu Roma'nın Rum Ateşi (Grejuva) ve üstün donanma kabiliyeti karşısında yenilen Avarlar geri çekilmek zorunda kalmıştır. Avar-Doğu Roma Savaşı'nda Sasanilerin Avarlara yeteri kadar yardımda bulunmaması ve Doğu Roma'ya karşı çıkabilecek bir donanama gücüne sahip olmaması nedeniyle, Sasani ordu komutanı Şahin'in Konstantinopolis'i fethetme girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

²²⁵ İsmail Mangaltepe, "Avarların Tarihinin En Önemli savaşı: 626 İstanbul Muhararası" *Karadeniz Araştırma Dergisi*, Sayı 10, Ankara, 2006, s.12.

²²⁶ John Julius Norwich, *Bizans I Erken Dönem (MS.323-802)*, s. 241.

627 yılında Herakleios İran'ın Destgird Bölgesi'ne yani Sultan Hüsrev Perviz'in ikamet ettiği yere saldırmış ve Doğu Roma ile Sasani güçleri tekrar karşı karşıya gelmiştir. 627 yılında yapılan bu savaşta Sasani komutanlarının büyük bir çoğunluğu ölmüş ve ordu geri çekilmiştir. Bu esnada, savaştan kaçan Hüsrev Perviz'in peşinden giden Herakleios Sasani ordusuna 200 filin eklendiğini görünce Genzek'e²²⁷ doğru hareket etmiştir.²²⁸ Destgird'in ele geçirilmesiyle birlikte, Herakleios fazla miktarda ganimet ele geçirmiştir.²²⁹ Son zamanlarda yaşadığı başarısızlıklar ve Doğu Roma ile yapılan savaşlardan kaçma girişimleri nedeniyle Hüsrev Perviz 628 yılında öldürülmüştür.

2.3.4. III. Yazdigirt Dönemi (632-651)

II.Hüsrev'in torunu, genç ve terübesiz olan III. Yazdigirt (M.S. 632-651) son Sasani hükümdarı olarak tahta çıkmıştır. II. Kubad'ın aile içi yaptığı soykırımdan dolayı Ona yardım edecek kimsesi kalmamış böylece devletin çöküşünün önüne geçilememiştir.²³⁰

III. Yazdigirt Dönemi'ndeki en önemli olay Sasani-Arap Savaşları olmuştur. Ömer bin Hattab (Hz. Ömer) emriyle Arap Ordusu İran'a yönelmiştir. İki devlet arasında yapılan Kasidiye (636), Celula (637) ve Nihavend (642) savaşlarıyla ağır yenilgiler almış olan Sasani Devlet'i yıkılma sürecine girmiş ve 651 yılında yıkılmıştır.²³¹

Sasanilerin Araplar ile yapılan bu savaşlarda başarısız olup yıkılma sürecine girmesinde gerek devlet otoritesinin gerilemesi gerekse Pehlevi gibi soylu Part ailelerinin Araplar ile yaptığı gizli ittifakların etkisi olmuştur.²³² Ayrıca Craig Morley Arap

²²⁷ Genzek şehri Gazne şehri olarak da bilinir.

²²⁸ Hasan Pirniya, Tarih-i İran, s.223-224.

²²⁹ Christensen Arthur Emanuel, *İran Der Zemane Sâsâniyan*, Tercüme: Reşid Yasemi, Çap-1 5, İntişarat-ı Seday-ı Muasır, Tahran, hş.1385, s. 334.

²³⁰ Hasan Pirniya, *Tarih-i İran*, s.227.

²³¹ Christensen Arthur Emanuel, *İran Der Zemane Sâsâniyan*, s. 358.

²³² Parvaneh Pourshariati, *Decline and Fall of The Sasanian Empire: The Sasanian-Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran*, s. 462.

Yarımadasının Sasaniler için III ve VI. Yüzyıllar arasında önemli noktada olduğunu özellikle Sasani Devleti'nin Güney sınırının kontrolü ve ekonomik refahının ayrılmaz bir parçası sayıldığını Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı üzerinden yapılan körfez ticaretiyle devletin refah seviyesi arttığını vurgulamıştır.²³³ Nitekim VII. Yüzyılda Sasani Devleti'nin bu coğrafyadaki üstünlüğünü Araplara karşı kaybetmesi ve iktisadi açıdan gerilemiş olması da devlet yıkılmasında önemli bir etkidir.

²³³ Craig Morley "The Arabian Frontier: A Keystone of the Sasanian Empire" *Sasanian Persian Between Rome and the Steppes of Eurasia* (Edited by Eberhard W. Sauer), Edinburgh University Press, Edinburgh, 2017, s.276-277.

SONUÇ

Anadolu, Mezopotamya ve Kafkasya jeopolitik konumu nedeniyle yüzyıllar boyunca önemli devletlere ev sahipliği yapmış, birçok savaşa ve barışa tanıklık etmiş önemli bir bölgedir. Bu bölgeler tarım ve ticaret bakımından önemli noktalar olduğu için, III. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayıp VII. yüzyılın ortalarına kadar devam eden Sasani ve Roma Savaşları'nın temel sebebi olmuştur. Özellikle Fırat ve Dicle Nehirleri arasında kalan bölgelere hakim olabilmek için devrin iki büyük gücü sürekli karşı karşıya gelmiştir.

Çalışmamız gereği Sasani- Roma arasındaki mücadelelerin tarihsel sürecini incelediğimizde III ve IV. yüzyılda yoğun olarak devam eden çatışmaların V. yüzyılda azaldığını görmekteyiz; çünkü Doğu Roma'nın Slav ve Avarlarla, Sasani Devleti'nin de Akhunlarla mücadele ettikleri dönemlerde aralarında barışı sağlayan diplomasi sürecini tercih etmişlerdir. Bunun dışında diplomasi sürecinin yaşanmış olmasında Ermeni bölgesinin Roma ve Sasani arasında paylaşılmış olması ve Sasanilerin diplomasi süresince sınırları içerisinde yaşayan Hıristiyanlara karşı hoşgörülü davranması da etkili olmuştur

İki devlet arasındaki en önemli hadiselerin VI. yüzyılda cereyan ettiğini anlamaktayız. V. yüzyılda imzalamış oldukları antlaşmalar Ermeni krallığı, Lazika krallığı, Arap Kabileleri (Hire, Gassani) gibi devletlerin araya girmesiyle bozulmuştur. 502 yılında I.Kubad'ın Akhunlara karşı Doğu Roma'dan talep ettiği yardımı alamamasıyla başlayan bu yüzyıl 540 yılında Sasani kralı I. Hüsrev'in Kudüs'ü ele geçirip buradaki Kutsal Haçı Tizpon'a getirmiş olmasıyla devam etmiş ve buna misilleme olarak Roma Ordusu'nun da Ganzek'de kutsal ateşin bulunduğu tapınağı yıkması sonucunda en ağır şekilde noktalanmıştır.

VII. yüzyıla baktığımızda VI. yüzyılın sonuna kadar üstünlüğü elinde tutan Sasani Devleti'nin yerini Doğu Roma İmparatorluğu'nun aldığını görmekteyiz. Sasani hükümdarı Hüsrev'in Doğu Roma'yı ortadan kaldırmak için Konstantinopolis önlerine kadar gelmesiyle dengeler değişmiştir. İmparator Heraklios'un Sasani tehlikesine karşı orduda ve devlet teşkilatında yaptığı yeniliklerden sonra Doğu Roma Sasanilere karşı atağa geçmiş ve önemli galibiyetler elde etmiştir. Ne var ki akabinde VII. yüzyılın ortalarına doğru Sasani sınırında Arap ordularının fetihleri başlamış, Sasani Devlet'i yıkılma sürecine girmiş ve Sasanilerle yaptığı savaşlardan yorgun düşen Doğu Roma bu fetihlere karşılık verememiştir. Arap fütühhlarının başarılı olmasında Sasani içerisinde varlığını sürdürmüş olan eski Part ailelerinin Araplarla iş birliği yapması ve Sasani halkının Roma ile yapılan savaşlardan yorulup Arapları kurtarıcı olarak görmesi etkili olmuştur.

KAYNAKÇA

- Agathias, *The Histories*, (çev. C. D. Yange), Berlin-New York, 1975.
- Ahmet Beyoğlu, Ali, *Avrupa Hunları*, Yeditepe yay., İstanbul, 2013.
- Ahmet Beyoğlu, Ali, “Tarihçi Teophanes Confessor ve Eserinin Türk Tarihi Açısından Ehemmiyeti”, *Sosyoloji Dergisi*, c. III, Sayı 19, İstanbul, 2009, s.285-296.
- Atlan, Sabahat, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, TTK, Ankara, 2014.
- Avcı, Casim, “Mes’udi, Ali b. Huseyni”, *DİA*, c.29, Ankara, 2009, s.353-355.
- Bahadır, Gürkan, “Anadolu’da Bizans-Sasani Etkileşimi (IV.-VII. Yüzyıllar)”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, cilt 6/1, Turkey, 2011, s.685-703.
- Bailly, Auguste *Bizans Tarihi*, c. 1, (çev. HalukŞaman), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 2013.
- Bastık, Celaleddin, *Hiç Bizans Olmadı Romulus'tan Fatih'e Roma Devleti*, c. 1, Türkmen Kitapevi Yay., İstanbul, 2013.
- Brown, Peter, *Antikçağda Roma ve Bizans Dünyası*, (çev. TurhanKaçar), TarihVakfi Yurt Yay., İstanbul, 2000.
- Çapan, Fatma - Baran Güvenç, Kavimler Göçü ve Batı Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Bilimleri Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 6, Sayı 18, 2017, s. 629-640.
- Daryaee, Touraj E., *Sasanian Persia The Rise and Fall of on Empire*, I.B. Tauris, New York, 2009.
- Daryaee, Touraj E., *Şehinşah-ı Sasani*, (çev. Murtaza Sakibfer), İnşirat-ı Kaknüs, Tahran, h. 1383.
- Dignas, Beate Engelbert Winter, *Roma and Persian in Late Antiquity, Neighbours and Rivals*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- Muzaffer Demir, “Dinin Sasani-Roma İlişkilerine Etkisi Üzerine Genel Bir Bakış (The Effect of Religion on the Relations Between Sasanians and Roma: A General View)”, *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı (Phenomenon of Belief and Concept of Administrative in the Ancient Ages of the Mesopotamia)*, Değişim yay., İstanbul, 2019, s.477- 502.

- Demirkent, Işın, “Bizans”, *DİA*, c. 6, İstanbul, 1992, s.230-244.
- Diehl, Charles, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Selim Sezer), İnkılap Yay., İstanbul, 2018.
- Edwell, Peter, “Sasanian Interactions with Rome and Byzantium”, *The Oxford Handbook of Ancient Iran*, Oxford Univesity Press, Oxford-New York, 2013.
- Emanuel, Christensen Arthur, *İran Der Zemanе Sāsānīyan*, Tercüme: Reşid Yasemi, Çap-1 5, İntişarat-ı Seday-ı Muasır, Tahran, h. 1385.
- Fayda, Mustafa, “Taberi”, Muhammed b. Cerir.”, *DİA*, c.39, İstanbul, 2010, s.319-320.
- Fayda, Mustafa, “Tarihu’l-ümem ve’l müluk”, *DİA*, c.40, İstanbul, 2011, s. 92-94.
- Freeman, Charles, *Mısır, Yunan ve Roma*, (çev. Suat Kemal Angı), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013.
- Frye, Richard N, *The Heritage of Persia*, Weidenfeld&Nicolson pub. London, 1965.
- Frye, Richard N. *The History of Ancient Iran*, C.H.Beck’sche Verlagsbuchhandlung München, Germany, 1984.
- Frye, Richard N., Wolfram Th. von Soden-Dietz O. Edzard, “History of Mesopotamia Historical Region, Asia” *Encyclopedia Britannica*, online edition, 2010, <https://www.britannica.com/place/Mesopotamia-historical-region-Asia>, (erişim 11 Mart 2009).
- Garosi, “Sapur I: The Great Statue,” *Encyclopedia Iranica*, online edition, 2012, <http://www.iranicaonline.org/articles/shapur-I-ii-great-statue> (erişim 11 Mart 2019).
- George Synkellos, *The Chronography of George Synkellos a Byzantine Chronicle of Universal History From The Creation*, (çev. William Adler, Paul Tuffin), Oxford University Press, New York, 2002.
- Gibbon, Edward, *Roma İmparatorluğu’nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, (çev. Asım Baltacıgil), Arkeoloji ve Sanat Yay., c. V, İstanbul, 1995.
- Goldsworthy, Adrian, *The Complete Roman Army*, Thames&Hudson pub., London, 2003.

Greatrex, Geoffrey, “Political-historical survey (250-518)”, *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, (Eds. Elizabeth Jeffreys, John Haldon, Robin Cormack), Oxford University Press, Oxford-New York, 2008, s.232-258.

Greatrex, Geoffrey, Lieu, Samuel N. C., *The Roman Eastern Frontier and The Persian Wars AD 363-630*, Routledge pub., New York 2002.

Gregory E., Timothy , *Bizans Tarihi*, (çev. Esra Ermert), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008.

Günaltay, M. Şemseddin, *İslam Tarihi'nin Kaynakları (Tarih ve Münevverihler)*, Hazırlayan Yüksel Kanar, Endülüs yay., İstanbul, 1991.

Honigmann, Ernst, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırları*, (çev. Fikretİşiltam), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1970.

İbnü'l Esir, *el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, c.1, (çev. Abdullah Köse), Bahar yay., İstanbul, 1989.

İplikçioğlu, Bülent, *Hellen ve Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.

Jackson, P., L. Lockhardt, “Sasaniler”, *Tarih-i İran Cambridge*, c. III, (trc. Kadiri Timur), İnşirat-ı Emir Kebir, Tahran, h. 1386, s.1151.

Kaçar, Turhan, “Anadolu’da Sasaniler ve Romalılar M.S. 226-363: Emperyal İdeoloji ve Kriz”, *Tarih Dergisi*, Sayı 47, İstanbul, 2009, s.1-22.

Kaçar, Turhan, “Ermeniler Nasıl Hıristiyan Oldu?”, *Türk Tarih Kongresi*, Dizi VIII, Sayı 13, c.1, TTK, Ankara, 2015, s. 245-254.

Turhan Kaçar, “Antik Çağ’ın Son Büyük Savaşı ve Sasanilerin Kudüs’ü Zaptı” *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 302, c. 26, İstanbul, 2019, s.20-25.

Turhan Kaçar, “Sasani Tarih Yazımında Paradigma Meselesi, Yeni Veriler ve Yeni Ufuklar”, *Divan Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, Sayı 46, c. 24, İstanbul, 2019, s.227-244.

Kafesoğlu, İbrahim, “*Türk Milli Kültürü*”, Ötüken yay., İstanbul, 2013.

Kaldellis, Anthony, “Agathias on History and Poetry Greek”, *Greek, Roman and Byzantine Studies*, Duke University Press, ABD, 1997.

Kazhdan, Alexander P “Malalas”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, v. III, Oxford University Press, Oxford, 1991, s.1275.

Kurat, Akdes Nimet, *IV- XVIII. Yüzyıllarda Karadenzi'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitapevi yay. Ankara, 2002.

Malalas, John, *The Chronicle of John Malalas* (çev. Elizabeth Jeffreys, Michael Jeffreys vd.), Australian Association for Byzantine Studies ByzantinaAustraliensia 4, Melbourne, 1986,

Mangaltepe, İsmail, "Avarların Tarihinin En Önemli Savaşı: 626 İstanbul Muhasarası" *Karadeniz Araştırma Dergisi*, Sayı 10, Ankara, 2006, s.1-24.

Mesudi, *Murucu'z- Zeheb*, (çev. A. Ahsen Batur), Selenge Yay., İstanbul 2004.

Mitchell, Stephen, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Turhan Kaçar), TTK, Ankara, 2016.

Morley, Craig "The Arabian Frontier: A Keystone of the Sasanian Empire" *Sasanian Persian Between Rome and the Steppes of Eurasia* (Edited by Eberhard W. Sauer), Edinburgh University Press, Edinburgh, 2017, s.268-283.

Naskali, Esko, Sasaniler, *DİA*, c. 36, İstanbul, 1991.

Nejadekberi, Meryem, *Şahenşahi-yi Sasani*, Neşr-i Parse, Tahran, hş. 1386.

Norwich, John Julius, *BİZANS Erken Dönem (MS 323-802)*, c. 1, (çev. Hamide Koyukan), KabcacıYayınevi, İstanbul, 2012.

Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. Fikret Işıltan), TTK, Ankara, 2011.

Özaydın, Abdülkerim, "İbnü'l Esir, İzzeddin", *DİA*, c.21, İstanbul, 2000, s.26-27.

Pirniya, Hasan, *Tarih-i İnan Kabl'ez İslam*, İnşirat-ı Pars, Tahran, h. 1389.

Pirniya, Hasan, *Tarih-i İnan*, İntişarat-ı Debir, Tahran, . h.1392.

Polat, Ziya, "Cizreli Bir Alim: İbnü'lEsir", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl

11, Sayı XXXIV, İzmir, 2018, s.87-107.

Pourshariati, Parvaneh *Decline and Fall of The Sasanian Empire: The Sasanian-*

Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran, I.B. Tauris pub., London-New York, 2008.

Prokopius, *Bizans Gizli Tarihi*, (çev. Orhan Duru), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2018.

Prokopius, *History of Wars* (çev. H. B. Dewing), c. 1, William Heinemann The Macmillan Co., London – New York, 1914.

- Razi, Abdullah, *Tarih-i Kamil İran*, İnşirat-ı İkbâl, Tahran, hş. 1380.
- Rezaei, İman, ‘V ve VII. Yüzyıl Bizans-Sasani İlişkileri’, *İraniyat Dergisi*, Sayı 1, Ankara, 2016, s.18-30
- Rubin, Zeev “Persia and the Sasanian monarchy (224–651)” *The Cambridge History of Byzantine Empire* (Ed. Jonathan Shephard), Cambridge University Press, Cambridge – New York, 2008, s.130-155
- Shahbazi, A. Sh. “Bahram II,” *Encyclopedia Iranica*“, online edition, 2016, <http://www.iranicaonline.org/articles/bahram-02>, (erişim 13 Mart 2019).
- Suolahti, Jaakko, “On Persian Sources By The Byzantine Historian Agathias”, *Studio Orientalia*, Edidit Societas Orientalis Fennica, Volume XIII, Helsinki, 1947, s.13-18.
- Şahin, Seyhun, ‘Bizans’ın Büyük Roma’yı Tekrar Kurma İdeali ve İtalya-Sicilya Siyaseti’ *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırma Dergisi*, c. 11, Sayı 1, 2013, s.103-135.
- Taberi, *Şark İslam Klasikleri Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, (çev. Zakir KadiriUgan, Ahmet Temir), M.E.B Yay., İstanbul, 1991.
- Theophanes Confessor, *The Cronicle of Theophanes* (çev. Harry Turtledove), University of Pennsylvania Pres, Philadelphia, 1982.
- TurhanKaçar, “Geç Antikçağ'da Ermeniler ve Hristiyanlaşmaları Üzerine Notlar”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, c. 1, Ankara 2014, s. 121-133.
- Vasiliev, Alexander A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (çev.Tevabil Alkaç), Alfa Yay., İstanbul, 2016.
- Vilayeti, Ali Ekber, *İran Piş Ez İslam*, İnşirat-ı Emir Kebir, Tahran, h. 1391.
- Weber, Ursual, “Narseh,” *Encyclopedia Iranica*“, online edition, 2016, <http://www.iranicaonline.org/articles/narseh-sasanian-king> (erişim 15 Mart 2019)
- Whitby, Micheal, *The Emperor Maurice and His Historian: Theopylact Simocatta on Persian and Balkan Warfare*, Clarendon Press, Oxford, 1988.
- Yazıcı, Tahsin, “Erdeşir”, *D.İ.A.*, c.11, İstanbul, 1995, s. 284-285
- Zarrinkoob, Roozbeh, ‘Tarih-i Siyasi Sasaniyan’ *Tarih-i İran Came-ic.* 2, Merkez-i Dairetü’l Muarrif Bozrog İslam, Tahran, h. 1, s.530-553

EKLER

EK1: Sasani Hükümdarları Listesi²³⁴

- I.Ardeşir (224-241)
- I.Şapur (241-272)
- I.Hürmüz (272-273)
- I.Behram (273-276)
- II.Behram (276-293)
- III.Behram (293)
- Nersi (293-302)
- II.Hürmüz (302-309)
- AzerNersi (309)
- II.Şapur (309-379)
- II.Ardeşir (379-383)
- III.Şapur (383-388)
- IV.Behram (388-399)
- I.Yezdigirt (399-420)
- V. Behram (420-438)
- II. Yezdigirt (438-457)
- III.Hürmüz (457-459)
- Firuz (459-484)
- Belaş (484-488)
- I.Kubad (488-496) (İlk dönem)
- Camabs (496-499)
- I.Kubad (499-531)(İkincidönem)
- I.Hüsrev (531-579)
- IV.Hürmüz (579-590)
- II.Hüsrev (590) (ilk dönem)
- VI.Behram (590-591)
- II.Hüsrev (591-626)(ikincidönem)
- II.Kubad (628)
- III.Ardeşir (628-629)
- III.Hüsrev (629)
- Purondokht (629)
- Azermidokht (630-631)
- VI.Hürmüz (631-632)
- III.Yezdigirt (632-651)

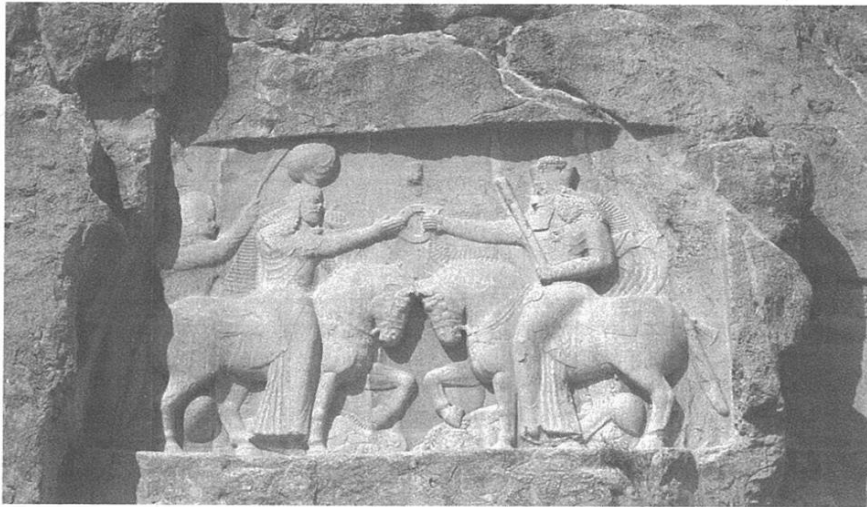
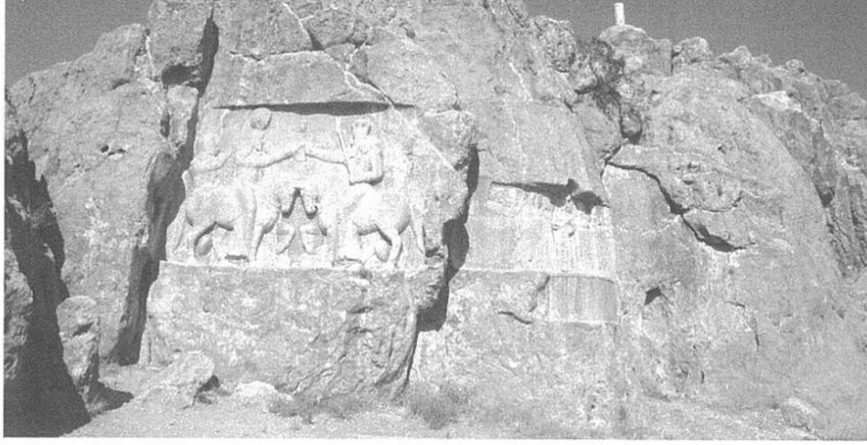
²³⁴ Peter Edwell, “Sasanian Interactions with Rome and Byzantium”, The Oxford Handbook of Ancient Iran, Oxford University Press, Oxford-New York, 2013, s.44.

EK2: Doğu Roma İmparatorları Listesi²³⁵

I.Konstantinos (324-337)
Konstantinos (337-361)
Iulianos (361-363)
Iovianos (363-364)
Valens (364-367)
I.Theodosios (379-395)
Arkadios (395-408)
II. Theodosios (408-450)
Markianos (450-457)
I.Leon (457-474)
II.Leon (474)
Zenon (474-475) (İlk dönem)
Basiliskos (475-476)
I.Anastasios (491-518)
I.Iustinos (518-527)
I.Iustinianos(527-565)
II.Iustinos(565-578)
Tiberios Konstantinos (578-582)
Mavrikios (582-602)
Phokas (602-610)
Herakleios (602-614)
III.Konstantinos ve Heroklonas (641)
Heroklonas (641)
II.Konstans (641-668)

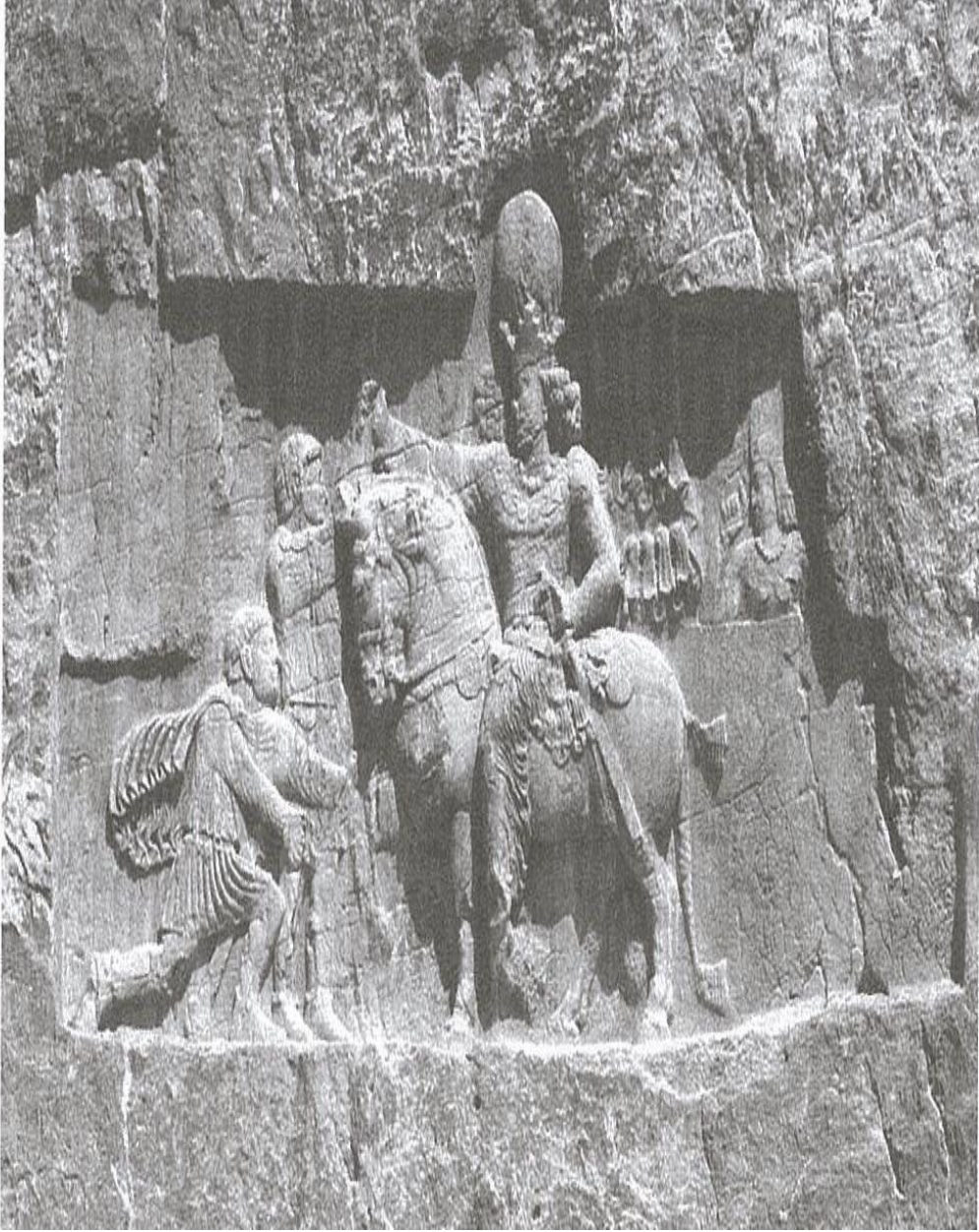
²³⁵ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. Fikret Işıltan), TTK, Ankara, 2011, s. 529.

EK3: Sasanilerin Kaya Kabartmaları²³⁶

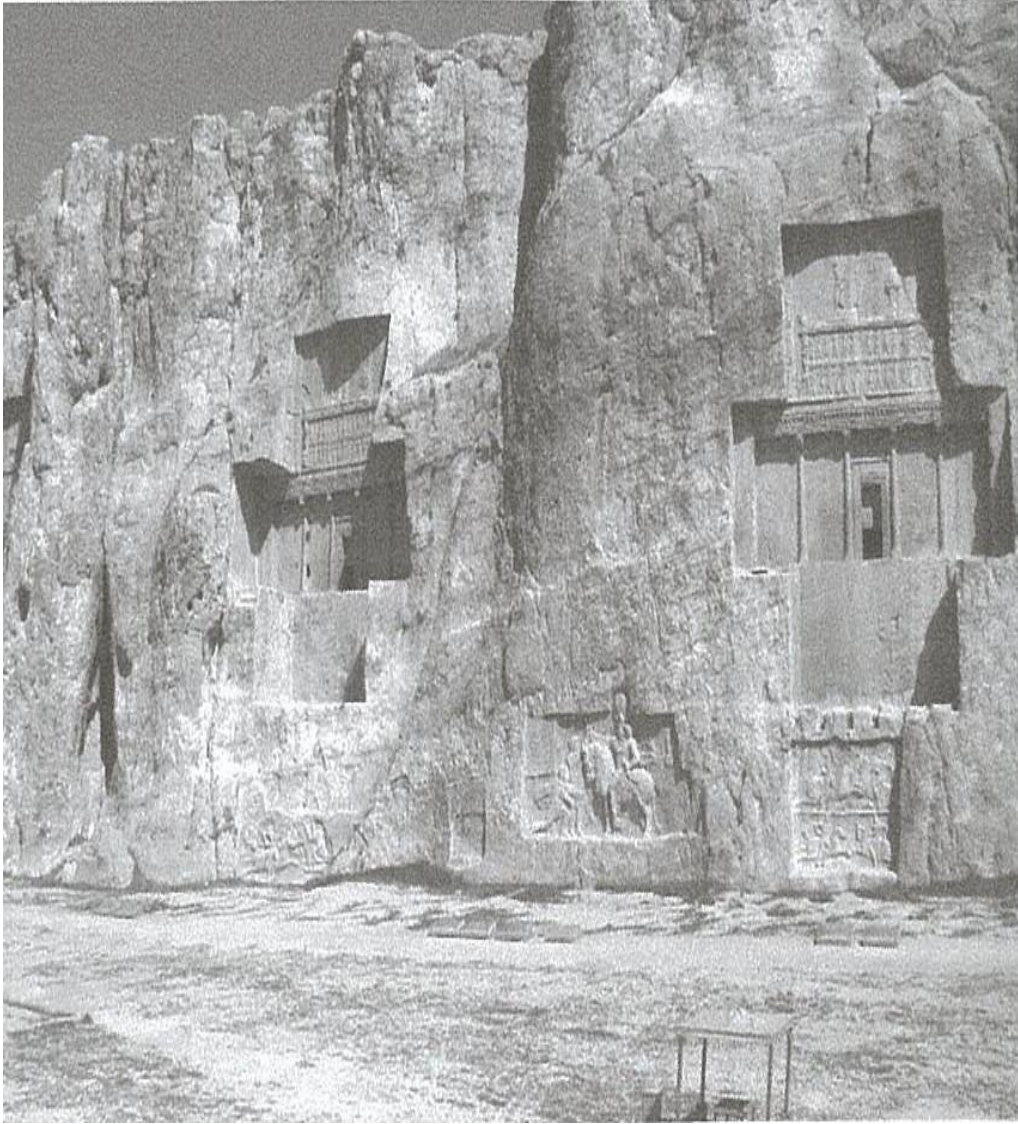

²³⁶ Peter Edwell, "Sasanian Interactions with Rome and Byzantium", s.45.

EK4: Şapur'un Roma'ya Karşı Zaferini Simgeleyen Kabartma²³⁷

²³⁷ Peter Edwell, “*Sasanian Interaction with Rome and Byzantium*”, s.44.

²³⁸ Peter Edwell, “Sasanian Interactions with Rome and Byzantium”, s. 45.

EK6: Hüsrev'in Fillerle Yazıtı²³⁹

²³⁹ Peter Edwell, “Sasanian Interactions with Rome and Byzantium”, s. 46.

EK7: YakınDoğu'da Doğu Roma ve Sasani İmparatorluğu Haritaları²⁴⁰

²⁴⁰ John Haldon, *The Palgrave Atlas of Byzantine History*, Palgrave Macmillan pub. , New York, 2005, s. 27.

EK8: Konstantinos'un heykeli²⁴¹

²⁴¹ Peter Brown, *Geç Antik Çağda Roma ve Bizans Dünyası*, (çev. Turhan KAÇAR), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul. 2000, s. 49.

EK9: Roma İmparatoru Valerianus'un 1. Şapur'un önünde eğildiğini gösteren Bişapur'daki kaya kabartması²⁴².

²⁴² Peter Brown, *Geç Antik Çağda Roma ve Bizans Dünyası*, s.9.

EK10: Son Sasani hükümdarı III. Yazdigirt'in tasvir edildiği paralar²⁴³

²⁴³ T. Daryae, *Şahinşah-ı Sasani*, (çev. Murtaza Sakibfer), İnşirat-ı Kaknüs, Tahran, h.1393, s.107

**EK11: Ardeşir'in tahtında oturduğu ve çevgan oynadığını gösteren
ikitaneminyatür²⁴⁴**

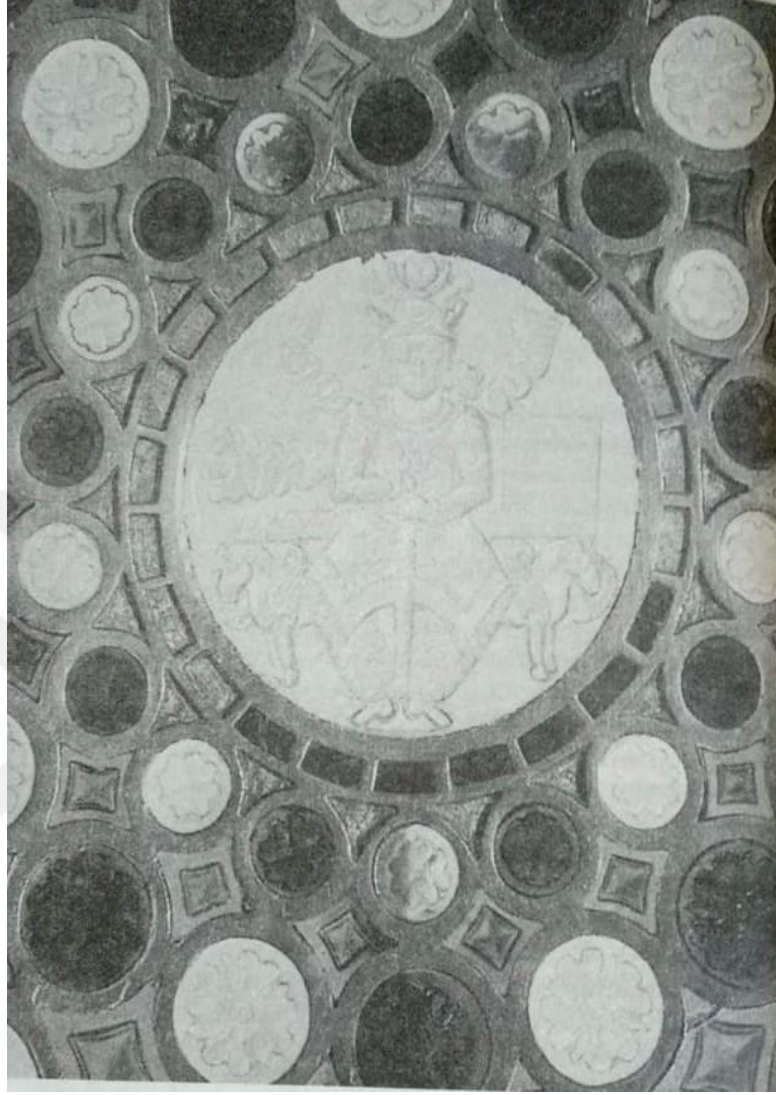
²⁴⁴ Tahsin Yazıcı, "Erdeşir", *D.İ.A.*, c.11, İstanbul, 1995, s.284

EK12: Harita M.S. 395 yılının Roma Haritası²⁴⁵

²⁴⁵ İşin Demirkent, "Bizans", *D.İ.A.*, c.6, İstanbul, 1992, s.230

EK13: I. Hüsrev Enuşirvan'ın savaşıllığını anlatan bir ayrıntı²⁴⁶

²⁴⁶ Peter Brown, *Geç Antik Çağda Roma ve Bizans Dünyası*, s.100.

EK14: Konstantinos döneminde (306-337) basılan Solidus²⁴⁷

²⁴⁷ Peter Brown, *Geç Antik Çağda Roma ve Bizans Dünyası*, s.13

ÖZET

Roma-Sasani Devletleri dört yüz sene Anadolu'nun Doğu sınırlarına hakim olabilmek için mücadele etmiştir. Roma İmparatorluğu döneminde de İmparatorluğun Doğu sınırları için tehlikeli bir hal alan Sasani Devleti özellikle Roma imparatorluğu ikiye bölündükten sonra, Doğu Roma'nın kuruluşundan başlayıp Sasani İmparatorluğu'nun son hükümdarı olan III. Yezdigirt döneminin sona ermesine kadar savaşların ve diplomasinin en yoğun şekilde yaşandığı dönem olmuştur. Anadolu'nun Doğu sınırında yaşadıkları mücadelelerden dolayı bölgede sürekli ilişki halinde olan bu iki devlet, yüzyıllar boyunca birbirlerinin topraklarına akınlar yaparak birbirlerine karşı üstünlük sağlamaya çalışmışlardır. İki devlet arasındaki mücadele, Sasani Devleti'nin yıkılma sürecine girmesi ile son bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sasani Devleti, Roma, Doğu Roma, III. Yezdigirt, Anadolu

ABSTRACT

Roman and Sasanian forces clashed with each other in order to dominate the borders of Eastern Anatolia for four hundred years. Even in the period of Roman Empire and Sasanian Empire became dangerous foreastern borders, especially after the division of the Roman Empire from rising of Eastern Roman Empire to reign of Yezdigirt III, who was the latest Sasanian Emperor (Shah), had been the most compact period in terms of diplomacy and battles. These two states had contact each other due to struggles in the eastern border of Anatolia. They were doing many invasionin disputed territories and tried to become dominant between them. Conflicts between these two power ended with the process of decline of Sassanian State from 7th century.

Keywords: Sasanian, Roma, Eastern Roman Empire, III. Yezdigirt, Anatolia